

การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏ
ในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง

A STUDY OF BUDDHIST TEACHINGS IN NANGSIBSONG LITERATURE

พระครูมงคลโพธิสถิต (นามจำปา)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏ
ในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง

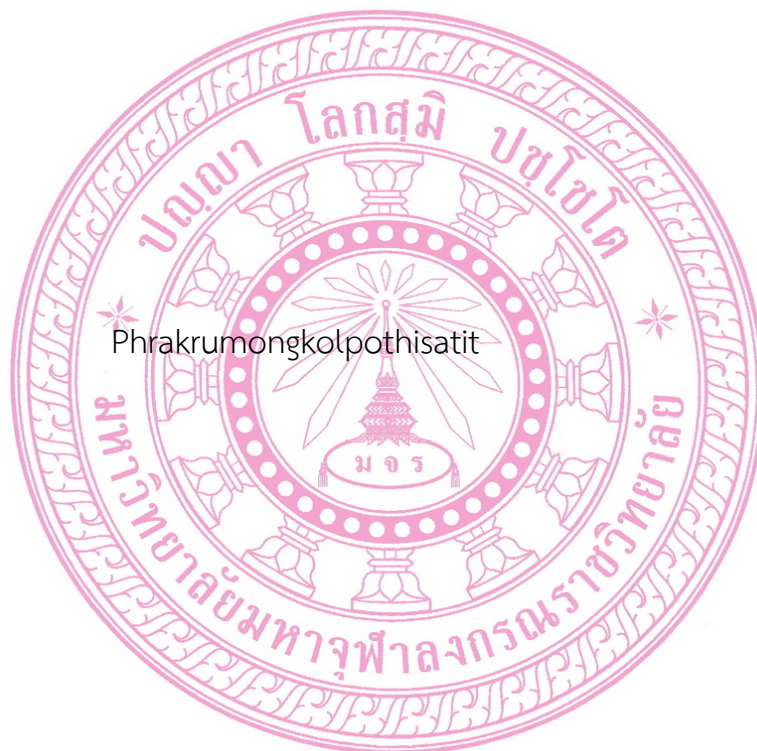
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา พระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิททยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิททยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิททยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิททยาลัย)

A Study of Buddhist Teachings In Nangsibsong Literature

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2013

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง
“การศึกษาหลักสูตรทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง” เป็นส่วนหนึ่งของการ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระมหาทวี มหาปณฺโญ, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวฑฒโน, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ.สุพิมล ศรศักดิ์ดา)

กรรมการ

(ดร.เรืองเดช เขจรศาสตร์)

กรรมการ

(ผศ.ดร.บุญเลิศ ราโชติ)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวฑฒโน, ผศ.ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.สุพิมล ศรศักดิ์ดา

กรรมการ

ดร.เรืองเดช เขจรศาสตร์

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูมงคลโพธิสถิต)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏ ในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง
ผู้วิจัย	: พระครูมงคลโพธิสถิต (นามจำปา)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวิวัฒน์, ผศ.ดร. : ผศ. สุพิมล ศรศักดิ์ดา : ดร. เรืองเดช เขจรสาสตร์
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑๘ เมษายน ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในนิทานธรรมเรื่องนางสิบสอง” นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสองที่มีต่อสังคมอีสาน วิทยานิพนธ์นี้ โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่ได้มาจากการศึกษาและการสัมภาษณ์ประชากรเป้าหมาย ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้มาจากการศึกษาค้นคว้าของท่านผู้รู้และเป็นที่ยอมรับในวงการศึกษาทั่วไปแล้วนำมาวิเคราะห์และสรุปผลการวิจัย

ผลของการวิจัยพบว่า

- 1) วรรณกรรม หมายถึง งานเขียนทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นลักษณะใดและวรรณกรรมยังเป็นงานสร้างสรรค์ของมนุษย์โดยใช้ภาษาเป็นสื่อ ซึ่งเนื้อเรื่องเพื่อความเข้าใจ และความงามอันเป็นศิลปะ เพื่อให้เห็นความสามารถในการสร้างสรรค์ของผู้แต่ง ดังนั้น วรรณคดีจึงเป็นงานสร้างสรรค์ของผู้แต่งและภาษาที่ใช้จะต้องงดงามด้วยศิลปะซึ่งเกิดจากการปรุงแต่งขึ้นด้วยกลวิธีอันวิจิตรบรรจงลักษณะของวรรณกรรม มีลักษณะเกี่ยวกับสังคม และความสัมพันธ์ของสังคม ก็คือวรรณกรรมเป็นสิ่งที่ผู้แต่งได้สอดแทรกความคิด ความเชื่อค่านิยม สภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่
- 2) ผลวิเคราะห์โครงสร้างของเรื่อง พบว่า ได้เรียงลำดับปัญหาของโครงเรื่อง และการสร้างความขัดแย้งในโครงเรื่อง เริ่มด้วย สภาพการณ์ในตอนเปิดเรื่องได้กล่าวถึงความยากจน จนไม่สามารถเลี้ยงลูกได้ ปัญหาปรากฏ เรื่องเศรษฐีเห็นเมียร้องไห้เพราะคิดถึงลูกนางสิบสองดำเนินชีวิตอยู่

ในป่าปัญหาเริ่มขยาย และเรื่องนี้ก็จบลงด้วยนางสิบสองได้คืนความความเป็นพระมเหสี, และพระรถเสนและนางเมรีตายด้วยความรัก

3) พุทธธรรมเถรวาทที่สำคัญซึ่งปรากฏในเรื่องนางสิบสอง มีเรื่องทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตา และกรุณา **ความทุกข์** หมายถึงภาวะที่ทนอยู่ได้ยาก ความลำบากทุกข์ยากทั้งกายใจ เรียกว่า ความทุกข์ **“ปัญญา”** หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแหยงได้ในเหตุผล ดี ชั่ว คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ **บุญกรรม** หมายถึง ผลที่เกิดจากการกระทำที่ผ่านมา และมีผลเป็น ความมีสุขหรือความชั่วมาปกรรมเป็นทุกข์ **เมตตา** หมายถึง ธรรมชาติที่มีความรัก ความเอื้อโย และภาวะจิตที่เป็นกุศล มี ๒ ประเภท คือ เมตตาที่เป็นความรักเทียม และเมตตาที่เป็นความรักแท้หรือความรักที่เป็นอกุศล และความรักที่เป็นกุศล **กรุณา** หมายถึงธรรมชาติที่ก่อให้เกิดความหวังจิต แก่สาธุชน ที่เห็นคนและสัตว์ ประสบความทุกข์และต้องการให้พ้นทุกข์ ประเภทของกรุณา มีกรุณาเทียมเป็นกรุณาที่เจือด้วยอกุศล และกรุณาแท้เป็นกรุณาที่เจือด้วยกุศล

Thesis Title : A Study of Buddhist Doctrines Appearing In
Nangsibsong Literature

Researcher : Phrakrumongkolpothisatit

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Committees of Thesis Control

: Phrakrudhammathornsiriwat Siriwatthano Ph.D.

: Asst. Professor Supimon Sonsakda

: Dr. Ruengdet Khechonsat

Graduated Date : April 18, 2014

Abstract

The thesis on **A Study of Buddhist Doctrines Appearing In Nangsibsong Literature** consists of three main objectives: 1) to study Nangsibsong Literature 2) to Study the Buddhist Doctrines appearing in Nangsibsong Literature and 3) to analytically study the principles of Buddhadhamma in Nangsibsong Literature towards Isan Society. For this research, the researcher has studied the data from related research documents which were got from studying and interviewing the target population. The data has been studied and searched from the works of scholars who are universally acknowledged in educational circles and then brought to the analysis and conclusion.

The result of research was found that:

1) Literature means all written works which are the creative literary works of human beings. A language is used as a tool and medium to make the readers understand the substance and exquisite arts of the literature; moreover, It shows the ability in creativeness of the author. The literature; therefore, is the writer's creative work. The language used for it must be elegant with the arts which are created with fine and delicate trick. The feature of literary work is about the society and its relationship, that is, the author interposed ideas, belief and popularity including social condition and existing environment.

2) The result of analyzing the story's structure was found that the problem and conflict of plot are put in order, starting with the situation that mentioned to the poverty of a family till they could not bring up their children. The problem appeared when the rich man had seen his wife crying for her daughters: "Nangsibsongs" who were difficultly living their lives in the forest. The problem started to expand when Nangsibsongs had known the truth and sought. Then this literatures had been ended off because of Nangsibsongs had been become Phrayasitt's hight wife. But Rotthasen and Nangmeri wholesome mind with pure love and then they had been ended with pure love.

3) The important Theravada Buddhadhamma appearing in Nangsibsong Literature are: suffering, wisdom, destiny, compassion and loving-kindness. The suffering means stress, misery, physical and mental woe. The wisdom means knowledge, insight, discernment of reason, sin, virtue, advantage, disadvantage, usefulness and uselessness. The destiny implies the consequence of previous actions or deeds both good and bad. Wholesome deeds causes happiness and prosperity, while unwholesome actions causes misery and ruin. There are three ways of making merit; Loving-kindness means the state of wholesome mind with pure love, mercy and friendliness. It consists of two kinds; wholesome and unwholesome loving-kindness. The compassion stands for the state of mind with pity and sympathy. There are two kinds of compassion; wholesome and unwholesome compassion. The nature of compassion is the state of being sympathetic for those who are in misery and wishing to help them be free from suffering.

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญ	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๒
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๒
๑.๕ คำนิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีการศึกษาวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ วรรณกรรมและหลักพุทธธรรมในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง	
๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป	๑๑
๒.๑.๑ ความหมายของศัพท์เกี่ยวกับวรรณกรรม	๑๑
๒.๑.๒ ลักษณะของวรรณกรรม	๑๕
๒.๑.๓ ประเภทของวรรณกรรม	๒๐
๒.๑.๔ อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นต่อสังคม	๒๑
๒.๑.๕ วรรณกรรมท้องถิ่น	๒๓
๒.๑.๖ องค์ประกอบของโครงเรื่อง	๒๕
๒.๒ วรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง	๒๕
๒.๒.๑ เนื้อเรื่องโดยย่อ	๒๕
๒.๒.๒ โครงเรื่องที่สำคัญ	๒๗
๒.๒.๓ แนวคิดที่สำคัญของเรื่อง	๔๓
๒.๒.๔ ตัวละครที่สำคัญในเรื่อง	๔๕

บทที่ ๓ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง	๕๑
๓.๑ หลักพุทธธรรมในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท	๕๑
๓.๑.๑ ความเป็นมาของหลักพุทธธรรมเถรวาท	๕๑
๓.๑.๒ เอกลักษณ์ของหลักพุทธธรรมเถรวาท	๕๒
๓.๑.๓ เอกลักษณ์ของหลักพุทธธรรมเถรวาท	๕๔
๓.๑.๔ แนวคิดพุทธธรรมเกี่ยวกับปัญญา	๕๖
๓.๒ หลักพุทธธรรมที่สำคัญปรากฏในเรื่องนางสิบสอง	๕๗
๓.๒.๑ ทุกข์ในหลักพุทธธรรมเถรวาท	๕๗
๓.๒.๒ ปัญญาในหลักพุทธธรรมเถรวาท	๖๘
๓.๒.๓ บุญกรรมตามหลักพุทธธรรมเถรวาท	๗๕
๓.๒.๔ เมตตาในหลักพุทธธรรมเถรวาท	๘๗
๓.๒.๕ กรุณาในหลักพุทธธรรมเถรวาท	๙๖
บทที่ ๔ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง	
ผลการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง	๑๐๗
๔.๑ การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมทั่วไป	๑๐๗
๔.๒ การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในนางสิบสอง	๑๐๗
บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ	
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๒๐
๕.๑.๑ ความหมายของวรรณกรรม	๑๒๐
๕.๑.๒ ผลการวิเคราะห์เนื้อเรื่อง	๑๒๒
๕.๑.๓ พุทธธรรมเถรวาทที่สำคัญซึ่งปรากฏในเรื่องนางสิบสอง	๑๒๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๖
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๒๖
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเชิงวิจัย	๑๒๖
บรรณานุกรม	
	๑๒๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ โดยได้กล่าวอ้างอิงถึงแหล่งที่มา/เล่ม/ข้อ/และหน้า ตามลำดับ เช่น อง.ติก. (ไทย). ๒๑/๓๕/๑๑๙. หมายถึง อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่มที่ ๒๑ ข้อที่ ๓๕ หน้า ๑๑๙. เป็นต้น

การอธิบายอักษรย่อพระสุตตันตปิฎก (บาลีและไทย)

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์		
๑๐	ที.ม. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาלי (ภาษาบาลี)
	ที.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มูลปณณสกปาสิ (ภาษาบาลี)
	ที.ปา. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มูลปณณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๒	ม.มู. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	มูลปณณสกปาสิ (ภาษาบาลี)
	ม.มู. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	มชฌิมปณณสกปาสิ (ภาษาบาลี)
	ม.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	อุปริปณณสกปาสิ (ภาษาบาลี)
	ม.อุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	สคาถวคค (ภาษาบาลี)
	ส.ส. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
๑๖	ส.นิ. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวคค (ภาษาบาลี)
	ส.นิ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
๑๗	ส.ข. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขนธวาวคคปาสิ (ภาษาบาลี)
	ส.ข. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวาวรรค (ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	พายตนวคคปาสิ (ภาษาบาลี)
	ส.สพ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค (ภาษาไทย)
๒๐	อง.ติก. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิปาตปาสิ (ภาษาบาลี)
	อง.ติก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาสิ (ภาษาบาลี)
	อง.จตุกก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๓	อง.นวก. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิปาตปาสิ (ภาษาบาลี)
	อง.นวก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต (ภาษาไทย)

๒๔	อง.ทสก. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.ทสก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.ธ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
	ขุ.อิติ. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.อิติ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิทามคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.ป. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

การอธิบายอักษรย่อพระอภิธรรมปิฎก (บาลีและไทย)

๒๔	อภิ.วิ. (บาลี) =	อภิธมมปิฎก	วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
	อภิ.วิ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
๓๔	อภิ.สั. (บาลี) =	อภิธมมปิฎก	ธมมสังคณิ	(ภาษาบาลี)
	อภิ.สั. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธมมสังคณิ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก (บาลีและไทย)

ขุ.ธ.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	ธมมปทอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)

การอธิบายอักษรย่อปกรณ์วิเสส (บาลีและไทย)

วิสุทฺธิ.	(บาลี) =	วิสุทฺธิมคคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(ไทย) =	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา
๑	๑	๑		วิมหา.อ. (ไทย) =	สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา
				วิมหา.อ. (บาลี) =	สมนตปาสาทิกา มหาวิภังคอรรถกถา

การอธิบายอักษรฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตถ.ฎีกา	(บาลี) =	สารตถที่ปณีฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา	(ไทย) =	สารัตถที่ปณีฎีกา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมไทย เป็นสังคมที่มีภูมิหลัง มีประวัติศาสตร์ มีนิกายนิกายนิกายเรื่องเป็นวรรณกรรมประจำชาติเป็นเอกลักษณ์มีการดำเนินชีวิตแบบของตนเอง วรรณกรรมที่เป็นนิกายนิกายนั้น แบ่งไว้ซึ่งแนวปฏิบัติวัฒนธรรม จึงมีหลักธรรมความเชื่อที่ควรนำมาปฏิบัติ และแนวปฏิบัติที่ตนคติขัดต่อ หลักธรรมที่ไม่ควรนำมาปฏิบัติ ผสมผสานกันอยู่ เป็นคู่กับโลกที่ว่า มีทั้งความดีและความชั่วตั้งกันสร้างเป็นวรรณกรรมนิกายนิกายที่มีพยานคู่ๆอยู่ตามยุคสมัย วรรณกรรมของไทยส่วนมากจะมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นเพื่อการประกอบเรื่องราวที่ประพันธ์ขึ้น

ปัจจุบัน สมัยโลกาภิวัตน์หรือโลกไร้พรมแดน ความเจริญก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์ หรือความเจริญก้าวหน้าด้านวัฒนธรรมทางวัตถุ ปรากฏอันเป็นแบบ แก่สังคมมนุษย์ คือ การขาดคุณธรรมศีลธรรม เพราะกิเลสตัณหาครอบงำจิตใจ จะทำให้มนุษย์ทำผิด ศีลธรรม ขาดจริยธรรมในการดำเนินชีวิต ขาดการมีจิตสำนึกในการสร้างความดี และคิดว่าหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ได้ช่วยแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ที่ตนคิดดังกล่าว จึงเป็นที่มาของการหาทางออก ด้วยเอาตัวรอดด้วยวิธีต่างๆ ดังจะเห็นได้จาก ปัญหาของสังคมที่เกิดขึ้น เพราะส่วนหนึ่งขาดแรงผลักดัน ในด้านการศึกษาหลักธรรมอย่างจริงจัง และขาดการนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ เป็นเพียงนำมาแสดงออกทางวาจาธรรม หรือเขียนไว้อย่างสละสลวย แต่ขาดการปฏิบัติ ดังนั้นผลที่ตามมา คือ สังคมขาดคุณธรรมศีลธรรม ไร้มนุษยธรรม ขาดความสามัคคี ไม่มีความเมตตาปราณีต่อกัน^๑

สังคมในยุคโลกาภิวัตน์ หากขาดคุณธรรมย่อมก่อให้เกิด ปัญหาหลากหลายประการตามมา ดังนั้นสังคม ควรส่งเสริม สนใจ ช่วยกันหาวิธีให้คนในสังคม เขากลับมาคิดถึงหลักธรรมทางศาสนา ศึกษาภาวะปฏิบัติในการดำเนินชีวิต และหลักธรรมคำสอนนั้น นักปราชญ์ได้นิยามนิกายให้เป็นอุทาหรณ์ เช่นนิกายอิสลามมี สร้อยสายคำลูกนางสิบสอง จำปาสี่ต้น ท้าวกำพร้าว้าฝั้นน้อย เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องราวละครแสดงออกตามบทบาท แต่แบ่งไว้ซึ่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา นำมาใช้ในการสั่งสอนอบรมพุทธศาสนิกชนให้รู้เรื่องนิกาย นิกายและขณะเดียวกันกับการปลูกจิตสำนึกเรื่องศีลธรรมคุณธรรมที่จะนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ปัจจุบัน นิกาย นิกาย ซึ่งเป็นวรรณกรรมอันดีงาม บุคคลในสังคมส่วนมากไม่เห็นคุณค่า และนำเอาหลักธรรมที่ปรากฏ ในเรื่องนั้นๆ มาประยุกต์ใช้ให้เกิด

^๑ ทวีศักดิ์ ญาณประทีป, วรรณกรรมศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง ,๒๕๔๘), หน้า

ประโยชน์ วรรณกรรมดังกล่าว จึงถูกทอดทิ้ง ไม่มีการสืบสานให้เป็นมรดกตกทอดมายังอนุชนรุ่นหลัง ดังนั้น ควรหาวิธีปลูกจิตสำนึกรู้สึกถึงคุณค่า วรรณกรรมหรือวรรณคดี ทั้งนี้ โดยเอาวรรณคดีเป็นสื่อในการสั่งสอนอบรมให้ผู้อ่าน ผู้ฟังได้ซึมซับถึงแก่นของธรรม สาระสำคัญของศาสนา และขณะเดียวกันก็เกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา บรรดาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ลูกนางสิบสองเป็นวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนา เป็นส่วนมาก พุทธศาสนิกชนในสังคมไทย รู้และเข้าใจในเนื้อเรื่อง และอรรถรสของเรื่อง นางสิบสอง ประเด็นสำคัญคือ การอยู่ร่วมกับการพลัดพรากจากกัน และความสัมพันธ์ระหว่างสายโลหิต^๒ ผู้วิจัยมุ่งจะศึกษาเรื่องหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง โดยเฉพาะคุณค่าและอรรถรสของวรรณกรรม หลักธรรมที่สำคัญที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง และสามารถจะนำหลักธรรมไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างไร มีอิทธิพลในด้านไหน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวรรณกรรมและหลักพุทธธรรมในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสองที่มีต่อสังคมอีสาน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ความเป็นมาของวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง
- ๑.๓.๒ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง
- ๑.๓.๓ ผลของการวิเคราะห์หลักธรรมในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสองของสังคมอีสาน

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

๔.๑.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาว่าด้วย วรรณกรรม เรื่องนางสิบสองที่เชื่อมโยงวิจัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก วารสารที่เป็น วรรณกรรม วิทยานิพนธ์ ทั้งนี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นความคุ้มค่าของวรรณกรรมเรื่องนางสิบสองที่มีต่อสังคมไทย มีความคุ้มค่าด้านใด ควรจะนำหลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องไปใช้ในด้านใด คำตอบเหล่านี้จะนำไปสู่การประยุกต์และปรับใช้เพื่อพัฒนาจริยธรรม คุณธรรมของสังคมไทยต่อไป

^๒ สนิท ตั้งทวี, วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : DS. Printing House co,Ltd., ๒๕๒๗), หน้า ๑๘๙.

๑.๔.๒ แหล่งข้อมูลด้านเอกลักษณ์

งานวรรณกรรมและหลักฐานทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏ เป็นงานที่มีคุณค่าด้านจริยธรรม คุณธรรมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติอย่างถูกต้อง และเหมาะสมในสังคมไทย โดยศึกษาว่า มีหลักฐานอะไรบ้างที่ปรากฏในวรรณกรรมนางสิบสองนี้ และขอบเขตเนื้อหาที่จะทำการวิจัย ดังนี้

๑) ต้นฉบับที่ใช้เป็นหลักในการศึกษาวิจัยนางสิบสองที่ได้ปริวรรตจากอักษรธรรมอีสานมาเป็นอักษรไทย และได้จัดพิมพ์ลงในใบลาน มี ๑๐ ผูก โดย พระราชรัตนโอบล และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ ราชิตี ได้เรียบเรียงจัดปรับให้เป็นรูปเล่มอีกครั้งหนึ่ง^๓

๒) ฉบับตรวจทาน

- นางสิบสอง^๔
- นิทานพื้นบ้าน^๕
- นิทานไทยเรื่องพระรถเสน^๖
- รวมนิทานธรรม (นางสิบสอง)^๗
- จำปาสี่ต้น^๘

๓) การศึกษาวิเคราะห์หลักฐาน

- วรรณคดีและวรรณกรรมทางศาสนา^๙
- ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณคดีไทย^{๑๐}

^๓ บุญเลิศ ราชิตี : นางสิบสอง (ต้นฉบับพระราชรัตนโอบล) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี) อุบลราชธานี ๒๕๕๖) จำนวน ๖๔ หน้า.

^๔ วิเชียร เกษประทุม, นางสิบสอง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๘), จำนวน ๑๑๗ หน้า.

^๕ วิเชียร เกษประทุม, นิทานพื้นบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๗), จำนวน ๑๔๐ หน้า.

^๖ ศรีอมรญาณ หลวง, นิทานไทยเรื่องพระรถเสน, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๙), จำนวน ๑๒๕ หน้า.

^๗ ธนิต ดาแก้ว : รวมนิทานธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน ส. ธรรมภักดี, ม.ป.ป.), จำนวน ๘๘ หน้า.

^๘ พระอริยานุวัตร (อารี เขมจารี) : จำปาสี่ต้น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์, ๒๕๑๕), จำนวน ๖๓๕ หน้า.

^๙ สนิท ตั้งทวี : วรรณคดีและวรรณกรรมทางศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : D.S. Printing House Co. Ltd., ๒๕๒๓), จำนวน ๒๕๐ หน้า.

^{๑๐} กุหลาบ มลลิกะมาส : ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณคดีไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๘), จำนวน ๒๔๕ หน้า.

๔) เอกสารที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้ามีทั้งเอกสารที่เป็นตำรา งานวิจัยของแต่ละภาค แต่ละท้องถิ่นของไทย

๑.๔.๓ แหล่งข้อมูลด้านคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นตำราเอกสารโบราณ

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาข้อมูลที่เป็นเอกสารตำรา เอกสารโบราณ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ปรากฏอยู่ตามห้องสมุดต่างๆ และงานภาคสนามออกสัมภาษณ์ตามสถานที่และบุคคลเป้าหมาย

- ๑) สถานที่ที่ต้องศึกษาวิจัย คือ ในเขตอำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี
- ๒) ผู้ให้สัมภาษณ์ จำนวน ๑๕ คน
  - (๑) พระผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน ๕ รูป
  - (๒) นักปราชญ์ท้องถิ่น จำนวน ๕ ท่าน
  - (๓) ท่านผู้สนใจและรู้เรื่องนางสิบสอง จำนวน ๕ ท่าน
- ๓) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง หลักที่สำคัญ คือ ทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตา กรุณา หลักธรรมทั้ง ๕ ประการที่ได้กำหนดเป็นกรอบในการวิจัย และได้นำมาวิเคราะห์ให้เป็นสืบประสานให้ผู้อ่านเกิดฐานานุสติ นำไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง และสังคม

๑.๕ คำนิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

วรรณกรรมอีสาน เรื่องนางสิบสอง ได้ยึดเอาฉบับของพระราชรัตนโอบ ซึ่งได้ปริวรรตมาจากหนังสือโบราณที่เขียนเป็นอักษรธรรมอีสาน ส่วนอนอีสานมาเป็นอักษรไทย แต่ยังคงสำนวนภาษาถิ่นอีสานไว้เป็นบางตอน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ ราชิต ได้มาปรับจากเนื้อเรื่อง มี ๑๐ กัณฑ์ มาเป็น ๑๐ ตอน แต่ละตอนได้ปรับจากสัญลักษณ์อักษร ก- ฉ. มาเป็นข้อๆ โดยใส่เลขแทนทั้งหมด มีจำนวน ๕๐ ข้อ จัดเป็นรูปเล่ม

พุทธปรัชญา หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และหลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในเรื่อง ได้นำเอาเฉพาะ ทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตา กรุณา

อิทธิพลของวรรณกรรมอีสาน หมายถึง อิทธิพลของวรรณกรรมเรื่องนางสิบสองซึ่งได้วิเคราะห์ถึงหลักธรรมทั้ง ๕ ประการที่มีปรากฏในเรื่อง เพื่อมุ่งจะเป็นสื่อประสานหลักธรรมแล้วนำเอาหลักคุณธรรมนำไปประยุกต์ใช้ในการอยู่ร่วมกันในสังคม แต่จุดที่จะใช้ในการลงพื้นที่ คือ อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี

บุคลากรผู้ให้สัมภาษณ์ ได้กำหนดเอาทั้งพระสงฆ์ และฆราวาส จำนวน ๑๕ รูป/คน อยู่ในเขตอำเภอเดชอุดม ซึ่งเหมาะสม มีความรู้ ประสบการณ์ นางสิบสอง โดยเฉพาะสำนวนอีสาน

หมากเว่อฮู้หนาว หมากนาวฮู้ไห่ ทั้งหมดนี้เป็นภาษาถิ่นอีสาน คำว่า “หมาก” เป็นชื่อเรียกผลไม้ คำว่า “ฮู้” หมายถึง รู้ หรือ ความรู้สึก แสดงพฤติกรรมให้รู้ หมากเว่อ หมายถึง สัมผัส สัม

เกลี้ยง มะม่วง หรือผลไม้ที่มีรสเปรี้ยวชนิดหนึ่ง ซึ่งมีรสแตกต่างจากมะกรูด มะนาว สามารถนำมาปรุงเป็นอาหารได้ ในเรื่องนางสิบสองเกี่ยวกับ หมากเว่อ หมากนาว ถ้าใครได้กลิ่นหรือกินเข้าไป จะมีอาการห้วงเหงา หาวนอน หรือมีความรู้สึกปลุกเร้าเกิดการโห่ ร้อง ส่งเสียง วิเคราะห์ หมายถึงการแยกประเด็นหลักพุทธธรรมมี ๕ คือ ทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตา และกรุณา

นางสิบสอง คือตัวละครที่สำคัญของเรื่อง ผู้ได้รับทุกขเวทนา เผชิญกับความทุกข์เกือบตลอดชีวิต เพราะบาปกรรม เมื่อบั้นปลายชีวิตจึงได้มีความสุขสงบสุข เพราะบุญกรรม

พระยาสิทธิ์หรือพระเจ้าสิทธิ์ ครองเมืองขีดขิน ผู้หลุ่มหลงในความงามของผู้หญิง เสวยความสุขอยู่บนพื้นฐานความทนทุกข์ของคนอื่น

นางยักษ์สามตา เจ้ามารยานิสัยริษยา หลอกหลวง ก่อบาปกรรมทำเวร ตลอดชีวิต ครองอยู่เมืองทานตะวัน

พระรถเสน ลูกกตัญญู ผู้มีบุญบารมีได้รับความเมตตาจากเทวดาอารักษ์ และได้ผ่านพ้นอุปสรรค แก้ปัญหาเอาตัวรอดได้โดยความปลอดภัย

นางเมรี ลูกเลี้ยงนางยักษ์สามตา เมืองทานตะวัน เด็กรักรุ่นอุทิศชีวิตเพื่อความรักและตายเพราะความรักเป็นเหตุ

พาชี ม้าคู่บารมีพระรถเสน เป็นมิตรแท้ในยามยาก ที่ได้รับจากเทวดาอารักษ์ ให้มารับใช้ เป็นคู่ชีวิตพระรถเสน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ได้ศึกษาเกี่ยวกับของดีอีสาน ประวัติความเป็นมาของบทกวีอีสาน หมายเหตุ ประเพณีวัฒนธรรม ระบอบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ตลอดจนศึกษาวรรณกรรมเรื่องเด่นๆ เช่น ท้าวเสียวสวาด จำปาสี่ต้น พระลัก-พระลาม เป็นต้น^{๑๑}

ธวัช ปุณโณทก ได้ศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ในด้านต่างๆ คือ ลักษณะตัวอักษร ลักษณะวรรณกรรมของแต่ละภาค และความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมท้องถิ่นต่างๆ^{๑๒}

ลำจวน มงคลรัตน์ ได้เขียนวรรณกรรมเรื่องพระรถเมรีเป็นนิทานโดยใช้ภาษาสมัยใหม่ที่ประชาชนหรืออนุชนรุ่นหลังสามารถอ่านได้และเข้าใจได้ง่ายตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง ตลอดจนถึงพระ

^{๑๑} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศาสนา, ๒๕๒๐), ๓๔๔ หน้า.

^{๑๒} ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิริวัฒนา, ๒๕๒๕), ๔๐๑ หน้า.

รถได้ผ่านนางยักษ์สาตราและได้ครองเมืองในท้ายที่สุด ถือว่าเป็นนิทานที่มีเนื้อหาของวรรณกรรมที่สมบูรณ์ฉบับหนึ่งผู้วิจัยจึงเลือกมาศึกษาเพื่อเป็นประโยชน์ในการวิจัย^{๑๓}

จารุวรรณ ธรรมวัตร เสนอรายงานการวิจัยเรื่อง บทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วง กิ่งศตวรรษ กล่าวว่ โครงเรื่องนิทานทุกเรื่องที่มีหมอลำนำมาแสดงนั้นจะปรากฏจริยธรรมแทบทุกเรื่อง คือ หลักที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ได้แก่ ไม่ทำความชั่ว ทำความดี และชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ส่วนจริยธรรมข้ออื่นๆ ได้แก่ หลักกรรม หลักอวิชชา หลักความเชื่อ หลักกตัญญู หลักกรียสัจ หลักศีล และกล่าวถึงบทบาทของหมอลำในด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนาและรักษาบรรทัดฐานของสังคมว่า หมอลำมีบทบาทในด้านเผยแผ่ศาสนาทั้งในเชิงพุทธประวัติ และอภิปรายหลักธรรม ส่วนบรรทัดฐานที่หมอลำมีส่วนช่วยปรับประคองอย่างยิ่ง คือ การรักษาศีล การอยู่ในกรอบของจารีตประเพณีที่เรียกว่า ฮีตสิบสองคองสิบสี่ การเคารพผู้อาวุโส การรู้จักประมาณตน เป็นต้น^{๑๔}

วิเชียร เกษประทุม ได้ศึกษาเรื่องนางสิบสองหรือพระรถเมรีเป็นนิทานพื้นบ้านของไทยซึ่งเล่าสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน จัดว่าเป็นนิทานปรัมปรา ซึ่งคนรุ่นหลังอาจไม่เคยได้ยินได้ฟัง เนื่องจากยุคใหม่เป็นยุคโลกาภิวัตน์ หรือ โลภไร้พรมแดน บางคนอาจมองว่าของเก่าที่เล่ากันมา เป็นเรื่องไร้สาระ

แต่เรื่องนี้ ปรากฏอยู่ในหนังสือปัญญาชาดก ชื่อ “รถเสนชาดก” ซึ่งเป็นเรื่องเล่าแฝงไว้ซึ่งคุณค่าหลายด้าน เช่น วิถีชีวิต ความเป็นอยู่และความเชื่อของคนไทยในสมัยก่อน คุณธรรมของตัวละครในเรื่อง นับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเรื่องกตัญญูกตเวทิต์ สัจธรรมที่ว่า “ที่ใดมีรักที่นั่นมีทุกข์” กฎแห่งกรรม “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” เป็นต้น^{๑๕}

ส.พลายน้อย ได้รวบรวมนิทานไทยพร้อมกันนั้นได้รวบรวมนิทานเรื่องนางสิบสองจนถึงตอนนางยักษ์ตายและพระรถได้ขึ้นครองราชย์สมบัติต่อจากพระราชาบิดา^{๑๖}

พยัคฆ์ (นามแฝง) ได้รวบรวมนิทานที่เป็นเค้าโครงเรื่องและมีนิทานเรื่องนางสิบสองไว้ด้วยเหมือนกัน^{๑๗}

เกรียงศักดิ์ พิทยานะ ได้กล่าวกำเนินนางสิบสองจนถึงพระรถผ่านนางยักษ์ได้ด้วยไม้เท้าโค่นซี่ตายปลายซี่เป็นแล้วพระรถก็ลาพระบิดากลับไปเยี่ยมศพนางเมรีแล้วบังเกิดความอาลัยรักจนกลืนใจตายตามนางไป^{๑๘}

^{๑๓} ลำจวน มงคลรัตน์, **วรรณคดีไทยพระรถ - เมรี (นางสิบสอง)**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บันดาสสาส์น, ๒๕๑๙), ๒๗๒ หน้า.

^{๑๔} จารุวรรณ ธรรมวัตร, **รายงานการวิจัยบทบาทของหมอลำ.....**

^{๑๕} วิเชียร เกษประทุม, **นางสิบสอง**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๔), ๑๑๗ หน้า.

^{๑๖} ส.พลายน้อย, **นิทานไทยสมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : แพร่วิทยา, ๒๕๑๖), ๓๕๕ หน้า.

^{๑๗} พยัคฆ์ (นามแฝง), **นิทานเค้าเรื่องจริง ชุดที่ ๑**, (กรุงเทพมหานคร : แพร่วิทยา, ๒๕๑๖), ๑๑๐

^{๑๘} เกรียงศักดิ์ พิทยานะ, **ยอดนิทานไทย**, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๗), ๒๑๐ หน้า.

ประคอง นิมมานเหมินท์ ได้ศึกษาเกี่ยวกับลักษณะวรรณกรรมเกี่ยวกับ ประเภทโคลง มังราย ศาสตร์ คำขอ ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณกรรมภาคเหนือ^{๑๙}

คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช กล่าวว่า ดังที่เห็นได้เด่นชัดในปัจจุบันจนไม่สามารถปฏิเสธได้ถึงปัจจุบัน เช่น ปุสสอนหลาน หลานสอนปู่ ผนวาคำสอน โลกนิติ ธรรมดาสอนโลก เสียวสวาท เป็นต้น โดยในครั้งอดีตวรรณกรรมอีสานนอกจากจะถูกแต่งขึ้นเพื่อสนองความรื่นเริงความบันเทิงใจแล้วยังมีจุดมุ่งหมายเพื่ออบรมสั่งสอนทางจริยธรรมอีกประการหนึ่งนั้นอาจด้วยเพราะวรรณกรรมอีสานส่วนมากถูกแต่งขึ้นโดยนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักซึ่งมีภูมิภาคความรู้ทางหลักธรรมเป็นพื้นฐาน โดยอาศัยเค้าโครงจากวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแบบ

จะเห็นได้ว่าเนื้อหาในวรรณกรรมอีสานเรื่อง ธรรมสร้อยสายคำ เป็นวรรณกรรมที่มุ่งสอนโดยมีพื้นฐานของหลักการในทางพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ตลอดแทบทั้งเรื่อง อีกทั้งวรรณกรรมเรื่องธรรมสร้อยสายคำนี้ในปัจจุบันเป็นที่หายาก และมีโอกาสที่จะสูญหายไปในอนาคตถึงแม้จะมีการปริวรรตภาษาอักษรธรรมโบราณมาเป็นอักษรไทยก็ตาม แต่ด้วยสำนวนภาษาสมัยโบราณจึงเผยแพร่ได้ในวงจำกัด^{๒๐}

บุญเลิศ ราโชติ นางสิบสอง ฉบับปรับปรุงจัดเรียบเรียงจากต้นฉบับของพระราชรัตนโนบล เดิมมี ๑๐ กัณฑ์ เป็นสำนวนอีสาน ได้จัดทำเสียใหม่เป็นตอน มี ๑๐ ตอน แต่ละตอนมีชื่อ โดยใช้ตัวเลขแทน เรื่องนางสิบสอง มี ๑๐ ตอน เริ่มจากตอนที่ ๑ กำเนิดนางสิบสอง นางยักษ์รับนางสิบสองไปเลี้ยง นางสิบสองได้เป็นมเหสีเอกเมืองขีดขิน เจ้าสิทธิ์ได้อภิเษกให้นางแปลง (ยักษ์) เป็นอัครมเหสี เจ้าเมืองจินดาทำรบไก่อ จนถึงอวสาน ตอนที่ ๑๐ พระรถเสกหนีไปเมืองขีดขิน และกลับมาสิ้นชีวิตที่เมืองทานตะวัน และทำฌาปนกิจบนเชิงตะกอนเดียวกันกับนางเมรี^{๒๑}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นางสาวอินทรีรา บุญยาทร ได้ศึกษาวรรณกรรมเรื่องพระรถ – เมรี ฉบับร่อนพิบูลย์โดยได้ศึกษาเกี่ยวกับความแพร่หลายของวรรณกรรมเรื่องพระรถ – เมรี พบว่า วรรณกรรมเรื่องพระรถ – เมรี ที่เป็นมุขปาฐะและลายลักษณ์ ข้อสันนิษฐานที่มาของวรรณกรรมเรื่องพระรถ – เมรี ในประเทศไทย

^{๑๙} ประคอง นิมมานเหมินท์, **ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ**, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๗), ๒๔๗ หน้า.

^{๒๐} คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, **สัมมนาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๙ - ๑๕**, : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๑), ๓๕๐ หน้า.

^{๒๑} บุญเลิศ ราโชติ, **นางสิบสอง (ฉบับปรับปรุงจากต้นฉบับของพระราชรัตนโนบล)**, (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี, ๒๕๕๖), ๔๕ หน้า.

การเปรียบเทียบนิทานพื้นบ้านวรรณกรรมลายลักษณ์^{๒๒} และเป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับความรักที่บริสุทธิ์ ยอมตาย เพราะความรัก รักเพียงใจเดียว

ยุพิน สุวรรณฤทธิ์ เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมลาวเรื่องไก่อแก้ว” พบว่า มีเนื้อเรื่องบางตอนคล้ายคลึงกับวรรณกรรมเรื่องลำเชียงโจรโต คือ ตอนที่ท้าวไก่อแก้วรักษานางจันทาผู้เป็นธิดาของพระราชามือเมืองผางวงที่ถูกกัดตายให้ฟื้นคืนชีพ เนื้อเรื่องดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับวรรณกรรมเรื่องลำเชียงโจรโตในตอนที่ยังมีชีวิตรับบทบาทเป็นหมอรักษาคคนที่เจ็บป่วย หรือคนที่ตายแล้วให้ฟื้นคืนชีพด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ เช่น ตอนที่เชียงโจรโตรักษาชายผู้ยากไร้ผู้หนึ่งที่ถูกเสือกินตายในกลางป่าให้ฟื้นขึ้นชีพ หรือในตอนที่ยังมีชีวิตรักษานางหลา และนางหลอย ผู้เป็นธิดาของพระราชามือเมืองพาราณสีที่เป็นคนพิการตั้งแต่กำเนิดให้หายจากความพิการ เป็นต้น^{๒๓}

พระมหาสมชัย สิริวิฑฒโน (ศรีนอก) ศึกษาเรื่อง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในบทเพลงลูกทุ่งไทย ผลการศึกษา พบว่า คำสอนจากบทเพลงลูกทุ่งมีอิทธิพลต่อชีวิตของชาวบ้านโดยทั่วไป ทั้งในด้านการยอมรับผลของบุญและบาป การเชื่อมั่นในการกระทำ (กรรม) การเชื่อถือเรื่องบุญทำกรรมแต่ง เชื่อว่าทำดีย่อมได้รับผลดี เป็นความสุขความเจริญ ส่วนทำชั่วหรือบาป ย่อมได้รับผลชั่ว เป็นความทุกข์ ความเดือดร้อน ทั้งในส่วนตนและส่วนรวม นอกจากนี้ ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณีที่ปรากฏในบทเพลงลูกทุ่ง ส่วนใหญ่นับเนื่องในพระพุทธศาสนา^{๒๔}

นิภา นิจสุนกิจ ได้ศึกษาเปรียบเทียบเนื้อเรื่องวรรณคดีท้าวสีฐาน ของภาคอีสานกับภาคต่างๆ ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ พบว่า ในด้านลักษณะอักษร อักษรวิธี เปรียบเทียบข้อแตกต่างที่ปรากฏในเรื่องท้าวสีฐาน อุบิสัยตัวละคร ชื่อสถานที่ เส้นทางที่พระสุธนออกตามหานางมโนห์รา แบบของการประพันธ์ รวบรวมคำคม คติเตือนใจ ประเพณีต่างๆ และความเชื่อที่ปรากฏในเรื่อง^{๒๕}

^{๒๒} อินทิดรา บุญยาทร, “การศึกษาพระรณเมรี ฉบับร่อนพิบูลย์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา จารึกภาษาไทย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑), ๑๕๒ หน้า.

^{๒๓} ยุพิน สุวรรณฤทธิ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมลาวเรื่องไก่อแก้ว”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา จารึกภาษาไทย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙), ๑๘๒ หน้า.

^{๒๔} พระมหาสมชัย สิริวิฑฒโน (ศรีนอก), “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในบทเพลงลูกทุ่งไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), ๓๗๓ หน้า.

^{๒๕} นิภา นิจสุนกิจ, “เปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องท้าวสีฐาน (สุธน) ของภาคอีสานกับภาคต่างๆ ในประเทศไทยและภาษามอญ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔), ๒๖๕ หน้า

เกสร สว่างวงศ์ ได้ศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่องนางผมหอมฉบับล้านนา อีสานและไทลื้อ พบว่า ในด้านลักษณะตัวอักษร อักษรวิธี ศึกษาที่มาของเรื่อง ศิลปะการใช้ภาษา สีสำนวนวรรณคดี คำนิยม ความเชื่อ ประเพณีหลักธรรมคำสอน^{๒๖} ส่วนมากจะเหมือนกับ

สุนันท์ ศาสตราวาทา ได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมอีสานเรื่อง กาพะเกษ พบว่า ในด้านลักษณะเนื้อเรื่อง ตัวละคร แนวความคิดทางสังคม และคุณค่าทางวรรณคดี โดยเปรียบเทียบเนื้อเรื่อง และความสัมพันธ์ กับวรรณคดีเรื่องการะเกดฉบับอื่นๆ^{๒๗} จะมีลักษณะเหมือนกับ

สุวิทย์ จิตรพลี ได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมชาดกเรื่องคัชฌายะซึ่งเป็นวรรณกรรมเก่าแก่เรื่องหนึ่งในบรรดาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน พบว่า จากต้นฉบับที่จารเรื่องนี้ไว้ในใบลานเป็นหนังสือผูกด้วยอักษรพื้นเมืองอีสานทั้งสำนวนร้อยแก้ว และสำนวนร้อยกรอง ได้ศึกษาความเป็นมาของเรื่อง ลักษณะของเรื่อง จุดมุ่งหมายในการแต่ง ลักษณะการแต่งเนื้อเรื่อง ตลอดจนวิเคราะห์คุณค่าของเรื่อง เนื้อเรื่อง และการใช้ถ้อยคำโวหารในการแต่ง จะมีลักษณะคล้ายคลึงกันและมุ่งส่งเสริมวัฒนธรรม

สำหรับการศึกษาค้นคว้าเรื่องหน้าฉากไกล่เกลี่ยกันนั้น ก็มุ่งจะศึกษาค้นคว้าเพื่อมุ่งส่งเสริมการศึกษา วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานให้กว้างขวางยิ่งขึ้น^{๒๘} และเป็นการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมเหมือนกัน

พระมหาโยธิน ปัตขาสี : การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมภาคเหนือและอีสานเรื่องนางแดงอ่อน พบว่า วรรณกรรมทั้งสองฉบับนี้ เป็นชาดกนอกนิบาตที่มีอนุภาคบางตอนรับอิทธิพลมาจากนิบาตชาดกและปัญญาชาดก และบางตอนก็ได้รับอิทธิพลมาจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ อนุภาคและตัวละครของฉบับภาคเหนือมีมากกว่าฉบับภาคอีสาน ลักษณะการประพันธ์ฉบับภาคเหนือเป็นร้อยแก้ว ส่วนฉบับภาคอีสานเป็นโคลงสาร การดำเนินเรื่องของฉบับภาคเหนือมีลักษณะเป็นชาดกมากกว่าภาคอีสาน แต่มีแก่นเรื่องที่เหมือนกัน คือแก่นเรื่องใหญ่ได้เสนอแนวคิดหลักในเรื่องกฎแห่งกรรม แก่นเรื่องรองได้เสนอเรื่องความกตัญญูตเวที ฉากมีทั้งฉากที่สมจริงและฉากในจินตนาการ ตัวละครมีทั้งฝ่ายมนุษย์และอมมนุษย์ที่เป็นทั้งฝ่ายธรรมและฝ่ายอธรรม ศิลปะการใช้ถ้อยคำในฉบับภาคเหนือใช้คำที่ง่ายอ่านแล้วเข้าใจทันที ส่วนฉบับภาคอีสานมีการเล่นสัมผัสได้คล้องจองไพเราะซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นสัมผัสอักษร ในฉบับภาคเหนือใช้สาธกโวหารเด่นกว่าฉบับภาคอีสาน คุณค่าทางสังคมนั้นสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิต คำนิยม ความเชื่อทางด้านพระพุทธศาสนา และความเชื่อที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ^{๒๙}

^{๒๖} เกสร สว่างวงศ์, “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่องนางผมหอม ฉบับล้านนา อีสานและไทลื้อ”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑), ๑๙๘ หน้า.

^{๒๗} สุนันท์ ศาสตราวาทา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกาพะเกษ”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), ๒๑๐ หน้า.

^{๒๘} สุวิทย์ จิตรพลี, “คัชฌายะ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔), ๑๘๕ หน้า.

^{๒๙} พระมหาโยธิน ปัตขาสี, “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมภาคเหนือและอีสานเรื่องนางแดงอ่อน”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗), ๒๑๘ หน้า.

สรุป ทบทวนเอกสารที่เป็นตำราได้กล่าวถึงของดีอีสานเกี่ยวกับวัฒนธรรมอีสาน วรรณคดีอีสาน วรรณกรรมท้องถิ่นของแต่ละภาคของไทย วรรณกรรมเรื่องพระรถเมรี บทบาทของหมอลำเกี่ยวกับนิทานพื้นเมืองที่มีผลต่อสังคมอีสาน เรื่องนิทานนางสิบสองและพระรถเมรี งานวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่องความรักเดียวใจเดียวของพระรถนางเมรี หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทเพลงไทยที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย นิทานอีสานที่ใช้อักษรธรรมคล้ายกับนิทานของภาคต่างๆในประเทศไทยทั้งหมดนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับวรรณกรรมอีสานโดยเน้นถึงเรื่องนางสิบสอง

๑.๗ วิธีการศึกษาวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์ โดยวิธีการ ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยการศึกษา ค้นคว้าจากแหล่งข้อมูล ห้องสมุดมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี วิทยาลัยพยาบาลอุบลราชธานี ห้องสมุดประชาชน และศูนย์อินเทอร์เน็ต

๑.๗.๒ จากผู้ให้สัมภาษณ์ และสถานที่ที่ได้กำหนดไว้ ผู้ให้สัมภาษณ์เป็นท่านผู้รู้ในท้องถิ่น และบุคคลทั่วไปที่เหมาะสม จำนวน ๑๕ รูป/คน มีพระ ๕ รูป และฆราวาส ๑๐ คน

๑.๗.๓ การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยจะได้นำเอาข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมศึกษามาวิเคราะห์ สังเคราะห์ สรุปเขียนงานวิจัย พร้อมกับเสนอความคิดเห็นของผู้วิจัย โดยมุ่งให้ต่อบัณฑิตผู้ประสงค์ และปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๗.๔ การสรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ ผู้วิจัยได้สรุปผล และข้อเสนอแนะในรูปแบบ พร้อมทั้งรูปแบบพรรณนา อธิบายประกอบ (Description)

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบถึงวรรณกรรมและหลักพุทธธรรมในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง

๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงผลของการวิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง

บทที่ ๒

วรรณกรรมและหลักพุทธธรรมในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง

วรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง ซึ่งถือว่าเป็นวรรณกรรมที่สำคัญเรื่องหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของสังคมไทย โดยเฉพาะสังคมอีสาน ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาถึงแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป และวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง ดังนี้

๒.๑. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป

วรรณกรรมควรจะศึกษาเรื่อง ความหมายของศัพท์ที่เกี่ยวกับวรรณกรรม ลักษณะของวรรณกรรม ประเภทของวรรณกรรม อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นต่อสังคมอีสาน วรรณกรรมท้องถิ่น องค์ประกอบของโครงเรื่องนางสิบสอง ดังนี้

๒.๑.๑. ความหมายของศัพท์เกี่ยวกับวรรณกรรม

วรรณกรรมของสังคมไทย มีหลักฐานครั้งแรกในพระราชบัญญัติคุ้มครองศิลปะและวรรณกรรม พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยถอดมาจากศัพท์อังกฤษว่า Literary Work หมายถึง งานเขียนทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นลักษณะใด แม้ว่าจะเป็นฉลากยา ใบปลิว ตำราเรียน จัดเป็นวรรณกรรม^๑

ขุนวิจิตรมาตรา กล่าวว่า วรรณกรรมและวรรณคดีส่วนใหญ่ก็มีเค้ามาจากนิทาน ซึ่งอาจจะเป็นนิทานปรัมปรา นิทานชาดก นิทานพื้นบ้าน หลายชาติมีนิทานเป็นของตนเองและนิทานหลายชนิดอาจมีเนื้อเรื่องที่คล้ายคลึงกันได้^๒

พรทิพย์ ชังธาดา กล่าวว่า วรรณกรรมท้องถิ่น หมายถึง วรรณกรรมที่เป็นมุขปาฐะ (ใช้ถ้อยคำเล่าสืบต่อกันมา) และลายลักษณ์(บันทึกในวัสดุต่างๆ เช่น ในใบลานและบันทึกในกระดาษที่เรียกว่า สมุดไทย สมุดข่อย เป็นต้น) วรรณกรรมเหล่านี้ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นภาคต่างๆ ของไทยโดยคนท้องถิ่นนั้นเป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้นมา รูปแบบฉันทลักษณ์เป็นไปตามความนิยมของท้องถิ่น ภาษาที่ใช้เป็นภาษาของท้องถิ่นนั้น วรรณกรรมท้องถิ่นมีทุกท้องถิ่นของประเทศไทย^๓

^๑ประจักษ์ ประภาพิตยากร, ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย, (กรุงเทพมหานคร : ชินอักษรการพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๒.

^๒ขุนวิจิตรมาตรา, สิ่งที่คิดเห็นในคาวี, (อยุธยา : โรงพิมพ์เียนทองวัฒนา, ๒๕๒๑), หน้า ๒๔.

^๓พรทิพย์ ชังธาดา, วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒.

วรรณคดีไทยหลายเรื่องที่ได้รับอิทธิพลมาจากนิทานชาดกและวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องสังข์ทอง ไกรทองและคาวี ซึ่งได้รับมาจากปัญญาชาดก เรื่องคาวียังมีเนื้อเรื่องไปตรงกับเรื่องสองพี่น้อง ซึ่งเป็นวรรณคดีประเทศอียิปต์ เรื่องคาวีนี้เป็นบทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภลัยด้วย นอกจากนี้ยังมีนิทานพื้นบ้านอีสานของไทยที่มีเค้าโครงเรื่องเหมือนคาวีในหลายท้องถิ่น คือเรื่อง ข้างโพง นางผมหอม พบว่ามีทั้งในภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้และที่เป็นภาษาไทยลื้อก็มี เรื่องนี้สันนิษฐานว่าคงเล่าสืบต่อกันมาจากตีกำบรรพจนกระทั่งต่อมา ได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและวิวัฒนาการมาเป็น วรรณคดีและวรรณศิลป์ ดังนี้^๕

๑) **วรรณคดี** ในบรรดาวรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมด “นางสิบสอง” มีกำเนิดมานานที่สุดเรื่องหนึ่ง นักปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญทางวรรณคดีให้ความเห็นว่า มีอายุประมาณพันปีมาแล้ว^๕

วรรณคดีเป็นงานสร้างสรรค์ของมนุษย์โดยใช้ภาษาเป็นสื่อ การศึกษาวรรณคดีจึงประกอบไปด้วยการเรียนรู้สองด้านคือ ด้านเนื้อเรื่องเพื่อให้เข้าใจสาระที่ผู้เสนอและด้านความงามอันเป็นศิลปะเพื่อให้เห็นความสามารถในการสร้างสรรค์ของผู้แต่ง กุหลาบ มัลลิกะมาส กล่าวว่า วรรณคดีเป็นผลงานสร้างสรรค์ศิลปะชนิดหนึ่งของมนุษย์ เช่นเดียวกับสถาปัตยกรรม จิตรกรรมและดุริยางคศิลป์ รวมเรียกว่าประณีตศิลป์ (fine art) หมายถึงศิลปะที่มีลักษณะ บริสุทธิ์ สมบูรณ์เป็นที่เร้าใจคนดูคนฟัง เพราะด้วยความงามความไพเราะเป็นศิลปะอันสร้างขึ้นด้วยฝีมืออันดีสูงละเอียดละออเป็นอย่างยิ่ง^๖

วรรณคดีเป็นงานสร้างสรรค์ของมนุษย์โดยใช้ภาษาเป็นสื่อ ภาษาที่ใช้จะต้องงดงามด้วยศิลปะซึ่งเกิดจากการปรุงแต่งขึ้นด้วยกลวิธีอันวิจิตรบรรจง ประเด็นสำคัญ ดังนี้^๗

- (๑) ทำให้ผู้อ่านรู้สึกเหมือนเห็นภาพตามคำบรรยายหรือเรียกว่าสร้างอารมณ์ร่วม
- (๒) ทำให้เห็นภาพเคลื่อนไหวหรือนาฏกรรมในการนั้นๆ แม้ว่าวรรณคดีจะเป็นเพียงแค่ตัวอักษรที่เราใช้ในการอ่านธรรมดาแต่ภาพที่ผู้แต่งได้แต่งแสดงออกมานั้น ทำให้มองเห็นลักษณะการเคลื่อนไหวของสิ่งที่พรรณานั้นๆ
- (๓) เผยให้เห็นบุคลิกภาพและนิสัยใจคอของตัวละครในเรื่อง ทำให้เข้าใจว่าตัวละครมีลักษณะอย่างไร

^๕ขุนวิจิตรมาตรา, *สิ่งที่คิดเห็นในคาวี*, อ่างแล้ว, หน้า ๒๔.

^๕พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), *นางสิบสอง*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า คำนำ.

^๖กุหลาบ มัลลิกะมาส, *ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดี*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๘), หน้า ๑๔.

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

(๔) ช่วยให้เกิดความเห็น (Insight) คือเกิดความรู้สึกเข้าใจว่า ทำไมจึงทำเช่นนั้น พูดเช่นนี้ในเวลาเช่นนั้น เช่นนี้ ความเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร จะช่วยให้ผู้อ่านนั้นเข้าใจ ธรรมชาติของมนุษย์ดีขึ้น

(๕) แสดงให้เห็นบุคลิกภาพของผู้แต่ง วรรณกรรมและวรรณคดีส่วนใหญ่มักมีเค้ามาจากนิทาน ซึ่งอาจจะเป็นนิทานปรัมปรา นิทานชาดก นิทานพื้นบ้าน หลายชาติมีนิทานเป็นของตัวเองและนิทานหลายชนิดอาจมีเนื้อเรื่องที่คล้ายคลึงกันได้

สรุปได้ว่า งานประพันธ์ที่จะสามารถบรรลุถึงคุณค่าดังกล่าวมาแล้วนั้น จะต้องมิงานประพันธ์ที่สร้างสรรค์ขึ้นด้วยศิลปะอันดีสูงส่งด้วยวรรณศิลป์ วรรณศิลป์จึงเป็นหัวใจวรรณคดี การศึกษา วรรณคดีจึงจะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบทางวรรณศิลป์เสมอ

๒) วรรณศิลป์ วรรณศิลป์คือศิลปะในการแต่งหนังสือ หัวใจของศิลปะทั้งหลายคือสุนทรียภาพหรือความประณีตบรรจงงดงาม ได้แก่ ความงามของภาษา ความงามของเนื้อเรื่อง กลมกลืนกับรูปแบบ วรรณกรรมเป็นผลงานศิลปะที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบันทึกเรื่องราวและความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ต่อเรื่องราวต่างๆ ดังนี้

(๑) **การวางโครงเรื่อง** มีความเหมาะสมน่าพอใจอย่างยิ่งโดยกวีใช้โครงเรื่องหลักปฏิบัติในหลักกรรม เช่น การทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ซึ่งจะทำให้เกิด ปัญญา เป็นเรื่องที่คนในสังคมจะปรับปรุงและนำไปปฏิบัติสืบต่อกันไป

(๒) **การลำดับเรื่องมีความโดดเด่นหลายประการ** คือ กวีเน้นการใช้กับเรื่องตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อน ไปหาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทีหลังตามลำดับ ชวนให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถเข้าใจในเรื่องได้ง่ายไม่สับสน ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกันหลายเหตุการณ์แต่ต่างสถานที่ กวีลำดับเหตุการณ์สลับกลับไปมาได้อย่างเหมาะสม

(๓) **การสร้างความขัดแย้งในเรื่องให้เกิดปมปัญหา** ไม่ว่าจะเป็ความขัดแย้งกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความขัดแย้งภายในตนเอง ฯลฯ ช่วยให้เรื่องน่าสนใจน่าติดตามตลอดเวลา โดยผู้อ่านหรือผู้ฟังจะมุ่งความสนใจอยู่ที่ ความขัดแย้งเหล่านั้นจะคลี่คลายในลักษณะใด นับว่ากวีสามารถกระทำได้อย่างเหมาะสมในการคลี่คลายปัญหา

(๔) **การกำหนดสาระสำคัญของเรื่อง** กวีก็สามารถกำหนดสาระสำคัญที่มีแก่นสารมีเหตุมีผลเป็นที่ยอมรับของคนทุกยุคสมัย โดยเน้นให้สาระสำคัญของเรื่องเป็นการแสดงให้เห็นความทุกข์ของมนุษย์ที่ต้องเกิดขึ้น เมื่อต้องพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ต้องพบกับสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา นับว่าเป็นสังคตธรรมที่ยังคงเป็นสากลอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้

“สิทธา พินิจภูวนลและคณะ, ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๓๕.

(๕) **การสร้างฉาก** เป็นความสามารถของกวีในการสร้างฉากได้สมจริงชัดเจนทำให้ผู้ติดตามเพลิดเพลินอยู่ในฉากนั้นๆด้วย ขณะเดียวกันก็จะได้รับความรู้เรื่อง ภูมิประเทศ พืช สัตว์ ศิลปกรรมต่างๆ ของสังคมอีสานเพิ่มขึ้นด้วย

(๖) **การสร้างตัวละคร** กวีเน้นให้ตัวละครมีพฤติกรรมที่ขัดกับแนวทางการปฏิบัติ ขัดกับเบญจศีลเบญจธรรม มีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับแนวทางการปฏิบัติตัววัตรคุณธรรม ศีลธรรม ตัวละครที่มีอุปนิสัยเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ที่มากกระทบ มีผลทำให้ตัวละครมีชีวิตจิตใจเป็นการสร้างความสมจริง ความมีชีวิตชีวาให้เรื่องเป็นอย่างมาก

(๗) **การวางแบบลักษณะทางฉันทในการแต่ง** กวีสามารถยึดหลักฉันทลักษณ์ได้ตามแบบวรรณกรรมอีสาน ทั้งเรื่องสัมผัสต่างๆเหมาะสมยิ่งนัก

(๘) **การสรรคำใช้** นับว่าเป็นสิ่งที่กวีแสดงความสามารถได้อย่างดี การประพันธ์ของกวีมีความเด่นชัด แสดงให้เห็นถึงการแต่งวรรณคดีที่มีคุณค่า ความฉลาดในการเลือกใช้คำตามความเหมาะสม เลือกจัดสรรคำที่มีความหมายลึกซึ้งแทนคำธรรมดาๆเป็นการเพิ่มเสียงเพิ่มรสชาติในการอ่าน อย่างเหมาะสม

(๙) **การใช้ภาพพจน์** เป็นความสามารถที่เด่นชัดของกวีในการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบสิ่งต่างๆอย่างลึกซึ้งกินใจ มีการสมมติสิ่งที่ไม่มีตัวตนให้มีตัวตนเป็นการเปลี่ยนสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ช่วยให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้นและเพลิดเพลินไปด้วย

(๑๐) **การเน้นรสวรรณคดี** เป็นการเน้นให้กลมกลืนกับธรรมชาติ ช่วยทำให้เกิดความเข้าใจ ความเห็นอกเห็นใจในไศกนาฏกรรมที่ตัวละครได้รับ เป็นรสชาติการฟังการอ่านได้เป็นอย่างดี

๓) **รสในวรรณคดี** รสในวรรณคดีจะช่วยให้อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดคล้อยตาม หรือว่ามีอารมณ์เปลี่ยนแปลงไปตามที่ผู้แต่งๆให้สร้างสรรค์ขึ้นมา ในวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสองนี้กวีผู้แต่งเรื่องได้บรรจุรสของวรรณกรรมไว้ทั้ง ๙ รส

รสวรรณคดีในวรรณกรรมอีสานเรื่อง นางสิบสอง ทั้ง ๙ รส ส่วนมากแล้วกวีจะนำมาใช้ในปริมาณที่เห็นได้ในทุกๆรส กวีจะใช้รสในวรรณคดีอย่างสอดคล้องกลมกลืนกับเนื้อเรื่อง จะทำให้ผู้ติดตามผู้อ่านผู้ฟังได้รับรสอย่างไพเราะ เกิดความซาบซึ้งตามรสนั้นๆทั้ง ๙ รส เป็นไปตามที่กวีได้เลือกสรรมาใช้เป็นอย่างดี

(๑) **ศฤงคารรส** ในวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสอง ได้ปรากฏฉากแห่งความรักหลายขั้นตอนมากซึ่งได้ตรงกับศฤงคารรสที่ได้หมายถึง รสแห่งความซาบซึ้งในความรัก

(๒) **วีรรส** หมายถึง รสแห่งความชื่นชมยินดีในวีรกรรม ในวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสอง มีปรากฏหลายฉาก

(ก) กรุณารส หมายถึง รสแห่งความสงสารเห็นใจ มีปรากฏหลายฉากหลายตอน ในวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสอง

(ข) หาสยรส หมายถึง รสแห่งความสนุกสนาน รื่นเริง ขบขัน ที่มีในวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสอง

(ค) อันภุตรส หมายถึง รสแห่งความอัศจรรย์ใจ ในวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสองมีอยู่หลายตอน

(ง) ภยานกรส หมายถึง รสแห่งความเกรงกลัว มีปรากฏหลายตอนในวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสอง

(จ) รุทธรส หมายถึง รสแห่งความแค้นขุ่นเคืองใจ ในวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสองนี้มีอยู่หลายตอน

(ฉ) พิกิตสรส หมายถึง รสแห่งความรำคาญ น่าเบื่อระอา น่าขยะแขยงในวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสองมีอยู่หลายฉากหลายตอน

(ช) ศานตรส หมายถึง รสแห่งความสงบสุข ในวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสองกล่าวโดยสรุปวรรณคดีนี้มีคุณค่าทางวรรณศิลป์อยู่มาก จะช่วยให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น และเพลิดเพลินไปด้วย สมควรที่ผู้สนใจจะได้ศึกษาเพื่อให้เกิดผลดีต่อการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น เพื่อวรรณกรรมมีความก้าวหน้าและพัฒนาต่อไป รสในวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสองทั้ง ๙ รส สอดคล้องกับเนื้อเรื่องที่ทำให้ผู้อ่านผู้ฟัง น่าสนใจติดตามเรื่องนางสิบสองเป็นอย่างมาก

๒.๑.๒. ลักษณะของวรรณกรรม

ลักษณะของวรรณกรรม ส่วนมากจะกล่าวถึงลักษณะของวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับสังคม ลักษณะที่เกี่ยวกับค่านิยมและลักษณะของนิทานชาดก ดังนี้

๑) **ลักษณะของวรรณกรรมเกี่ยวกับสังคม** การศึกษาวรรณกรรมเกี่ยวกับสังคมควรที่จะศึกษาถึง ความหมายของสังคมและความสัมพันธ์ของสังคมกับวรรณกรรม

(๑) ลักษณะของสังคม สังคมหมายถึง กลุ่มบุคคลที่อยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกันมีความสัมพันธ์ติดต่อกัน ทั้งในความสัมพันธ์ส่วนตัวและส่วนรวม เป็นครอบครัว เป็นหมู่บ้านและเป็นประเทศ ท่านผู้รู้กล่าวว่า มนุษย์ที่รวมกันอยู่เป็นหมู่คณะมีทั้งหญิงและชายตั้งภูมิลำเนาเป็นหลักแหล่ง ณ ที่ใดที่หนึ่งเป็นประจำเป็นเวลานานตามสมควร พอจะเรียนรู้และได้ปรับปรุงกันเองแต่ละคนได้และประกอบการทำงานเข้ากันได้ดีมีความสนใจร่วมกัน ในสิ่งอันเป็นมูลฐานแห่งชีวิตมีการครองชีพ ความปลอดภัยทางร่างกายความมีอนามัยความมีมิตรจิตต่อกันและความรู้สึกที่แต่ละคนก็เป็น

หน่วยของส่วนรวม มนุษย์ที่รวมกันเป็นหมู่คณะตามเงื่อนไขที่กล่าวมานี้เรียกว่า “สังคัม” สังคัมยังหมายถึง คนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปมารวมกัน โดยมีโครงสร้างทางสังคัมเรียกว่า “สังคัม”^๙

(๒) ความสัมพันธ์ของสังคัมกับวรรณกรรม สังคัมกับวรรณกรรมมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งซึ่งไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะสังคัมและวรรณกรรมต่างมีอิทธิพลต่อกัน เนื่องจากผู้แต่งส่วนหนึ่งของสังคัม วรรณกรรมจึงเป็นสิ่งที่ผู้แต่งย่อมสอดแทรกความคิด ความเชื่อ ค่านิยม สภาพสังคัมและสิ่งแวดล้อมที่คนอาศัยอยู่สัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคัม ๓ ลักษณะ

๑. วรรณกรรมสะท้อนสังคัมและเหตุการณ์ ที่เกิดในสังคัมตามประสบการณ์ของผู้แต่ง ภาพสังคัมจึงมีลักษณะเหมือนภาพสะท้อนของกระจกเงา ซึ่งสะท้อนความเจริญบางส่วนและเป็นการเสริมแต่งของผู้แต่งอีกส่วนหนึ่ง

๒. สังคัม มีอิทธิพลต่อวรรณกรรม ผู้แต่งอยู่ในสังคัมโดยย่อมได้รับอิทธิพลจากสังคัมนั้นทั้งทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา ปรัชญาและการเมือง วรรณกรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งของสังคัม เช่น ไตรภูมิพระร่วงของพญาสิทธิเทพ เป็นวรรณคดีที่มีอิทธิพลต่อสังคัมในด้านหลักธรรม จริยธรรมของพระพุทธศาสนาและลัทธิพราหมณ์ เป็นต้น

๓. วรรณกรรมหรือผู้แต่งมีอิทธิพลต่อสังคัม กล่าวคือผู้แต่งสามารถสร้างสรรค์วรรณกรรมให้มีชีวิตจิตใจ โน้มน้าวจิตใจของผู้อ่านให้มีอารมณ์และความรู้สึกตามการพรรณนาของตน อิทธิพลต่อวรรณกรรมที่มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมมี ๒ ลักษณะ คือ อิทธิพลภายนอก เช่น การแต่งกายหรือการกระทำแบบอย่างวรรณกรรม และอิทธิพลภายในคือ อิทธิพล ทางความคิด การสร้างค่านิยม ความเชื่อและทัศนคติของผู้อ่าน

สังคัมกับวรรณกรรมมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง ไม่สามารถแยกออกจากกันได้เพราะสังคัมและวรรณกรรมต่างมีอิทธิพลต่อกัน ภาพสังคัมจึงมีลักษณะเหมือนภาพสะท้อนของกระจกเงา ซึ่งสะท้อนความเจริญ

๒) **ลักษณะวรรณกรรมเกี่ยวกับค่านิยม** ลักษณะวรรณกรรมเกี่ยวกับค่านิยม นั้น ควรที่จะกล่าวถึง ความหมายของค่านิยมและค่านิยมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ดังนี้

(๑) ความหมายของค่านิยม **พระยาอนุমানราชธน** ได้ให้ความหมายไว้ว่า ค่านิยม หมายถึง สิ่งที่คุณคนในกลุ่มหนึ่งหรือคนๆเดียวกันเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีค่าควรรักษาไว้ ค่านิยมอาจไม่ใช่สิ่งที่ดีที่สุดแต่เป็นความนิยมในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เห็นว่าควรยกย่องและมีความสุขที่จะเห็นได้ ฟังได้เป็นเจ้าของ^{๑๐}

^๙เสถียรโกเศศ, **วัฒนธรรมเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๕), หน้า ๒.

^{๑๐}พระยาอนุমানราชธน, **การศึกษาเรื่องประเพณีของไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๐๕), หน้า ๑๑.

รวีวรรณ อินทร์แหยม กล่าวว่า ชาวอีสานเห็นความสำคัญทางจิตใจมากจึงมีการแต่งบทกวีหรือวรรณกรรมพื้นบ้าน เพื่อสะสมแนวความคิดและคติสอนใจไว้ให้สังคม ซึ่งวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานนี้มีอิทธิพลในการยึดเหนี่ยวจิตใจชาวอีสาน ให้ได้ยึดมั่นอยู่ในศีลธรรมและความดีงาม วรรณกรรมพื้นบ้านส่วนใหญ่มาจากวัด ทั้งในด้านเนื้อหาสอดแทรกขนบธรรมเนียม ประเพณี ข้อคิด คำผญาและชะล่ำต่างๆตามแนวพุทธศาสนา ฉะนั้น ค่านิยมของชาวอีสานที่มีต่อสังคมของตนจึงเป็นไปในทางดีงาม อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ปราศจากการเบียดเบียนกัน^{๑๑}

มณี พะยอมยงค์ กล่าวว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาสำคัญของชาวอีสาน ชาวอีสานทุกคนถือว่า ตนเป็นพุทธศาสนิกชนและคำสั่งสอนของพุทธศาสนา ได้รับการยึดถือเป็นแนวปฏิบัติในชีวิตโดยเหตุผลทางภูมิศาสตร์หรือทางประวัติศาสตร์ ภาคอีสานของไทยทั้งหมดแต่โบราณกาลนั้นเคยขึ้นอยู่กับอาณาจักรล้านช้าง ดินแดนส่วนนี้ได้ตกอยู่ในการครอบครองของไทย ในสมัยสมเด็จพระเจ้าพระยาพระมหาจักรีศรียัธิ์ยกกองทัพไปปราบกรุงศรีสัตนาคนหุตและได้ประเทศลาวเป็นประเทศราช ดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงจึงตกอยู่ในครอบครองของไทยนับแต่รัชกาลที่หนึ่งเป็นต้นมา ดังนั้น สภาพทางวัฒนธรรมก็ดี ทางพุทธศาสนาก็ดี ภาคอีสานจึงยึดถือของดั้งเดิมที่มีมาแต่อาณาจักรล้านช้าง^{๑๒}

(๒) ค่านิยมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ค่านิยมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอันแสดงถึงลักษณะทางวรรณกรรม ซึ่งมีผลสืบเนื่องมาจากการเข้ามาของพระพุทธศาสนา

ค่านิยมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอีกอย่างคือ การทำบุญทำทาน ถือกันว่าเป็นอานิสสงส์ที่ให้กุศลกรรมแก่ผู้กระทำ **มณี พะยอมยงค์** กล่าวว่า ชาวล้านนาจึงนิยมสร้างกุศลด้วยการทำบุญทำทานอยู่เสมอ แม้บางครั้งต้องใช้จ่ายเงินทองกันอย่างมากมาย แรงกระตุ้นให้นิยมทำบุญคือความเชื่อในเรื่องกรรมและชาติหน้า ความเชื่อในเรื่องกรรมคือ หลักธรรมที่ถือว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา บุคคลทำกรรมใดย่อมได้รับผลของกรรมนั้นตอบสนอง ไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงไปได้^{๑๓}

จารุวรรณ ธรรมวัตร กล่าวว่า ความเชื่อทางศาสนาของชาวอีสาน ทำให้เกิดวรรณกรรมหลายรูปแบบเป็นต้นว่า คำแข็ง คำสู่ขวัญ ซึ่งใช้ในการประกอบพิธีตามความเชื่อของชาวอีสาน เช่น แข็งบ้องไฟในพิธีทำบุญบ้องไฟเพื่อขอฝน คำแข็งแห่นางแมวเพื่อขอฝน ใจความของคำแข็งอาจจะเป็นการกล่าวอ้อนวอนหรือเล่าประวัติความเชื่อในพิธีกรรมที่ประกอบ บางครั้งอาจจะเป็นการกล่าวขอความร่วมมือให้มาร่วมพิธี วรรณกรรมประเภทคำแข็งเป็นวรรณกรรมในยุคแรกที่มีมนุษย์มี

^{๑๑}รวีวรรณ อินทร์แหยม, “เสี้ยวสวาด : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๒๔, หน้า ๑๒๙.

^{๑๒}มณี พะยอมยงค์, “การวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหาชาติ ฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้และภาคอีสาน”, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ), ๒๕๑๙, หน้า ๗๘.

^{๑๓}พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), นางสิบสอง, อ่างแล้ว, หน้า ๗๙.

ความเชื่อในอำนาจลึกลับ เช่น เชื่อในอำนาจของเทวดา อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ว่าสามารถบันดาลให้ชีวิตสำเร็จสมหวังหรือปัดเป่าให้โรคร้ายไข้เจ็บสูญหายไป ที่เป็นเช่นนี้เพราะมนุษย์มีความกังวลในชีวิต ไม่ต้องใช้เวทมนต์อาถรรพ์ มนุษย์จึงเริ่มมีศรัทธาเชื่อมั่นในสิ่งที่มีเหตุผลมากขึ้น เช่นเชื่อมั่นในศาสนา วีรบุรุษและบรรพบุรุษ ความศรัทธาเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา ทำให้แนวโน้มในการนำนิทานชาดก ไปแต่งเป็นร้อยกรองและร้อยแก้ว^{๑๔}

ฉะนั้น ค่านิยมของชาวอีสานที่มีต่อสังคมของตนจึงเป็นไปในทางดีงาม อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ปราศจากการเบียดเบียนกัน

๓) **ลักษณะของนิทานชาดก ธวัช ปุณโณทก** กล่าวว่า ลักษณะของนิทานชาดก มักจะประกอบไปด้วยส่วนต่างๆ ดังนี้

(๑) **ปรารภชาดกหรือปัจจุบันวัตถุ** ซึ่งเป็นการเล่าเหตุการณ์ปัจจุบันในสมัยของพระพุทธเจ้าอันเป็นมูลเหตุของการเล่านิทานชาดกเรื่องนั้นๆ ปรารภชาดกเป็นส่วนที่บอกให้รู้ว่าใครเป็นผู้เล่านิทานนั้นสถานที่และเวลาที่มีการเล่านิทานนั้น ทำให้ชาดกนั้นน่าเชื่อถือว่าเป็นเรื่องจริง

(๒) **ตัวนิทานชาดกหรืออดีตวัตถุ** คือ เนื้อเรื่องซึ่งเป็นโครงเรื่องเฉพาะมีทั้งเป็นโครงเรื่องที่ยาวและซับซ้อน

(๓) **ประชุมชาดกหรือสมเอนาน** เป็นตัวเชื่อมอดีตเข้ากับปัจจุบันโดยระบุตัวละครในอดีตว่าเป็นบุคคลใดในสมัยพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกกันว่ากลับชาติ^{๑๕}

ประชุมชาดก เป็นเอกลักษณ์ของนิทานชาดกเป็นส่วนสรุปซึ่งอาจเป็นไปได้หรือไม่ก็ได้ แต่มีส่วนทำให้นิทานเรื่องนั้นน่าเชื่อถือว่าเป็นเรื่องจริงมากขึ้น ตัวละครที่มีบทบาทสำคัญถ้าหาญมีความสามารถ เสียสละ มักจะกลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ตัวละครที่เป็นปฏิปักษ์กับตัวเองจะเป็นพระเทวทัตเสมอไป ทำให้หลักคำสอนเรื่องกรรมในชาติที่แล้วมามีผลในปัจจุบัน

ฐานิสร์ ชาตรัตพงษ์ กล่าวว่า นิทานชาดก หมายถึง นิทานประกอบสุภาษิต เพื่อให้เข้าใจสุภาษิตมากขึ้น ถ้ากำหนดด้วยวิธีสอนก็คือสอนด้วยบทเรียน พูดแล้วทำให้อุบาย เช่น ทางหลักธรรม เมื่อพูดถึงการให้ทานก็ยกเรื่องพระเวสสันดรมาเล่าให้ฟัง เนื้อความที่ยกมาเป็นอุทาหรณ์นั้นมักจะเป็นเรื่องเสวยพระชาติของพระโพธิสัตว์หรือพระชาติต่างๆ ของพระพุทธเจ้าในอดีตที่ได้แสดงบทบาทความเป็นวีรบุรุษหรือบทบาทอื่นๆ ถือเป็นวิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดีและคติธรรมในนิทานนั้นๆ^{๑๖}

^{๑๔} จารุวรรณ ธรรมวัตร, **ลักษณะวรรณกรรมอีสาน**, เอกสารทางวิชาการของศูนย์ศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๑), หน้า ๑๐๙-๑๑๑.

^{๑๕} ธวัช ปุณโณทก, **วรรณกรรมอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร : พีระพัฒนา, ๒๕๒๒), หน้า ๗๔.

^{๑๖} ฐานิสร์ ชาตรัตพงษ์, **ความรู้เรื่องชาดก**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕), หน้า ๓๐.

จุดมุ่งหมายของนิทานชาดก เพื่อใช้เป็นแนวทางให้คนประพฤติปฏิบัติในหลักธรรม พระพุทธองค์ทรงทราบถึงความแตกต่างของอินทรีย์และความสามารถของเวไนยสัตว์ ซึ่งมีระดับต่าง ที่แตกต่างกันออกไป พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมด้วยวิธีต่างๆ เพื่อให้เหมาะสมกับอภิปุถุของผู้นั่ง ฟังที่ทรงตรัสสอนด้วยการเล่านิทานที่สนุกสนานไพเราะ ซึ่งเป็นทั้งคำสอนและให้ความเพลิดเพลินแก่ ผู้ฟังด้วย ยิ่งไปกว่านั้นการฟังนิทานชาดกทำให้ผู้ฟังได้กุศลแล้ว ยังมีจุดประสงค์เพื่อช่วยแก้ไข ปัญหา จะเห็นได้จากชาดกบางเรื่อง เริ่มต้นด้วยปัญหาหรือคำถามที่สาวกได้ไตร่ตรอง พระพุทธองค์ท่านไม่ได้ แก้ปัญหาโดยตรง แต่พระองค์ทรงเล่านิทานเปรียบเทียบเพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้น

วีรชัย ปิยสุนทรวงศ์ ได้สรุปนิทานชาดกไว้ ดังนี้

(๑) ปัจจุบันวัตถุหรือปรารถนาชาดก ขณะที่ภิกษุกล่าวถึง ศิลปะ คุณปัญญา และความเฉลียวฉลาดในพระพุทธองค์หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงได้ยืนยันจึงตรัสว่า สิ่ง เหล่านี้หาได้เกิดในปัจจุบันไม่ ในอดีตกาลเคยมีเรื่องเช่นนั้นๆเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งอยู่ ไม่ทรงเล่าเรื่องนั้นว่าเป็นอย่างไร ภิกษุเหล่านั้นจึงกราบทูลอาราธนาให้ตรัสพระธรรมเทศนา พระ พุทธองค์ก็ทรงนำอดีตนิทานขึ้นมาแสดง

(๒) อดีตนิทาน เรื่องนิทานที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงภิกษุ โดยมีเนื้อเรื่อง สอดคล้องกับปัจจุบันวัตถุข้างต้นซึ่งเป็นมูลเหตุ รายละเอียดนี้ถือเป็นส่วนสำคัญมีศีลธรรมหรือ สุภาสิตเป็นบทคำสอนให้ผู้อ่านหรือผู้ฟัง ให้ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผลกรรมจากการกระทำในชาติก่อน หากทำดีก็ย่อมจะส่งผลดี ศีลธรรม ความเชื่อเรื่องผลกรรมจากการกระทำในชาติก่อน มีจุดประสงค์ให้พุทธศาสนิกชนหมั่นรักษาศีล บำเพ็ญทานอยู่เป็นนิจ ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนในพระพุทธศาสนา เพื่อผลกรรมดีในชาติปัจจุบัน จะได้ส่งผลดีต่อไปยังชาติหน้า

(๓) สโมธานหรือประชุมชาดก เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการแต่งชาดก เมื่อเล่า เรื่องอดีตนิทานจบแล้วก็มี การแสดงเรื่องกลับชาติ โดยพระพุทธเจ้าทรงระบุตัวบุคคลในอดีตนิทานว่า ตรงกับบุคคลใด ในสมัยของพระพุทธองค์^{๑๗}

ส่วนประกอบที่สำคัญของนิทานชาดกคือตัวนิทาน เพราะโครงเรื่องการดำเนินเรื่อง จะชี้ให้ผู้อ่านเข้าใจการกลับชาติได้ตลอด ส่วนมูลเหตุของการเล่าเรื่องไม่จำเป็นนักเพราะจุดมุ่งหมาย ของนิทานชาดก ให้คนประพฤติปฏิบัติในหลักธรรม พระพุทธศาสนา สั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนมี ศรัทธาความเชื่อมั่นและน้อมจิตนำเอาหลักธรรมไปปรับใช้จนเกิดผล ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงเป็น ที่ตั้งของจิตมีการสร้างศรัทธาสร้างค่านิยมให้เกิดขึ้น

^{๑๗}วีรชัย ปิยสุนทรวงศ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สรรพสิทธิ์ชาดก”, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๔, หน้า ๓๐.

๒.๑.๓. ประเภทของวรรณกรรม

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน มีหลายประเภทและเป็นวรรณกรรมที่ถูกแต่งขึ้นหรือเรียบเรียงจากภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้านให้คนในสังคมได้อ่านได้ศึกษา ทำให้สังคมดำเนินไปด้วยความสงบสุขร่มเย็น ตลอดจนจนถึงให้ความบันเทิงสนุกสนานต่อสังคม การจัดประเภทวรรณกรรมของท้องถิ่นอีสานสามารถแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ

๑) วรรณกรรมพุทธศาสนา คือ วรรณกรรมที่ได้มีเนื้อหาเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา โดยแบ่งเป็นวรรณกรรมตำนานพระพุทธศาสนา เช่น มูลสถาปนา พระเจ้าเลียบโลก เป็นต้น และวรรณกรรมชาดก เช่น ลำนำหาชาติ พระเจ้าสิบชาติ ท้าวสีหน ท้าวคันทนามหรือท้าวคันทนาม เป็นต้น

๒) วรรณกรรมประวัติศาสตร์ คือ วรรณกรรมที่เขียนโดยเอาโครงเรื่องมาจากเกร็ดพงศาวดาร ตำนานต่างๆ เช่น พื้นเมืองเวียงจันทน์ พื้นเวียง ท้าวอุ่งหรือขุนเจือง พื้นขุนบุรม ตำนานเมือง ตำนานเมืองฟ้าแดดสูงยาง เป็นต้น

๓) วรรณกรรมนิทาน คือ วรรณกรรมที่ผูกเรื่องขึ้นมาจากนิทานพื้นบ้านที่เล่าสืบต่อกันมาหรือเป็นนิยายที่ผูกขึ้นตามความเชื่อของคนในท้องถิ่นนั้นๆ เช่น ขุนทิง ลินไซ ขุนนางอ้าว ผาแดงนางไอ่ ลำพูขบาหรือปลาแดกปลาสมอ เป็นต้น

๔) วรรณกรรมคำสอน คือ วรรณกรรมที่มีเนื้อหามุ่งเพื่อสั่งสอนแนวการประพฤติปฏิบัติแก่สังคมในท้องถิ่นนั้นๆ โดยยึดคติธรรมทางพระพุทธศาสนา คติความเชื่อและจารีตของท้องถิ่น ธรรมดาสอนโลก กาพย์ปฐมนิพนธ์ อินทนิพนธ์สอนลูก ฮีตสิบสองครองสิบสี่ ท้าวคำสอน พระยาคำกลองวอนไพร่ เป็นต้น

๕) วรรณกรรมเบ็ดเตล็ด คือ วรรณกรรมที่ไม่สามารถจัดกลุ่มในประเภทใดประเภทหนึ่งได้ เพราะการสร้างสรรคัวรรณกรรมเหล่านี้ขึ้นมาด้วยมีจุดมุ่งหมายเฉพาะกิจ ส่วนใหญ่จะใช้ในพิธีกรรม เช่น ใช้ในพิธีสูตรขวัญ (สู่ขวัญ) ใช้ในพิธีกรรมขอฝน เป็นต้น^{๑๔}

นอกจากประเภทวรรณกรรม ดังกล่าว ยังมีวรรณกรรมพื้นบ้าน วรรณกรรมนิยายพื้นบ้าน และวรรณกรรมพื้นบ้าน ดังนี้

๑) วรรณกรรมพื้นบ้านมุขปาฐะและลายลักษณ์ ข้อมูลที่ปรากฏในวรรณกรรมทั้งสองประเภทล้วนสำคัญและทรงคุณค่า ทั้งนี้ เพราะวรรณคดีซึ่งเป็นศิลปะประจำชาตินั้น กุหลาบ มัลลิกมาสกกล่าวว่า โดยทั่วไปแล้วเกิดจากอัจฉริยภาพของนักปราชญ์กวี ซึ่งเป็นผู้ทรงความรู้ในราชสำนัก ส่วนวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่นนิทานพื้นบ้านที่เกิดจากคนธรรมดาทั่วไป ซึ่งถือว่าเป็นพลเมืองส่วนใหญ่

^{๑๔} ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๗๖-๑๘๒.

ของประเทศ เพราะฉะนั้น แม้วรรณกรรมพื้นบ้านจะเป็นเรื่องเล็กน้อยก็ตามแต่โดยที่จริงแล้ว เป็นสิ่งที่ควรศึกษาอย่างยิ่งเพื่อความเข้าใจอันดี ต่อเพื่อนมนุษย์และสังคมโดยรวม^{๑๙}

๒) วรรณกรรมนิทานพื้นบ้าน **พระยาอนุমানราชชน** กล่าวว่าวรรณกรรมนับว่าเป็นวรรณกรรมที่น่าสนใจนำมาศึกษา เพราะนอกจากจะมีจุดมุ่งหมายในการสร้างขึ้นเพื่อความบันเทิงแล้ว ยังมีคุณค่าด้านอื่นๆอีกเช่น ค่านิยม คติธรรมและแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคม ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะมีความหมายซ่อนเร้นอยู่ในเนื้อหา นิทานพื้นบ้านจะสะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวของสมัยก่อน เนื่องจากผู้เล่าย่อมนำเหตุการณ์ที่มีอยู่ในสมัยของตนเข้ามากล่าวไว้ไม่มากก็น้อย^{๒๐}

๓) วรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน **จารุวรรณ ธรรมวัตร** กล่าวว่า วรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่มีรูปเป็นร้อยกรองนั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น สังข์สินไชย นางผมหอม ผาแดงนางไอ่ ชูลูนางอ้ว ฯลฯ แต่ละเรื่องน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งและได้มีผู้ทำการศึกษาอย่างละเอียดลึกซึ้งในแง่มุมต่างๆ ไปแล้วหลายเรื่อง มีเรื่องหนึ่งที่น่าสนใจมากคือ วรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่องนางสิบสอง นิทานเรื่องนี้เป็นนิทานที่มีกำเนิดมานานอีกเรื่องหนึ่ง หลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในเรื่องนี้คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว^{๒๑}

ประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่น จากการศึกษาของนักวัฒนธรรมศึกษา ได้แบ่งวรรณกรรมท้องถิ่นโดยทั่วไป ตามลักษณะการถ่ายทอด แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ^{๒๒}

(๑) วรรณกรรมมุขปาฐะ ได้แก่ วรรณกรรมที่ถ่ายทอดโดยการเล่าสืบต่อกันมา วรรณกรรมประเภทนี้ได้แก่ นิทาน การแห่ขวัญ คำสู่ขวัญ ภาษิต ปริศนา เป็นต้น

(๒) วรรณกรรมลายลักษณ์ ได้แก่ วรรณกรรมที่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร มีทั้งลักษณะคำประพันธ์ที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง ส่วนใหญ่จะจารไว้ในใบลาน

ประเภทของวรรณกรรมดังกล่าว แม้ว่าจะจะเป็นวรรณกรรมประเภทแนวคิด ศาสนา ประวัติศาสตร์หรือวรรณกรรมพื้นบ้าน นิทานพื้นบ้านและนิทานพื้นบ้านอีสานส่วนมากจะแฝงไว้ซึ่งแห่งแนวทางของการปฏิบัติหลักธรรมคำสอน ดังกล่าว

๒.๑.๔. อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นต่อสังคม

วรรณกรรมมีบทบาทและความสำคัญต่อสังคมและชุมชนมาก **ธวัช ปุณโณทก** กล่าวว่าอิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นต่อสังคม ดังนี้

^{๑๙} กุหลาบ มัลลิกะมาส, *ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๘๑.

^{๒๐} พระยาอนุমানราชชน, *การศึกษาเรื่องประเพณีไทย*, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๐๑), หน้า ๑๔.

^{๒๑} จารุวรรณ ธรรมวัตร, *ลักษณะวรรณคดีอีสาน*, อ่างแล้ว, หน้า ๗๔.

^{๒๒} พรทิพย์ ชังชาติ, *วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน*, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น จัดพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า

๑) มีอิทธิพลต่อศิลปะการแสดงพื้นบ้านโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ และลายลักษณ์อักษรที่ต้องอาศัยรูปแบบฉันทลักษณ์ของวรรณกรรมท้องถิ่นมาเป็นแม่แบบอยู่นั้น เช่น วรรณกรรมท้องถิ่นมีอิทธิพลต่อการขับลำ การเล่นพื้นบ้าน เช่น การลำ(หมอลำ)ในภาคอีสาน การชอการเล่าคำวในภาคเหนือ

๒) มีอิทธิพลต่อการอธิบายความเป็นมาของชุมชนและเผ่าพันธุ์ คือมีเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนาน ยังอธิบายความเป็นมาของบรรพบุรุษประจำเผ่าพันธุ์อีกด้วยเช่น นิทานเรื่องขุนบรม ปฐมมูลและปฐมกัลปนา เป็นตำนานอธิบายบรรพบุรุษของชาวอีสาน ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ตำนานเจ้าเจ็ดตน ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เป็นตำนานที่อธิบายความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของชาวภาคเหนือ

๓) เป็นสื่อกลางระหว่างบ้านกับวัด เพราะชาวไทยเชื่อว่าการฟังธรรมบรรยายหรือนิทานคติธรรมเป็นกุศลผลบุญอย่างหนึ่งที่มีอานิสงส์สูงมาก อีกอย่างหนึ่งชาวพุทธมีความเชื่อว่าการสร้างหนังสือธรรมนิยายหรือชาดกถวายวัดนั้น เป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาและได้อานิสงส์ผลบุญแรงกล้าอีกด้วย

๔) มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เพราะวรรณกรรมท้องถิ่นส่วนใหญ่จะมีแก่นของเรื่องอิงอยู่กับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะวรรณกรรมที่ของทางภาคเหนือ ภาคอีสาน นอกจากจะมีเนื้อหาอิงอยู่กับหลักธรรมและความเชื่อพื้นบ้านแล้ว ยังมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของสังคมเป็นอย่างมาก เช่นวิthurสอนหลาน ธรรมดาสอนโลก พระลอ สอนโลก ฯลฯ ของภาคเหนือ ปุ่สอนหลาน อินทนิญาณสอนลูก ย่าสอนหลาน ฯลฯ ของภาคอีสาน

๕) มีอิทธิพลต่อศิลปกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้าน โดยเฉพาะวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาและชาดก เช่นในภาคเหนือศิลปินพื้นบ้านได้นำนิทานอันปรากฏอยู่ในปัญญาสชาดก เรื่องพระเจ้าสิบชาติที่วิหารคดของวัดบวรศรีรัตนาราม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น ส่วนภาคอีสานก็นิยมนำวรรณกรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดก มาเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังหน้าพระลานธาตุ จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น^{๒๓}

พรทิพย์ ชังธาดา กล่าวว่า วรรณกรรมท้องถิ่นมีประโยชน์มากมายหลายประการ ดังนี้

๑) ให้ความบันเทิงใจแก่ชุมชน เช่น ขับเสภาในภาคกลาง เล่าคำวหรือขับลำเนา เล่าคำว อ่านหนังสือในบุญงันเฮือนดี (งานศพ) ในภาคอีสาน การสวดหนังสือและสวดดำนในภาคใต้

๒) ให้เข้าใจในค่านิยม โลกทัศน์ของแต่ละท้องถิ่นโดยผ่านวรรณกรรม

๓) เข้าใจวัฒนธรรมของชาวบ้านในท้องถิ่น แต่ละท้องถิ่นมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง

^{๒๓} ธีวัช ภูณโณทก, วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒.

๔) ก่อให้เกิดความรักถิ่นหวงแหนมาตุภูมิ ทำให้เกิดความรักสามัคคีในท้องถิ่นของตน^{๒๔}

ดังนั้น วรรณกรรมจึงมีบทบาทความสำคัญต่อสังคมและชุมชนเป็นอย่างมาก นอกจากจะมีเนื้อหาอิงอยู่กับหลักธรรมและคำสอนทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคม

๒.๑.๕. วรรณกรรมท้องถิ่น

วรรณกรรมท้องถิ่น เป็นลักษณะการแต่งที่ปรากฏคล้ายๆกันในวรรณกรรมหลายๆ เรื่อง คล้ายกับลักษณะการแต่งเลียนแบบ^{๒๕} แต่ก็มีแนวคิดได้ ๑ ประการ คือ ลักษณะที่มีรูปแบบเป็นต้นฉบับ ลักษณะที่คำประพันธ์และวรรณกรรมท้องถิ่น ดังนี้

สุนีย์ มกรพันธ์ กล่าวว่า การเลียนแบบเช่นนี้ กวีในสมัยก่อนไม่ถือว่าเป็นการละเมิดลิขสิทธิ์กันหากแต่ถือว่าเป็นการยึดธรรมเนียมการแต่งตามบูรพาจารย์ เป็นการแสดงคารวะบูรพาจารย์^{๒๖}

กุหลาบ มลลิกะมาศ กล่าวว่า ธรรมเนียมในการแต่ง (Literary Conventions) หมายถึงแบบแผนและวิธีการบางประการในการแต่งวรรณกรรม ซึ่งเป็นที่นิยมยอมรับและทำตามกันโดยทั่วไปและธรรมเนียมในการแต่งอาจแบ่งได้หลายลักษณะ เช่น

(๑) ธรรมเนียมนิยมในการแต่งประจำประเภทของวรรณกรรมนั้นๆ เช่น ร้อยแก้วไม่มีสัมผัส ร้อยกรองมีสัมผัสและมีลักษณะประจำตามชนิดของร้อยกรอง เช่น ฉันท มี ครุ ลหุ โคลง มี เอก โท เป็นต้น หรือละครนอกกับละครใน ก็มีธรรมเนียมในการแต่งที่แตกต่างกันออกไป

(๒) ธรรมเนียมนิยมในการสร้างสารัตถะของเรื่อง การสร้างโครงเรื่อง ตัวละคร และฉาก เช่น เรื่องจักรๆ วงศ์ๆ ของไทย มีสารัตถะของเรื่องเป็นการต่อสู้ระหว่างยักษ์กับมนุษย์ ตัวเอกเป็นมนุษย์ที่เก่งพิเศษด้วยฤทธาานุภาพ หรือด้วยอาวุธต่อสู้กับยักษ์ ได้ลูกสาวยักษ์เป็นคู่ครอง ข่ายยักษ์ตายและมักต่อด้วยเรื่องหึงหวงระหว่างมเหสี การพลัดพรากจากกันของตัวเอกและในที่สุดก็จบลงด้วยดี

(๓) ธรรมเนียมนิยมในการแต่งตามยุคสมัย เช่น สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนิยมแต่งโคลงต้นทำนองลิลิต ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนิยมแต่งกลอน เป็นต้น

(๔) ธรรมเนียมนิยมในการดำเนินเรื่องและศิลปะการแต่ง จะมีบทที่เรียกได้ว่าบทธรรมเนียมนิยม เช่น บทไหว้ครูหรือประณามพจน์ จะอยู่นำเรื่องและเนื้อความเป็นการไหว้สิ่งที่กวีเคารพบูชา เช่น พระรัตนตรัย พระมหากษัตริย์ บิดามารดา เป็นต้น นอกจากบทไหว้แล้วยังมีบท

^{๒๔} พรทิพย์ ชังธาดา, วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓.

^{๒๕} กุหลาบ มลลิกะมาศ, วรรณกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๘), หน้า ๑๙๔.

^{๒๖} สุนีย์ มกรพันธ์, แง่คิดจากวรรณกรรม, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๕), หน้า ๘๘.

ธรรมเนียมนิยมอีกเป็นอันมาก โดยเฉพาะในวรรณคดีประเภทร้อยกรอง เช่น บทชมโฉม ชมนก ชมไม้ บททรงเครื่อง บทชมรถ บทเกี่ยว บทเข้าพระเช้านาง บทคร่ำครวญและบทอัศจรรย์ กวีมักนิยมพรรณนาคัลยาณ์กัน โดยเนื้อความแตกต่างเฉพาะเรื่องของคำและการเปรียบเทียบบางประการ^{๒๗}

แนวความคิดในวรรณกรรมร้อยกรองภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แนวความคิดในด้านรูปแบบฉันทลักษณ์นิยมใช้กลอนอักษรสังวาสและการส่งสัมผัสแบบเทภาวะ ซึ่งนิยมว่าเป็นการส่งสัมผัสที่มีความไพเราะที่สุด

๒) ลักษณะคำประพันธ์ วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานโดยทั่วไปมีลักษณะเฉพาะถิ่น ดังนี้

(๑) ใช้ภาษาถิ่นอีสาน

(๒) บันทึกด้วยตัวอักษรท้องถิ่นอีสาน ได้แก่ อักษรธรรมและอักษรไทยน้อย ตัวอักษรธรรมใช้บันทึกวรรณกรรมศาสนาและตำราวิชาการ ส่วนอักษรไทยน้อยใช้บันทึกวรรณกรรมนิทานที่ใช้ในบุญงันเฮือนดี (งานศพ)

(๓) ฉันทลักษณ์ท้องถิ่นของภาคอีสานซึ่งมี โคลงสาร (หรือกลอนลำ) กาพย์ (หรือกาพย์เซ็ง) และร่าย (ฮ่าย) ซึ่งฉันทลักษณ์ทั้ง ๓ นี้เหมาะในการขับทำนองเสนาะของท้องถิ่นด้วย

(๔) เนื้อหาสาระต่างๆต้องสอดคล้องกับคตินิยมของท้องถิ่นภาคอีสาน^{๒๘}

๓) วรรณกรรมท้องถิ่นมีลักษณะที่สรุปได้ ดังนี้

(๑) ชาวบ้านทั่วไปเป็นผู้สร้างสรรค์ คัดลอกและเผยแพร่

(๒) กวีผู้ประพันธ์ส่วนมากคือพระภิกษุและชาวบ้าน

(๓) ภาษาที่ใช้เป็นภาษาถิ่น เป็นภาษาที่เรียบง่าย มุ่งการสื่อความหมายกับผู้อ่าน สำนวนโวหารเป็นของท้องถิ่น

(๔) เนื้อเรื่องมุ่งความบันเทิงใจ บางครั้งได้สอดแทรกธรรมของพุทธศาสนา

(๕) ค่านิยมยึดปรัชญาแบบชาวพุทธ^{๒๙}

แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์และความคิดความสามารถของกวี จะทำให้ผู้อ่านมีความสนใจจดจำ ติดตาม นำไปปฏิบัติ

^{๒๗} กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๑), หน้า ๖๖.

^{๒๘} ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมภาคอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๗), หน้า ๖๙.

^{๒๙} พรทิพย์ ชังธาดา, วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓.

๒.๑.๖. องค์ประกอบของโครงเรื่อง

โครงเรื่องของวรรณกรรม โดยเฉพาะวรรณกรรมคำสอนจะมีองค์ประกอบที่สำคัญของเรื่อง ๕ ประการ คือ

๑) **บทเปิดเรื่อง** คือบทนำเรื่องที่ผู้แต่งจะปูพื้นฐานให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวละคร เวลาเหตุการณ์และสถานที่ จึงเป็นช่วงแนะนำตัวในเรื่องราวถึงอธิบายสถานการณ์ในตอนเปิดเรื่อง

๒) **จุดที่เกิดปัญหา** หรือการขมวดปม คือจุดที่เกิดปัญหา หรือการขมวดปมคือเรื่องราวที่เกิดขึ้นหลังบทเปิดเรื่องเป็นช่วงความยุ่งยากที่ทำให้เรื่องพัฒนาและดำเนินต่อไปได้ ปัญหาและความขัดแย้งของโครงเรื่องจะค่อยๆปรากฏออกมาให้เห็นเด่นชัดขึ้น

๓) **จุดวิกฤตหรือจุดหักเหของเรื่อง** คือจุดวิกฤตนี้เป็นส่วนหนึ่งของการขมวดปมความตึงเครียดของเรื่องสามารถเกิดขึ้นได้หลายครั้ง หรือ จุดวิกฤตของเรื่องสามารถเกิดขึ้นได้มากกว่าหนึ่งครั้ง เมื่อเรื่องดำเนินมาถึงความตึงเครียดที่สุดของเรื่องจนทำให้เรื่องนั้นเกิดการหักเหเป็นครั้งสุดท้าย ก่อนเรื่องจะคลายความยุ่งยากและจบลง

๔) **การคลี่คลายปัญหาเข้าสู่จุดจบของเรื่องหรือการแก้ปม** คือตอนที่เรื่องค่อยๆลดความตึงเครียดลง ซึ่งจะนำไปสู่การคลี่คลายของปมปัญหาและความขัดแย้งต่างๆ

๕) **จุดจบปัญหาหรือการคลี่คลายเรื่อง** คือการคลี่คลายปัญหาและความขัดแย้งเป็นตอนจบหรือตอนสุดท้ายของเรื่อง

๒.๒ วรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง

ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมนางสิบสอง ผู้แต่งไม่ปรากฏเป็นเพียงบอกเล่าเอามาจากปณิศาสดกษัตริย์และผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารนางสิบสองที่ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ ราชิต ได้ปรับและจัดทำให้เป็นรูปเล่ม โดยปรับจากผูกกัณฑ์ที่ ๑ - ๑๐ ให้เป็นบทที่ ๑ - ๑๐ และได้ดำเนินการที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี พ.ศ. ๒๕๕๖ ซึ่งได้จัดทำจากต้นฉบับของพระราชรัตนโนบล ที่โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี พ.ศ. ๒๕๑๗ เรื่องหลักธรรมที่เด่นๆมีหลายเรื่อง แต่ผู้วิจัยได้นำมาเพียง ๖ ประการ คือ ทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตาและกรุณาโดนสรุปเรื่องนางสิบสอง เป็นวรรณกรรมของไทยที่ได้รับความนิยมเรื่องหนึ่ง ซึ่งควรจะนำมาศึกษาและถ่ายทอดแก่นุชนชาวไทย สิ่งที่จะศึกษา คือ เนื้อเรื่องโดยย่อ โครงเรื่องที่สำคัญ แนวคิดที่สำคัญของเรื่อง ตัวละครในเรื่อง ที่ปรากฏในเรื่อง ดังนี้

๒.๒.๑. เนื้อเรื่องโดยย่อ

การศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสอง เนื้อหาของเรื่องได้กล่าวถึงเนื้อเรื่องแบบจักรๆ วงศ์ๆ มนุษย์กับมนุษย์ ตัวเอกของเรื่องเป็นผู้มีบุญบารมีสูงถึงได้มีฤทธิ์แก่กล้า ถึงกับมีเทวดาอารักษ์

มาช่วยเหลือ จึงได้ฟันฝ่าอุปสรรคนานาประการไปได้ ในที่สุดของชีวิต ก็ได้ประสบกับความสุข สมหวัง ได้ครองราชสมบัติ เรื่องย่อในวรรณกรรมนางสิบสอง ดังนี้

เริ่มด้วยเศรษฐีผู้มั่งคั่งและมีความเมตตา เอื้ออารีต่อมวลชนในเขตนั้น แต่ไม่มีบุตร ทำให้เศรษฐี คิดถึงผู้จะสืบเชื้อสาย จึงอธิษฐานให้ได้บุตร ต่อมาภรรยาของเศรษฐี ตั้งครรภ์มีลูก ๑๒ คน ล้วนแต่เป็นหญิงที่สวยงามน่ารัก คนสุดท้ายชื่อ “เพลลา” รูปร่างสวยงามมีปัญญาฉลาดกว่าพี่สาวทุกคน เมื่อเศรษฐีมีลูกตามวัตถุประสงค์ถึง ๑๒ คน ฐานะภาวะทางเศรษฐกิจก็เกิดปั่นป่วน วิถีชีวิตของเศรษฐีกลายเป็นคนยากจนทนต่อความบีบคั้นทางเศรษฐกิจ จึงคิดจะเอาลูกทั้งสิบสองคนไปปล่อยในป่า เอาไปปล่อยครั้งที่ ๑ ลูกกลับมาได้ ไปปล่อยครั้งที่ ๒ ลูกทุกคนกลับมาไม่ได้และคิดจะต่อสู้ชีวิตในป่า พยายามเดินทางต่อไปจนถึงเมืองทานตะวันซึ่งเป็นเมืองของนางยักษ์สามตา และนางยักษ์มีอิทธิฤทธิ์แก่กล้าสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์และมีเมตตาจิตคิดจะเอา นางสิบสองไปเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม กำหนดให้อยู่ในที่จำกัดไว้ วันหนึ่งนางยักษ์ไปประสงค์ให้นางสิบสองอยู่ในที่จำกัดไว้ ห้ามไปห้องโถงหรือที่โรงฐาน แต่นางสิบสองแอบไปดูจึงรู้ว่า นางเป็นยักษ์กินมนุษย์เป็นอาหาร นางสิบสองจึงหลบหนีไปอาศัยอยู่โพลงต้นไม้ใหญ่ เมื่อนางยักษ์กลับมาเห็นว่า นางสิบสองหลบหนี จึงโกรธและแค้นใจมาก พยายามตามหาให้ได้ ไปถามเจ้าต้นไม้ก็บอกว่าไม่เห็น

ต่อมา นางสิบสองอาศัยอยู่ต้นไม้ใหญ่ บังเอิญพระเจ้าสิริเสด็จมาพบนางสิบสอง เกิดความรักและรับเอาไปเป็นพระอัครมเหสี ทั้ง ๑๒ คน นางยักษ์สามตาได้ทราบรู้สึกโกรธมาก จึงร้ายมนต์แปลงกายเป็นหญิงสวยที่สุดพร้อมกับสะกดจิตให้พระเจ้าสิริหลงรัก และเอานางไปเป็นอัครมเหสีพอนางยักษ์ได้โอกาสจึงได้ทรงให้พระเจ้าสิริกำจัดให้นางสิบสองไปอยู่เมืองคนอกราชวัง แล้วนางก็ทำมายาว่า เจ็บป่วยอย่างหนัก และยารวิเศษที่จะรักษาให้หายได้คือ ดวงตาคนมีทอง นั่นคือดวงตาของนางสิบสองที่กำลังตั้งครรภ์อยู่ พระเจ้าสิริ จึงสั่งให้เอาดวงตาทั้งสองข้าง ของนางสิบสอง แต่นางเพลลาให้เหลือตาเพียงข้างเดียว เมื่อนางยักษ์ให้ดวงตาแล้ว ก็สั่งให้พระพาย (ลม) เอาไปให้นางเมรีลูกสาวไปเก็บไว้ที่ห้องพิเศษของนางที่เมืองทานตะวัน

เจ้ารถเสน ลูกของนางเพลลาที่รอดจากถูกฆ่าเป็นอาหารของป่าและแม่ เมื่อพระองค์เจริญขึ้นมา ก็เดือดร้อนถึงพระอินทร์ที่จะต้องช่วยเหลือผู้มีบุญ พระอินทร์จึงสั่งให้พระวิษณุกรรมไปหาไก่ชนที่แข็งแรงที่สุด ไปให้เจ้ารถเสน พอเจ้ารถเสนได้ไก่ชนแล้ว ก็นำไปทำชนกับชาวบ้านถ้าแพ้จะขอเป็นคนรับใช้ ถ้าชนะจะขอข้าว ๑๒ ห่อไปให้แม่และพวกป่า และไก่ของเจ้ารถเสนชนะทุกนัด ได้ข้าวไปให้แม่และพวกป่า พอเลี้ยงชีวิต ต่อมาเมื่อพระวัดคา เจ้าเมืองจินดา สนพระทัยชนไก่ เพราะพระองค์มีไก่ชนสีดำ พระองค์จึงทำชนไก่เอาบ้านเอาเมือง ถ้าฝ่ายใดชนะได้เมืองที่ไก่ชนแพ้ แล้วไปทำชนไก่กับพระเจ้าสิริเมืองขีดขิน พระองค์ทรงให้เจ้ารถเสนนำไก่ไปชน และได้รับชัยชนะ และพระเจ้าสิริจึงทรงทราบว่ารถเสนคือบุตรของตน เมื่อนางยักษ์สามตาเข้าสู่ โกรธเป็นอันมาก จึงทำที่เป็นป่วยหนักต้องการยารวิเศษ คือ หมากเว่อฮู้หว หมากนาวฮู้โห มีอยู่เมืองยักษ์ทานตะวัน พระเจ้าสิริจึงสั่งให้รถ

เสนาราชกุมารไปเอา พร้อมกับม้าพาซี ม้าเทวดาคู่บารมี และนางยักษ์ให้มอบจดหมายไปยังนางเมรีลูกสาว ข้อความให้ฆ่ารถเสนกินให้สิ้นซาก

ขณะรถเสนกับม้าพาซีคู่บารมี เดินทางไปหลายวันก็อ่อนเพลีย หยุดพักที่ใกล้อาศรมของฤๅษีนาถจรรยา พระฤๅษีได้เข้าญาณรู้เรื่องมาก่อน ขณะที่พระรถเสนหลับอยู่พระฤๅษีจึงไปปลุกให้ตื่น ขอร่านจดหมาย เป็นจดหมายบอกให้นางเมรีฆ่ารถเสน พระรถเสนรู้แล้วตกใจขอร้องให้พระฤๅษีช่วยเหลือ พระฤๅษีจึงได้แปลงสาส์นเสียใหม่ สั่งให้ต้อนรับพระรถเสนอย่างดี รับประทานอาหารพิเศษโดยเร็ว แล้วทบทวนข้อความถูกต้องและชัดเจนแล้วจึงมอบให้พระรถเสนพร้อมทั้งพระคาถาเมตตาที่ทำให้เกิดเสน่ห์ในตัว เมื่อพระรถเสนไปถึงเมืองทานตะวัน นางเมรีได้พบพระรถเสนและรับสาส์น อ่านแล้ว รู้สึกซาบซึ้งและหลงรักในพระรถเสนทันที ยินดีที่จะจัดงานอภิเษกสมรสโดยเร็ว ตามที่สาส์นของแม่สั่งมา

ขณะที่พระรถเสนอยู่กับนางเมรี พระรถเสนรู้สึกกระแวงสงสัยในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แต่ก็ต้องรอเวลาให้โอกาสเหมาะมาถึง เมื่อพระรถเสนกับนางเมรีกลับจากไปวนอุทยานมาถึงราชวัง ก็ได้จัดการเลี้ยงสุรา อาหาร กันอย่างสนุกสนาน และสมคึกคักดีศรี ซึ่งเป็นโอกาสที่พระรถเสนได้มอมเหล่า นางเมรี มีนเมาคุมสติไม่ได้ เพราะฤทธิ์สุรา แล้วถูกพระรถเสนหลอกและทราบถึงความลับทั้งหมด เริ่มจากไม้เท้าวิเศษ กล่องดวงตา ยาวิเศษที่รักษาตา และหีบห่อสิ่งของวิเศษที่เป็นสิ่งประจำเมือง นางเมรีได้บอกเปิดเผยให้พระรถเสนทราบทุกอย่าง แล้วสลบไสลหลับไปด้วยความมีนเมา พระรถเสนจึงได้โอกาสเข้าไปลักเอากล่องดวงตา ยาวิเศษ หีบห่อสิ่งของวิเศษประจำเมือง พร้อมทั้งไม้เท้าวิเศษ หลบออกจากเมืองทานตะวัน มุ่งกลับสู่เมืองขีดขิน เมื่อนางเมรีหายมีนเมาได้สติตื่นมาไม่พบสามี และของวิเศษกล่องดวงตา ยาวิเศษ ไม้เท้าหายหมด จึงรู้ว่า พระรถเสนเอาสิ่งของทั้งหมด

๒.๒.๒. โครงเรื่องที่สำคัญ

สุพรรณิ วราทร กล่าวว่า โครงเรื่อง หมายถึง คำโครงของพฤติกรรมในเรื่องซึ่งผู้ประพันธ์กำหนดขึ้น คำว่าพฤติกรรมในที่นี้หมายถึง เหตุการณ์หนึ่งหรือความเคลื่อนไหวต่างๆที่เกิดขึ้นตลอดระยะเวลาในเรื่อง ซึ่งมีความผสมผสานกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีความสำคัญต่อเรื่อง เหตุการณ์เหล่านี้ดำเนินการติดต่อกันตามลำดับตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบ^{๓๐}

วิภา กงกะนันท์ กล่าวว่า จุดมุ่งหมายใหญ่ของการสร้างโครงเรื่องคือ เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน ชวนให้ติดตามเรื่องอย่างตื่นเต้น กระหายใคร่รู้^{๓๑}

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวว่า โครงเรื่องเป็นเหตุการณ์ที่จัดเรียงตามลำดับเวลาที่เกิดและเป็นเหตุเป็นผลกัน กล่าวคือ เหตุการณ์หนึ่ง เป็นเหตุก่อให้เกิดเหตุการณ์ที่ตามมา^{๓๒}

^{๓๐} สุพรรณิ วราทร, ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๙), หน้า ๔.

^{๓๑} วิภา กงกะนันท์, วรรณศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๓), หน้า ๕.

จิตรลดา สุวัตติกุล กล่าวว่า โครงเรื่องเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบของเรื่องและมากกว่าที่จะเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง^{๓๒}

กุหลาบ มัลลิกะมาส กล่าวว่า โครงเรื่อง หมายถึง ส่วนหนึ่งของเนื้อเรื่องที่มีปัญหาข้อขัดแย้ง อาจเป็นตอนที่เนื้อเรื่องมีปัญหาข้อขัดแย้งตามเหตุการณ์ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตตัวละครคือ ความขัดแย้งในจิตใจของตัวละครเอง โครงเรื่องเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของบทประพันธ์โดยเฉพาะวรรณกรรมประเภทเรื่องเล่า เช่น นิทาน นวนิยาย เรื่องสั้นและบทละคร เพราะโครงเรื่องจะเป็นเครื่องกำหนดทิศทางในการสร้างปมปัญหา ข้อขัดแย้งหรือเหตุการณ์และข้อขัดแย้งต่างๆเหล่านั้นจะก่อให้เกิดนาฏการ และนาฏการหลายๆนาฏการก็จะทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างสนุกสนานและต่อเนื่องกันโดยตลอดด้วย^{๓๔}

โครงเรื่อง ของวรรณกรรมอีสานเรื่อง นางสิบสอง ได้พิจารณา ๒ ประเด็น คือ การเรียงลำดับปัญหาของโครงเรื่อง และการสร้างความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

๑) การเรียงลำดับปัญหาของโครงเรื่อง จากการศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่อง นางสิบสอง พบว่ากวีมีการเรียงลำดับปัญหาของโครงเรื่อง เริ่มการตอนที่ ๑ มีว่า

บัดนี้ จักกล่าวถึงเศรษฐีเจ้าฟัวเมียทั้งคู่ก่อนแล้ว พวกกันอยู่สืบสร้าง
สินสร้อยค้อยสำราญ ดนนานได้หลายปีแถบถ่ายแล้วมา สองก็ได้ลูกน้อยนาม
ชื่อหน่อหญิง คิงกลมป้อมสิบสองนางงามยิ่ง บึงสิงหนางมัยยั้งเขียน สองก็
แพงเพียรเลี้ยงหลายปีสอนใหญ่ มาแล้ว ก็พอไปเที่ยวเล่นเฮือนน้อยเล่นหัน
ยังบ่ทันเขียนฮู้แนวใดสักอย่าง เกิดอับปางเตือดฮ้อนสองเฒ่าเหล่าจน เฒ่าก็
เฮสนฮ้อนเททรวงแค้นคั้ง มีแต่อุก้องเข้าแลงเข้าจั่งแมนเวร หรือว่าเป็นกรรม
เวรซ้องสนองนำตามไล่ จึงได้เกิดทุกข์ไฮ้เงินสิใช้กับมี คิดเมื่อคราวก่อนก็เคยมั่ง
มีสุข บ่หอนมีค่าทุกขียากจนสนันนี้ คินนั้นบุดรีน้อยนอนกันมิดมี บ่มีฮู้เมื่อ
ข้างทางกำฝายไต่ จอมใจเจ้าฟัวเมียทั้งคู่ ออกหูฮ้อนมโนเอาอั้งใน สองก็ไขคำ
เว้าจากันนี้หน้า เมียหน้าขึ้นผัวนั้นหน้าลง พี่ก็เสียดายด้วยบุดรีลูกอ่อนเฮานั้น
พาให้ทุกข์ยากไฮ้หิวข้าวหอดแสง พี่จักเอาแรงค้่น้อยนางแพงไปปล่อย ในป่าไม้

^{๓๒} สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, วรรณคดีวิเคราะห์, (สงขลา : โรงพิมพ์มณฑลการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๓๘.

^{๓๓} จิตรลดา สุวัตติกุล, วรรณกรรมไทยร่วมสมัย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๘.

^{๓๔} กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, อ่างแล้ว, หน้า ๗๘.

ดุกกว้างด้านดอย อย่าสิดอยใจเลี้ยงฝูงมันให้ลำบาก คั้นหากขึ้นเลี้ยงไว้ เหาณี
ส่วนตาย แท้แหละ^{๓๕}

(๑) สถานการณ์ในตอนเปิดเรื่องที่ทำให้เกิดปัญหา กล่าวถึงความยากจนไม่สามารถเลี้ยงลูก
ได้ ดังปรากฏในเรื่อง

ตอนที่ ๑.๑ เมื่อนั้น เมียได้ยื่นผ้าเว้าทรงทะเลายอกสั้น สั้งลิมาช่าง
เว้าเอาน้อยปล่อยดง น่องปinyinยอมให้เอาไปปะปล่อย ตายอ่อนลูกน้อยๆ สา
แล้วบ่ว่าสั่ง ดอกนา สั้งบ่หามาเลี้ยงบุตรีทางอื่น อย่าสิขึ้นกล่าวเว้าเขาก่อนบ่ดี
แท้แหละ

ตอนที่ ๑.๓ แต่นั้น ผัวจึงทำที่ฮ้ายไขคำเว้าว่า ไผอย่ามาคัดค้านเอาไว้
ให้ป่วยการ คั้นบ่เต็มใจให้เอาไปปะปล่อย เจ้าสิมรมิ่งเมี้ยนคราวนี้เที่ยงจริง
อย่าคะนิงเขาถ่อนคะนงโตดีกว่า สมบัติโตบ่มีท้อเล็บฮิ้นสิเอาไว้ตั้งใด เมื่อนั้น
เมียได้ฟังผ้าเว้าฮ้ายในใจคิดถี้ เหวใดได้ห่านี่สิจ่าให้เห็นห่าง คั้นสิหวงแหนไว้
ความตายสิมาฮอด คั้นสิกอดลูกไว้ตัวนั้นส่วนสิตาย ก็หากเสียตายด้วยบุตรีลูก
อ่อน นอนอยู่หน้าสู่มือสิไล่ได้ตั้งใด เมื่อนั้น ผัวก็หวนเห็นฮู้เมียแพงใจออน แล้ว
จึงออนฮอดเว้าจาด้านต่อเมีย อย่าได้เสียใจด้วยบุตรีลูกอ่อนเฮถ่อน ซาดีก่อน
ก็เคยได้อยู่หน้าคงจักคั้นมาค้ำครองเฮือนของเก่า

ตอนที่ ๑.๑ และ ๑.๓ เศรษฐีก็บกรรยาบรักษาจะเอาลูกไปปล่อยเพราะความยากจน^{๓๖}

(๒) ปัญหายอมปรากฏเมื่อเศรษฐีเอาลูกไปปล่อย กลับถึงบ้านเป็น
เมียร้องไห้คิดถึงลูก

อันว่าจอมใจแก้วมารดาตนแม่เจ้านั้น แลบ่เห็นลูกน้อยตามกันพ่อมา
นางก็ชลดราให้ไหลนองอยู่กลางบ่อน นั่งก็นั่งได้นอนกินนอนบ่ได้ไหลเอิ้นอยู่ยัง
คั้น มีนตาขึ้นเห็นแต่เฮือนแปนเป่า เห็นแต่ฮอยเจ้าไปเที่ยวเล่นเฮือนน้อยป่า
หมากเยา เห็นแต่ถอยเจ้าไปเขาถ่าหามารดาส่องหน้าต่าง เห็นแต่ฮอยเจ้าวางก
ระต่าน้อยแขนห้อยอยู่ง่าทัน เป็นแต่ฮอยเจ้าพากันเล่นคลานควายอยู่ใต้ล่าง
เห็นแต่ฮอยอย่างเล่นหลังบ้านฮ่มหมากไฟ แมงก็หลงไหลให้หานางอยู่ว้วนวอน
โอนอ ลูกเอย ปานนี้เจ้าสินอนป่าไม้ไพรกว้างอยู่จิ่งใด แม่นอ ไผจักพ้อผืนผ้า
แพรวาให้เจ้าห่ม ไผสิต้มแผ่นผ้าให้นางน้อยห่มหนาว เถิงเมื่อคราวยุงต้องตอม
ตัวไผสิไล่ ไผสิปิดเป่าเจ้ายามใช้คำถีน แม่นอ ไผสิไปตักน้ำเอาพินมาช้อย ไฟสิ

^{๓๕} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (ฉบับปรับจัดให้เป็นรูปเล่มจากต้นฉบับพระราชวังโบราณ), (มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี : อุบลราชธานี, ๒๕๕๖), หน้า ๑.

^{๓๖} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง. (อ้างแล้ว), หน้า ๑-๒.

คอยหล้า น้อยนางหล้าบาดท่านอน ไผลีสอนคอยขึ้นยามกลางคืนให้ลูกนั่ง ไผลีสอง
ฝิ่งกระตูกน้อยนางหล้าบาดท่าตาย แม่นอมมาเสียดายจอมใจเจ้านางเพลาลูก
น้อยอ่อน แม่เต เจ้าสินอนล่องค้องคองถ่า แม่อยู่ใส แลนอ สาธุเดอ ขอให้เทพา
ไท้เทิงสวรรค์หลังหล้า แต่ถ่อน ขอให้ชูช้อยค้ำนางน้อยให้ต่ำมา แต่ถ่อน

๑.๓ นางสิบสองพร้อมกับนางเพลาน้องน้อยคอยพ่อแต่แม่อยู่บ้าน ตรอมใจ คิดถึงลูก^{๓๓๗}

(๓) ปัญหาปรากฏ ตอนที่นางสิบสองดำเนินชีวิตอยู่ในป่า ตอนที่ ๑.๔ และ ๒.๓

๑.๔ นางสิบสองใช้ชีวิตอยู่ในป่า ที่ว่า

นางคราญน้อยสิบสองนางในป่า ก่อนแหลว เมมาแต่พากันตัดง่าไม้มา
ไว้เฮ็ดฟืน พอเมื่อเจยกคอยเหลียวไปหาพ่อ ก็บ่เห็นแจ่มเจ้าทางกำพ่อคิง แล้วจึง
อ้องเอียงเอ็นหาพ่อบิดา เขาก็พากันเอ็นไปมามิดสิหลี่ มีแต่เสียงสะท้อนคั่นแท้
ตั้งขาน เขาก็สงสัยแท้พากันไปตามเบิง ก็บ่เห็นพ่อเจ้าเนาห้องแห่งใด เขาก็พา
กันให้เฮสนอยู่กลางป่า มีแต่เสียงหมาจอกอ้องดั่งก้องสนั่นไพร เขาก็พากันให้
หลงไปตามป่า พากันหาเที่ยวคั่นวนให้ไล่แต่กัน มีแต่พัวพันเกี่ยวกุ่มย่านสัน ตา
วันตกต่ำค้อยคอยได้ก็เป่าตาย

เมื่อนั้น สายสมรน้อยนางเพลาคิดถี่ คิดเมื่อคราวก่อนก็เขาได้ปล่อย
ไป ก็หากสงสัยแท้คงเหมือนคราวก่อน แล้วจึงสอนอุ้นเอ้อยยามัวให้ทอดหัว
ห้องหากหลังเห็นแล้วแนวใดทุกอย่าง พ่อหาทางปล่อยทิ้งคราวนี้ก็เพื่อจน
อย่าได้วันเวียนให้คั่นเมื่อบ้านเก่า แล้วจึงพากันแก้ห่อข้าวไขแล้ววาสิกิน เห็น
แต่ดินเต็มข้าวของนางเอ้อยพี มีแต่ห่อข้าวน้องนางหล้าบ่ปน นางจึงบั้นเอาข้าว
ของตนแจกพี่ พอได้กินอ้อมท้องได้ทั่วกัน แล้วจึงพากันเดินดินดงหลงป่า พากัน
หาหมากไม้กินเรื่อยล่องไป^{๓๓๘}

๒.๓ นางสิบสองสงสัยจึงไปแอบดู ด้านหลังปราสาทได้รู้ความจริงแล้วหลบหนี ที่ว่า

นางก็สงสัยแท้คะนังใจคิดอ่ำ คิดอยากไปหล้าเยี่ยมดูให้แน่ใจ คั่นเห็น
ฝูงสาวใช้หนีไปทางอื่น ก็จึงไปหล้าเยี่ยมดูให้แน่ใจ คั่นเห็นฝูงสาวใช้หนีไปทาง
อื่น ก็จึงไปหล้าเยี่ยมยืนจ้องส่องดู เห็นแต่คูหาห้องปิดประตูบ่มีปอง จึงพากัน
ย้อย่องขึ้นฝาแอมส่องดู ก็หากอดสูแก่เห็นคนขังอยู่ นางก็ดูไปได้เป็นน่าเวทนา
มีแต่ขาหักท่านขังรวมกันอยู่ มีทั้งหัวกะโหลกพร้อมกองไว้ท่อโพน มีทั้งหัวคน
พร้อม หัวควาย ข้างป่า มันหากเหมือนอดเอาเป็นน่าหน่ายสะอาง นางจึงไขคำ
ด้านถามดูถ้วนถี่ ลุงมามีโทษฮ้ายทำแท้สิ่งใด แต่นั้น ลุงจึงไขคำด้านวาจาว่า

^{๓๓๗} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๓-๔.

^{๓๓๘} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๒-๓.

ต่อ ลุงบ่มีโทษแท้ตีฆ่าข่มไฟ อัยกัษจับเอาได้มากินเป็นเหยื่อ อย่าสิมาอยู่ใกล้ไป
ถ่อนฮีบหนี ที่นี้เมืองผีแท้นางมารยักษใหญ่ มันหากกลับเพศได้เสมือนด้ามตั้ง
คน ก็หากทำกลล่อลวงกุมกินท่าน เจ้าอย่ามาอยู่ยั้งหนีถ่อนยาวนาน^{๓๙}

เมื่อนั้น นางคราญน้อยตกใจหน้าล่า แล้วจึงพากันเอื้องอ่วยหน้ามา
บ้านบ่บาน ก็จึงพากันย่านางมารยักษใหญ่ คิดใคร่หลบหลีกหนีแท้เที่ยงจริง
พอเมื่อวันค้อยสุญแสงมัวมีตมาแหล่ว วันนั้นเดือนงามหงายส่องลงยังพื้น นาง
ก็พากันพร้อมเตรียมตัวตแต่ง แปลงเป็นคนช่วงใช้ไปแท้บ่บาน ผุ่งหมุ่นาง
คราญน้อยเดินดงต้นป่าไปแหล่ว ข้ามภูผาป่าไม้ไพรกว้างล่งไป^{๔๐}

(๔) การขยายตัวของปัญหา ตามเรื่องตอนที่ ๒.๕ และ ๓.๕ ที่ก่อให้เกิดการขยายตัวของ
ปัญหา ดังปรากฏในเรื่อง

๒.๕ นางยักษรู้ว่า นางสิบสองหลบหนี ทำให้นางโกรธมาก หากพบและจับได้จะฆ่ากิน

เมื่อนั้น สามตาแต่นางมารยักษใหญ่ ได้ยินสาวช่วงใช้ไขข้อกล่าวจา
พอบานเอาเข็มจี้กลางใจไขผ่า แล้วจึงดำล่ำใช้เพียงสิฆ่าข่มเขา กูหากจัดสุเฝ้า
อักษานางทุกเข้าคำ สับแลเหล่าไว้ให้นางน้อยลูกหนี กูจักตีสุฆ่าหน้าใจให้มันส
วง อย่าให้หนักหน่วงบ้านนานเข้าต่อไป ทนไฉนนั้นนางมารคิดอำ นางก็คิดอำฮู้
เห็นเสียงสู้อัน เขาหากพากันฮู้กูเป็นยักษใหญ่ ก็จึงไล่จากบ้านดินด้นด่งหนี
หวังจักเอามาเลี้ยงโดย ดิคอมแม่ ยังบ่อเห็นเที่ยงแท้คุณเฒ่าทอโย นางหาก
เจ็บใจแค้นคะนิงในเคียดชุ่น คิดไปหลายผัดแห่งวุ่นหนักหน้าหน้าทวี่ แล้วจึงไ
วางเว้นพิธีกรรมลาเลิก ลากจากเจ้าเง่าเง้อมเมื่อบ้านบ่เอา แล้วจึงฮวยมนต์ให้
กลายเป็นยักษใหญ่ ผุ่งหมุ่นางช่วงใช้เลยย้ายแล่นหนี นางจึงทำฤทธิ์ให้เหาะไป
เมืองเก่า ก็จึงจัดแต่งเต้าเตินตันไพร่พล เขาก็สนๆ เข้าไหลมาคับคั่ง ฟังเสียง
ทิดๆ เท้าเขาลั่นหลังมา แต่่นั้น สามตาแต่นางมารสันเก่าหน้าทอกระดิ่งโตนั้น
ผัดทอโพน เขาก็สนๆ เข้าพากันลัดล่งไปแหล่ว แยกใส่ดงใหญ่กว้างเข้านั่น
ดอยหวังสิจับนางน้อยมากินเป็นเหยื่อ บ่ให้เมื่อฮอดบ้านปานนี้อยู่ใส เขาก็ไ
แวนฟ้าเหาะไปไวว่อง มองเห็นนางหมุ่น้อยเดินด้นอยู่ลับแล^{๔๑}

๓.๕ นางยักษสามตา ทราบข่าวว่านางสิบสองได้เป็น มเหสีของพระเจ้าสิทธิ เมืองซีตขึ้น
จึงได้เข้าพิธีชุปร่างกาย แปลงเป็นหญิงสาวที่สวยงามที่สุด

^{๓๙} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๔.

^{๔๐} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๖.

^{๔๑} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๑๓.

เมื่อนั้น นางได้ยื่นคำวาเสนาทอยกล่าว ก็จึงคิดเคียดแค้นนางน้อยอยู่ บลิม คิดอยากไปทำลายแท้มใจให้สิ้นสงว ให้มันหายห่วงแค้นคราวนี้แน่ใจ แล้วจึงไขคำเว้าบอกกล่าวเมรี วันนีแแม่จักไปหาตั้งทำพิธีอยู่ในป่า เพื่อฮักษา แบบเบื่องโบราณตั้งแต่งมา ขอให้เมรีหล้าฮักษาเมืองแทนแม่ อย่าได้หนีเที่ยง แท้นางหล้าค้อยอยู่ดี คันครบสามปีแล้วมารดาสิมาฮอด ขอให้ยออดข้อฟ้าอย่า มีเศรร้าหม่นหมอง ค่อมว่านางกล่าวแล้วชมจูบเมรี แล้วจึงหันหลังไปสั่งทาสิใช้ จึงให้พากันเฝ้าเอาใจอย่าให้ห่างอย่าให้นางชุ่นข้องคำฮ้อนอย่างใด ค่อมว่านาง กล่าวแล้วเหาะล่องเลยไปตามพงไพรป่าดอยดงกว้าง นางก็เหาะเห็นข้ามดง หลวงหลายย่าน แยกใส่เมืองท่านท้าวกรุงกว้าง แช่วไกลพอประมาณ ได้สิบ วันทัดเที่ยงก็จึงถึงแห่งห้องกรุงกว้างซิดซิ่น แท้แหล่ว

เมื่อนั้น ขิณเฒ่าสามตากลบเพศ นางก็ทำเลสให้เสมอตามตั้งคนทั้ง เล่าทำตนให้กริยาพร้อมพรว้า ก็หากงมยิงย้อยนางฟ้าไปปานแท้แหล่ว แล้วจึง ไปถึงเทาสะพังเพียงใสสอง นางจึงย่องแยงขึ้นไปชั้นอยู่ง่าไทร เพื่อจักรอ จังหวะแท้เตรียมตัวตั้งทำ พอได้มีช่องเข้าถึงเจ้าพระยออดเมือง^{๔๒}

ตอนที่ ๒ เป็นเรื่องที่นางยักษ์รับนางสิบสองไปเลี้ยงไว้ ต่อมานางสิบสองรู้ว่าเป็นเมืองยักษ์ และเป็นนางยักษ์ จึงได้พากันหลบหนี เมื่อนางยักษ์ทราบจึงโกรธแค้นมาก เมื่อพบจับได้จะกิน ยิ่งโกรธ มากกว่านี้ และตอนที่ ๓ เมื่อนางยักษ์ทราบว่านางสิบสองได้เป็นมเหสีของพระเจ้าสิทธิเมืองซิดซิ่น ซึ่ง ถือว่าเป็นการขยายตัวของปัญหายิ่งขึ้น

(๕) การคลี่คลาย ปัญหาเบื้องต้น ดังปรากฏในเรื่อง เมื่อนางยักษ์สามตารับนางสิบสองไป เลี้ยงตามตอนที่ ๒.๑ และพระอินทร์ประทานไก่ให้รณเสน ตามตอนที่ ๔.๕

เมื่อนั้น สามตาเฒ่านางมารยักษ์ใหญ่ ก็จึงจัดแจงให้นางน้อยอยู่ สบาย บได้ทุกขัยากฮ้ายเสมอดั่งเมื่อหลัง อยู่ถ่างฟังตะโพนดนตรีเสพระงาม จันเจ้า มีทั้งสาวสนมเหล่าพากันแทนแท้ เจ้าหากหาแม่เลี้ยงมาให้สู่คน พอเมื่อ ดลนานได้หลายปีแถมถ่ามาแหล่ว ฟุ้งหมุ่นางนาฏน้อยเจริญหน้าใหญ่มา หลัง ดูกายาเพียงเพียงอินทร์เหลวหลอ พอปานหยาดแต่ฟ้ามาแท้สู่คน อันว่าฟุ้งพล พร้อมชายฮามยักษ์ใหญ่ ไผมาเห็นก็หากม้วยมรเมี้ยนมิ่งไป หากนางพอด้วย ดอกกันฮักแม่ คือตั้งออกจากห้องมาแล้วสู่คน จนกว่าสามตาเฒ่าวางใจหลง เชื้อ บได้คิดอ่าวเอื่อมเมื่อหน้าว่าสิหนี แท้แหล่ว

และตอนที่ ๔.๕

^{๔๒} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๔.

แต่นั้น รถเสนท้าวเอยเอาแน่นแน่ เหาฮับของเที่ยงแท้ทำได้อุ่น แต่
 นั้นพวกหมู่เด็กชาวบ้านบรรดานักเลงไก่ ไผ่ก็ไปแ้วอุ้มเอาได้ไก่อมาล่วนแต่ตัว
 ดีแท้ทางตีก้าแก่ง เอามาเลี้ยงเลี้ยงสู้กันแท้บ่ถอย เพราะว่าไก่ของท้าวรถเสน
 น้อยกว่าหมู่ ไผ่ก็บ่หย่อนย่านยอมสู้บ่หนี แล้วจึงจับลงสู้ตีกันสนามไก่ ไก่ก็
 วิ่งต่อสู้กันแท้บ้านาน ส่วนว่ากุมารน้อยเป็นไก่เทวดา ดีไก่พวกเด็กพาราชั่ว
 เดียวเลยแท้ แต่ นั้น ผู่เด็กน้อยชาวเมืองเจ้าของไก่ ไผ่ก็หน้าหล่าแท้เสียข้าว
 ห่อไป เขาก็หมาให้บาคานคนละห่อ พากันยอยกให้บ่าท้าวบ่ชิน บากียินดีได้
 ยอเอาข้าวห่อ กับทั้งอุ้มไก่ได้เดินเข้าสู่โงมค์ แท้แหล่ว ท้าวก็จงใจด้านขานคำ
 เว้าแม่ วันนี้ ลูกก็ตีไก่ได้เอาข้าวห่อมา แล้วจึงบายเอาได้ถ้อมาสิบสองห่อ แจง
 ให้ผู่แม่บ่าพอได้คู่กัน

ตอนที่ ๒.๑ และ ๔.๕ เมื่อนางยักษ์สามตารับเอานางสิบสองซึ่งพเนจรในป่าไปเลี้ยงไว้
 และตอนที่ ๔.๕ พระอินทร์ได้ประทานไก่ชนให้รถเสนไปทำชนไก่ได้ช้านำมาเลี้ยงแม่และพวกบ่า ทำ
 ให้เกิดคดีคลายปัญหาเบื้องต้นได้

(๖) จุดจบของปัญหา ตัวละครต่างก็ได้รับผลของการกระทำความดีเหมือนกับบุคคลที่มี
 บุญญาบารมีได้สะสมไว้ ดังปรากฏในเรื่องตอนที่ ๕.๒ และ ๑๐.๔

ตอนที่ ๕.๒

เมื่อนั้น พระยาสีหิเจ้าพอน้อยอ่อน อดจากล้าจาแจ้แจ่มใสจึง
 บัญชาให้เสนาน้อยใหญ่ ไปตามไก่ทูตให้จินดาเจ้าด่วนมา นั้นถ่อน บัดนี้ ทูตา
 ให้เมืองจินดานำไก่อมาแหล่ว แล้วจึงจับเอาได้นำมาเทียบไก่ทั้งสองโตใหญ่่น้อย
 ประมาณได้ต่อกัน ต่างตัวก็ต่างขันแข็งสู้ตีกันหันใส่ โยนลงไปต่อสู้กันแท้ที่
 สนาม ทนได้นั้นกฤโฏทั้งคู่มันจึงวิ่งต่อสู้กันแท้บ่หนี ต่างก็ตีกันกุ่มพัลวันวิ่งใส่
 จิกตอดตีนกันแท้บ้านาน หน้อยหนึ่งไก่ของกุมารน้อยตีไก่เมืองจินดา หัวปักกล่ำ
 ชวนเซเล่นหนีทั้งย่าน

แต่บัดนั้น เสนาเจ้าก้าฝ่ายเมืองจินดา พากันเสียใจหลายปากบ่ตั้ง
 พอดี ส่วนว่ากุมิเจ้าองค์สิทธิ์พระยาใหญ่ เป็นทางไก่โตชนะแล้วเลยปลื้มขึ้น
 พระทัย แล้วจึงรับสั่งให้อำมาตย์เมืองจินดา ขอย่าลิมสัญญาให้มอบเมืองมา
 แท้ แต่ นั้น เสนาท้าวเมืองจินดาทูลว่า พวกข้าขอลาไปบอกพระเจ้าแผ่นดินมา
 ขึ้นแก่พระองค์ ก่อนแหล่ว

และตอนที่ ๑๐.๔

เมื่อนั้น องค์กษัตริย์ให้พระยาสิทธิเห็นเหตุ การเกิดแปรเปลี่ยนเป็น พระองค์เจ้าสิ้นสาย พระก็ตกพระทัยแท้อรงทะลายล้มท้าว อันว่าพระท่อน ท้าวกักล้วย่านเมื่อยมโน

แต่นั้น รดเสนท้าวกุมารน้อยอ่อน บ่มีกลัวหย่อนย่านอิมารเฒ่ายักษ์ผี ท้าวกักคอยปิดป้องคองกายพระยาพ่อ เอาไม้เท้าต่อสู้กับเจ้ายักษ์มาร เสียงดิ่ง ตังในห้องปรารงค์ทองเสียงสนั่น ต่างก็พันต่อสู้อาคมกล้าแก๊งกัน พัลวันเกี่ยวพัน กันดังสนั่น ต่างคนต่างก็สู้บ่มีย่านหย่อนกัน ทั้งพนันขันทำายสามตาเดินเข้า ไล่ พระรถหลบหลีกเต็นทะยานเข้าต่อพัน พัลวันสู้กันไปหน่อยหนึ่ง ท้าวจึงเอา ไม้เท้าทะยานเต็นต้อยตี ไปถูกขนิมเฒ่าสามตายักษ์ใหญ่ ล้มหงายแผ่ปิ่นตาย ค้างแค่ประสงค์ แท้แหแล้ว

ตอนที่ ๔ และที่ ๕ เป็นตอนที่พระรถเสนชนโกมีชัยชนะเจ้าเมืองจินดา เป็นการกู้บ้าน กู้เมือง นำหุดพันเป็นเมืองขึ้น และทรงกลับบ้านยังได้เมืองจินดาเป็นเมืองขึ้น และตอนที่พระเจ้าสิทธิ ได้เห็นจริงรู้จริง เมื่อ นางสามตากลายเป็นยักษ์ที่น่าเกลียดกลัว และได้รับเอานางสิบสองกลับมาเป็น อัครมเหสีอีกทีหนึ่ง

ตามที่กล่าวนี้ เป็นการเรียงลำดับความสำคัญ ปัญหาของโครงเรื่อง เริ่มปัญหามาแต่ เศรษฐี เผชิญกับภาวะยากจน ทนเลี้ยงลูกไม่ได้จึงนำลูกทั้งสิบสองคนไปปล่อยในกลางป่า ปัญหาลูกขาด ผู้ปกครอง ใช้ชีวิตพเนจรอยู่กลางป่าและปัญหาได้ขยายตัวขึ้นเมื่อนางสิบสอง แม่เลี้ยงเป็นยักษ์และ ปัญหาเบื้องต้นได้คลี่คลายลงเมื่อนางยักษ์สามตา ได้รับนางสิบสองไปเลี้ยง และตอนที่พระรถเสนมียชัย ชนะชนะโก และได้เมืองขึ้น และตอนที่พระเจ้าสิทธิเห็นและทราบความจริง เมื่อนางสามตาอัครมเหสีผู้ เลอโฉม กลายเป็นนางยักษ์ที่น่าเกลียด และพระองค์ได้อัญเชิญนางสิบสองกลับมาเป็นอัครมเหสีอีก ครั้ง บทบาทของตัวละครที่แสดงออกดังกล่าว เป็นตอนจุดจบของปัญหา เพราะตัวพระเอกสามารถ แก้ไขปัญหาให้พ่อตัวเอง และบุคคลผู้เกี่ยวข้อง ส่วนตัวโงหรือฝ่ายตรงข้ามได้อวสาน ด้วยบาปกรรม ที่ตนได้ทำไว้

๒) สร้างความขัดแย้งในโครงเรื่อง ตัวละครทุกตัวต้องมีบทบาทแตกต่างกันและมีความ ขัดแย้งกัน ตามทัศนะของกวี ให้แนวคิดมา มาตรการของตัวละครในนิยาย นิทาน บทละครหรือนิยาย ต้องเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งบางประการเป็นธรรมดา และปรากฏเสมอที่นาฏกรรมเหล่านี้ของ แสดงออกให้เกิดเรื่องขึ้นตามบทบาท

(๑) ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ตามที่ปรากฏในข้อที่ ๑.๑ และ ๑.๔

ตอนที่ ๑.๑ ว่า

เมื่อนั้น เมียได้ยินข่าวว่าทรงทะลายอกสันสังสิมาช่างว่าเอาน้อย ปล่อยดงน้องบ่อยินยอมให้เอาไปปะปล่อยตายย่อนลูกน้อยๆสาแล้วบ่อว่าสัง

ดอกนางส่งบ่หามาเลี้ยงบุตรีทางอื่นอย่าสิขึ้นกล่าวว่าเขาอ่อนบ่ดีแท้แล้ว
แต่นั้นผัวจึงทำที่ฮ้ายใจค่าเว้าว่าไผ่อย่ามาคัดค้านเอาไว้ให้บ่ช่วยการค้นบ่เต็ม
ใจให้เอาไปปะปล่อยเจ้าสิมมั่งเมียนคราวนี้เที่ยงจริงอย่ากะนิงเขาถ่อยกะนง
โตดีกว่าสมบัติโตบ่มีท่อเล็บฮั้นสิเอาไว้ตั้งโตเมื่อนั้นเมียได้ฟังผัวเว้าฮ้ายในใจ
คิดถี่เวรโตเต๋หานี้สิจำให้เห็นห่างคันสิหวงแหนไว้ความตายสิมาฮอดคันสิกอด
ลูกไว้ตัวนั้นส่วนสิตายก็หากเสียดตายด้วยบุตรีลูกอ่อนนอนอยู่น่าสูเมื่อสิไล่ได้ตั้ง
โต

และ ตอนที่ ๑.๔ ว่า

เมื่อนั้น สายสมรน้อยนางเพลาคิดดี คิดเมื่อคราวก่อนก็เขาได้ปล่อย
ไป ก็หากสงสัยแท้คงเหมือนคราวก่อน แล้วจึงสอนอุ้ยเอ้อย่า มัวให้หอด
หิว น่องหากหลังเห็นแล้วแนวใดทุกอย่าง พ่อหาทางปล่อย ทั้งคราวนี้ก็เพื่อ
จน อย่าได้วนเวียนให้คืนเมื่อบ้านเก่า แล้วจึงพากันแก้ห่อข้าวไขแล้ววาสิกิน
เห็นแต่ดินเต็มข้าวของนางเอ้อยี่ มีแต่ห่อข้าว น่องนางหล้าบ่ปน นางจึง
ปั้นเอาข้าวของตนแจกพี่ พอได้กินอิ่มท้องไป ได้ทั่วกัน แล้วจึงพากันเดิน
ดงหลงป่า พากันหาหมากไม้กินเรื่อย ล่วงไป พอเมื่อวันเวียนค้อยลงแสงค้อย
คามาแล้ว ตาวันตกต่ำค้อยสุญ เศร้ามืดแสง ผุ่งหมุ่นางแพงน้อยเนานอนใน
ป่า พากันหักฟัดได้ปุแล้ว เล่านอน พอเมื่อราตรีช่อนไขแสงพันฟุ้ง ผุ่งหมุ่นาง
นางพี่น้องก็เดินต่อไป ฟังเสียงชะนินางให้หาผัววิ้วอนพุ่นเยอ ผุ่งหมุ่นาง
อ่อนน้อยก็กลัวย้านสิ้นสาย ก็หากหลายวันได้เดินไพรอดอ่อน นอนอยู่ตามป่า
ไม้ไพรกว้าง ล่วงไป แท้แล้ว^{๔๓}

ตอนที่ ๑ เศรษฐียากจนจึงปรึกษากับภรรยาจะเอาลูกไปปล่อยขัดแย้งกับทางนาง เพราะ
ภรรยาสงสารลูก และข้อที่นางเพลาคุดขัดแย้งกับพวกที่ต้องการจะกลับบ้านไปหาพ่อ แม่ แต่นาง
เพลาคือน้องพี่ ๆ ไม่ต้องคิด ควรจะต่อสู้กับชีวิตในป่า ตามยถากรรม

(๒) ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เรื่องนางสิบสอง ส่วนมากเน้นเรื่องมนุษย์ คือ
นางสิบสอง กับอมมนุษย์ คือ นางยักษ์สามตา ตลอดทั้งเรื่อง ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอมมนุษย์มี
อยู่หลายตอน เช่น ตอนที่ ๒.๓ และ ๑๐.๔

ตอนที่ ๒.๓ ว่า

เมื่อนั้น นางคราญน้อยตกใจหน้าล่า แล้วจึงพากันเอื้องอ่วยหน้ามา
บ้านบ่อนาน ก็จึงพากันย่านนางมารักษ์ใหญ่ คิดใคร่หลบหลีกหนีแท้เที่ยง
จริง พอเมื่อวันค้อยสุญแสงมัวมีตมาแล้ว วันนั้นเดือนงามหงายส่องลงยังพัน

^{๔๓} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๗.

นางก็พากันพร้อมเตรียมตัวตกแต่ง แปลงเป็นคนช่วงใช้ไปห้าบ่อนาน ผูกหมู่นางคราญน้อยเดินดงคั่นป่าไปແหลว๋ ข้ามภูผาป่าไม้ไพรกว้างล่งไป และตอนที่ ๑๐.๔ ว่า

แต่นั้น นางมารฮ้ายสามตาพระยาแม่ เห็นพระรถได้หมากไม้มาแท้ตั้งประสงค์ นางก็ตักใจแท้คึงใจดูหลาก อันว่าลูกไม้นี้มีอยู่ในสวนอันเป็นของสำคัญยาสิเอามาได้ เหตุสันใดมันจึงเอามาได้สมใจโดยง่ายทั้งกายสิทธิ์ไม้เท้าเอามาพร้อมพรำกัน กูหากทำกลใช้มันไปดั้นล่งถึงทานตะวันเขตกว้าง เมืองบ้านแขว่ไกล หวังให้มันไปม้วยตายเสียให้มันสว่างกลับได้ตีอีกซ้ำทำให้แปลกกระใจ เกรงแต่ศรีสมรให้เมรีลูกแม่ สิเสียบเปรียบเขาเที่ยงแท้จึงแปรป็นเปียนไป แท้ແหลว๋ ค่อมว่ามันคิดแล้วแค้นคั้งเหลือประมาณ มันก็แบ่งกายกับจากนางงามน้อย เกิดเป็นขนิมิตเฒ่านางมารยักษ์ใหญ่ กระโดดใส่ศรีแจ่มเจ้าบาท้าวบ่บาน หมายจักจับบาท้าวกุมารย็อง บิให้ยังอยู่ได้คงค้ำต่อไป

เมื่อนั้น องค์กษัตริย์ให้พระยาสิทธิ์เห็นเหตุ การเกิดแปรเปียนป็นพระองค์เจ้าสิ้นสาย พระก็ตักพระทัยแท้ทรวงทะลายลุ่มท้าว อันว่าพระท่อนท้าวก็กลัวย่านเมื่อยมโน

ตอนที่ ๒ กล่าวถึงนางสิบสองไปแอบดูด้านหลังปราสาทได้รู้ความจริงจึงเกิดความกลัวแล้วพากันรีบหลบหนีความตาย และตอนที่ ๑๐ นางยักษ์สามตา ขัดแย้งกับพระรถเสนมาก เพราะทราบว่ารถเสน คงไปลอบรู้เรื่องต่าง ๆ พร้อมกับทำให้นางเมรีเกิดหลงเชื่อ จึงโกรธพร้อมกลับร่างเป็นยักษ์จะเข้าทำร้ายรถเสนกับบิดา แต่ไม่สามารถทำอะไรได้ จึงจบชีวิตลงอย่างน่าเวทนา และทำให้พระยาสิทธิ์ ได้ทราบความจริงพร้อมกับสำนึกผิด บทบาทนี้ทำให้เห็นความขัดแย้งของนางสิบสองและพระรถเสนกับนางยักษ์สามตา หรือมนุษย์กับอมมนุษย์

(๓) ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ดังความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนี่ ๒.๖ ตอนที่ ๔.๓ และตอนที่ ๖.๓

ตอนที่ ๒.๖ ว่า

บัดนี้ จักกล่าวถึงนางนาญน้อยสิบสองคนดั้นดุง ก่อนແหลว๋ ออกจากกรุงใหญ่กว้างดวงหน้าหล่าสี นางก็พากันลี้หลบไปในป่า พากันเดินดุงดั้นดอยกว้างล่งไป ทั้งเหล่ากลัวเกรงย่านมารตามด้อนไล่ ก็จึงอนเทพท่อนให้ไพรกว้างฮักษา ขอฮืดูผูกเข้าพากันดั้นดุงมานี้ ขอให้มาช่วยผู้ซุ่ซ้าให้ห่างเวร แต่ถ่อน แล้วจึงจงใจดั้นเดินไปบ่อได้หย่อน นอนอยู่ตามป่าไม้ไพรกว้างช่วงเขา ผูกหมู่อหารนั้นกินมันก็พออิม ทั้งฟองเก็บหมากไม้กินแล้วเล่าไป พอประมาณได้สิบห้าวันเดินดุงมาແหลว๋ เหลียวหลังมุงมิตฟ้าตามกันหลัง

มา นางก็พากันฮ้างเป็นยักษ์ใหญ่ เหลียว เห็นไม้ไผ่ล้มจมพื้นหมุ่นทะเลาย นางก็ตกใจแท็ก้าวตายย้านสิ้น พากันด้นด้นดินเดินเลื่อยล่องไป เหลียวเห็น ไทรทรงตั้งดินตงคอยใหญ่ พุ่มเยอ นางก็แยงใส่ต้นไม้ไทรย้อยฮ่มงาม แล้วจึงฮอ มือขึ้นตามก้นวอนว่า พวกข้าขอพึ่งเจ้าทเวะท้าวฮ่มไทร แต่ก่อน^{๔๔}

ตอนที่ ๔.๓ ว่า

แต่นั้น นางสิบสองน้อยตกกระใจให้ฮ้ำ กรรมกูได้ทำนี้มาแท้เพื่อสอง มีมารมาบองฮ้ายฝูงเฮาอีกแน่ มันสิตามตอมแก้งถึงแท้ที่ใด เอามาซังอุโมงค์ไว้ในดินสิ้นท่า ยังมาควักลูกกระต่าอีกซ้ำทำให้เวทนา แท้ได้ แล้วจึง พากันให้ ในอุโมงค์กลิ้งเกลื่อน มีแต่เลือน ๆ น้ำตาย้อยยาวไหล พากันเสียใจแท้เซชวน ล้มท้าว นางสลบท้าวลุ่มบ่อมีฮู้เมื่อคิง แท้เหล่า

เมื่อนั้น เสนาทำหลังดูน้อยอ่อน พากันนอนเกลือกกลิ้งสลบนิ่ง เหมิดไป ก็หากสงสารแท้ทรวทะเลายหน้าหล่า นำตาไหลหลังย้อยฮ้ำหน้าสู่คน แท้เหล่า แต่หากจนใจเจ้าเสนาอำมาตย์ใหญ่ ค้นบ่อทำก็บ่อได้ กล้วยฮ่าน อาชญา แล้วจึงแข็งใจเกล้าจกตาฟ้าฟ้าง ทั้งสิบสองกึ่งแก้ว เอาแล้วสู่คน เว้น แต่นางเพลาน้อยจกเอาข้างแต่ข้างหนึ่ง ก็จึงเดินดุงด้นถึงเจ้ามอภวาย^{๔๕}

และ ตอนที่ ๖.๓ ว่า

บัดนี้ บาคานท้าวไต้ยีนคำขุนกล่าว เห็นประจักษ์แจ่มแจ้งความฝัน ท้าวตั้งหมาย ท้าวจึงยอมมือให้วั้มารดาบอกว่า ขออย่าเป็นห่วงท้าวคราว นี้ เทียงจริง แม่เอ๊ย ค่ยมว่าบากล่าวแล้วเลยด้นล่องไป เถิงภูชัยพระยอดเมือง จอมเจ้า ท้าวจึงเอาตนเข้าบังคมภูวนาถ ยอฮั้นนั้วประณมไหว้พ่อตน แท้เหล่า

เมื่อนั้น จอมเมืองเจ้าเห็นบาลยกกล่าว แล้วจึงคิงท่อนท้าวมาขึ้นฮ่วม เตียง แล้งจึงเคียงหัวข้อไขคำเว้าว่า บัดนี้ แม่เลี้ยงเจ้าเขาป่วย มานาน พ่อจักวานวอนขอต่อบาทุ่ท้าว ให้ไปเอาหมากเว่อฮู้ท้าวหมากนาวฮู้ให้ นำมาเข้า ผสมยาฮักษาแม่ มันหากมีอยู่แท้กรุงกว้างแหว่ไกลในหนห้องทานตะวันเมือง ใหญ่ มันหากเป็นหมากไม้ประจำบ้านแห่งเขา อันว่าแม่เลี้ยงเจ้าเขาชอบ พอกัน กับนางเมืองแห่งนครแขวงนั้น ก็บ่อทันเห็นฮู้คนใดไผ่อื่น นอกจากศรีแจ่มเจ้าบาท้าวแต่ผู้เดียว พอสิเทียวทางตนถึงนครของท่าน พ่อจักให้ท่อน ท้าวไปแท้ส่งสาส์น ขอเอากับนางคราญแม่เมืองทางนั้น ค้นสำเร็จการแล้วสิ

^{๔๔} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๑๖.

^{๔๕} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๒๕.

รางวัลให้ทุกอย่าง แล้วแต่เจ้าบาท้าวสืเลือกเอา อันว่ามารดาเจ้าที่คอยอยู่
ทางหลัง พ่อจ้กดูแลเองบ่อให้เคื่องคำฮ้อน

แต่นั้น กุมารท้าวทูลแถลงไขกล่าว แล้วแต่พระเจ้ากฤษณ์ข้าอย่างใด
นั้นก่อน ลูกบ่อขึ้นขัดข้อคำพระองค์ศรีสั้ง หวังตอบคุณพ่อเจ้าจอมให้สู้อัน
ลูกจ้กชั้นอาสาสู้แสวงไปตามพ่อสั่ง ขอแต่ฝากแม่ไว้ออย่าให้มีหอดทิว นั้นก่อน

เมื่อนั้น ภูธรท้าวแถลงกลอนกอยกล่าว ตามที่บ่าบ่าวท้าวทูลแล้วบ่อ
ว่าสั่ง ลูกจ้กเอาหยั่งแท้ไปนำให้บอกพ่อ ขอให้ท้าวหนุ่มน้อยไซ่ ขอบอกมา

บัดนี้ กุมารท้าวทูลแถลงไขกล่าว ลูกจ้กขอมิ่งม้าไปด้วยหนึ่งตัว
ขอให้จอมหัวเจ้ากฤษณ์ลูกอ่อน พ่อได้ขับขี่แท้จรด้นดุงไป แต่ลูกขอเอาม้าผี
ตีนไว้ว่อง จึงสี่ถึงแห่งห้องกรุงกว้างแขวไกล^{๔๖}

ตอนที่ ๒ ได้กล่าวถึงนางสิบสองหลบหนีนางยักษ์สามตาออกเดินผ่านป่าเขาลำเนาไพร ตอน
ที่นางสิบสองถูกจำจองขังไว้ในอุโมงค์ใต้ดินนอกพระราชวัง และตอนที่รถเสนอาสาจะไปเก็บหมากเว่อ
ฮู้หวา หมากนาวฮู้เห่ ซึ่งมีอยู่ที่เมืองทานตะวัน เป็นเมืองที่อยู่แดนไกลกันดานมาก ทั้ง ๓ กรณี ตอน
นางสิบสองหลบหนีออกป่าดง ตอนถูกขังไว้ในอุโมงค์ใต้ดินและตอนที่พระรถเสนเดินทางไกลกันดาน
ถือว่าเป็นความขัดแย้งกับธรรมชาติ คือ ป่าดง อุโมงค์มืดใต้ดิน และความห่างไกลซึ่งเต็มไปด้วย
อันตราย

(๔) การสร้างความขัดแย้งภายในตนเอง จะต้องคืนรนต่อสู้ เพื่อให้ได้มาซึ่งความต้องการ
ของตน แต่มีผลกระทบ หรือตัวละครอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องแต่มุ่งให้เกิดความวุ่นวายใจ ของตัวละครเป็น
ใหญ่ จะเห็นได้จากเรื่อง นางยักษ์สามตาอาฆาตมาดร้าย นางสิบสอง และพระรถเสน ดังปรากฏ ตอน
ที่ ๓.๕ ตอนที่ ๔.๓ และตอนที่ ๖.๑

ตอนที่ ๓.๕ ว่า

เมื่อนั้น นางได้ยินคำว่าเสนากอยกล่าว ก็จึงคิดเคียดเค้านางน้อย
อยู่บ่อลิม คิดอยากไปทำลายแท้สมใจให้สิ้นสงว ให้มันหายหวังแค้นคราวนี้
แน่ใจ แล้วจึงไขคำเว้าบอกกล่าวเมรี วันนนี้แม่จ้กไปหาตั้งทำพิธี อยู่ในป่า เพื่อ
อักษาแบบเบื่องโโบราณตั้งแตงมา ขอให้เมรีหล้าอักษาเมืองแทนแม่ อย่าได้
หนีเที่ยงแท้นางหล้าค้อยอยู่ดี คันครบสามปีแล้วมารดาสิมาฮอด ขอให้ฮยอด
ข้อฟ้าอย่ามีเศร้าหม่นหมอง ค่อมว่านางกล่าวแล้วชมจูบเมรี แล้วจึงหันหลัง
ไปสั่งทาสีไซ่ จงให้พากันเฝ้าเอาใจอย่าให้ห่างอย่าให้นางขุนข้องคำฮ้อนอย่าง
ใด ค่อมว่านางกล่าวแล้วเหาะล่องเลยไป ตามพงไพรป่าดอยดงกว้าง นางก็

^{๔๖} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๑๓.

เหาะเหินข้ามดงหลวงหลายย่าน แยกใส่เมืองท่านท่าวกรุงกว้างขีดขึ้น แท้
ແຫ່ລ່ວ

เมื่อนั้น ชิณีเฒ่าสามตากลับเพศ นางก็ทำเลสให้เสมอตามตั้งคนทั้ง
เล่าทำตนให้กิริยาพร้อมพริ้ว ก็หากงมยิงย้อยนางฟ้าไปปาน แท้ແຫ່ລ່ວ แล้ว
จึงไปเถิงเท่าสะพังเพียงใสส่อง นางจึงย่องแย่งขึ้นไปชั้นอยู่ง่าไทร เพื่อจักกรอ
จิ้งหะแท้เตรียมตัวตั้งทำ พอได้มีช่องเข้าเถิงเจ้าพระยอดเมือง^{๔๗}

ตอนที่ ๔.๓ ว่า

แต่นั้น พระยาสีหิทธิท้าวหลงกลักษ์ใหญ่ ก็จึงฟ้าวกอดไว้ออยเจ้า
กล่าวถาม เป็นไฉนน้องนางงามของพี่ เจ้าหากมีเหตุอันเคืองข้องอย่างใด

บัดนี้ นางแปลงได้ทำดีแก่สิ่งกล่าว เห็นว่าพระท่อนท้าวหลงเล่ห์
เหลี่ยมกล ก็จึงทำตนให้ทวยกายเอนอ่อน ทำเป็นนอนอำฮ้องคอยถ่าแต่สิตาย
แล้วจึงหาอุบายได้ทูลไปว่าว่า ขอให้พระพี่เจ้าภูณาน้องผู้พลอย แต่ถ่อนน้อง
หากจพอใจแท้พื้นที่ทางฮักษา ตั้งแต่เนาเมืองหลังก็ตั้งเดียวกันนี้ คั้นได้กิน
ดวงตาน้องสิบสองนางสียหายสว่าง ได้ดวงตาแจ่มเจ้าเป็นยาแก้จั่งสียหายคั้นแมน
จอมหัวอายุผิวแพ่งบ่อชูช้อย คงสิเห็นนาฏน้อยตายแท้เที่ยงจริงแท้ແຫ່ລ່ວ
แล้วจึงทำเป็นใช้หนักลงไปกว่าเก่า ทั้งเล่าโอโอดไ้อัยโอยให้อยู่บ่อเขา

แต่นั้น ภูธรท้าวฟิงนางกลอยกล่าว ท้าวก็ห้วยมเปี้ยเลยเว้ากล่าวจา
นางอย่าโสกาเศร้ายาสาอย่าได้ฮ่า พี่สียหาให้น้องตามแท้แต่ใจ อันว่าดวงตา
น้องนางสิบสองหากมีอยู่ น้องสิคิดวุ่นฮ้อนอาวรณ์แท้สิ่งใด น้องเอยพี่จัก
บัญชาใช้พวกไพร่เสนา ให้เขาจกเอาตาอันนางสิบสองให้ เอามาทูลถวายให้
สมใจคู่ทุกอย่าง นางอย่าได้เดือดฮ้อนนอนเล่นให้สว่างใจ นั้นถ่อนค่อมว่าท้าว
กล่าวแล้วฮีบสว่างเลยไป สั่งพวกเสนาในให้ล่องไปมีซ่า พวกกันไปจกเอาตาจอม
เจ้าสิบสองนางโดยดวน ส่วนว่าเสนาตรท้าวก็เลยฟ้าฟิงไป ไววาเข้าในอุโมงค์
บอกเล่า ขอเอาตาแจ่มเจ้านางน้อยสู่คนว่าเนอ^{๔๘}

และ ตอนที่ ๖.๑ ว่า

แต่นั้น นางแปลงแก่สิ่งดีใจทูลว่า ขอบพระคุณเลิศฟ้าพระองค์เจ้า
เมตตา คั้นหากอารี้น้องตามพระองค์กลอยกล่าว คงจักได้หมากไม้คราว นี้
ตั้งหมาย เพราะว่าหมากเว่อฮู้หาวหมากนาวฮู้ให้นี้ มีอยู่แห่งห้องเมืองใหญ่
ทานตะวัน มันหากเป็นของขวัญคู่เมืองมาแท้ เขาก็คอยดูแลแลงเข้าเอาใจบ่อ

^{๔๗} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๑๖.

^{๔๘} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๒๓-๒๔.

ได้ห่าง วางเวรยามอยู่เฝ้าแลงเข้าเปลี่ยนกัน มีกำแพงเจ็ดชั้นล้อมรอบคอย
 อึกษา เพื่อนนำมาผสมเข้าเป็นยาขนานใหญ่ ถวายพระใต้หลุ่มฟ้าพระองค์เจ้า
 ท่านเสวย กับเป็นคนคุ้นเคยกันมาตั้งแต่ก่อนนอกจากนั้นอย่าหวังถอนสืได้กิน
 พี่เอ๋ย ก็หากมีท่อนั้นเมืองอื่นบ่อเคยมีน้องบ่อเคยเห็นใสเขตนครทางนี้
 ตั้งแต่ก่อนก็ถาษีท่านบ่อทันตาย เคยเป็นศิษย์อาจารย์เดียวกันฮ่วมพระ
 เมืองกรุงกว้าง ก็กาทสนิทกันแท้ไปมาหาสู่ทุกวันแหล่ว เมืองนั้นตั้งอยู่ก้ำตา
 วันออกแดนไกล น้องบ่อมองเห็นไผลสีทองเที่ยวถึงได้ เห็นแต่บาไทท้าวบุตร
 พระองค์คนหนึ่ง พอวางใจให้ดีแท้กว่าสู่คน พระเอ๋ย น้องจักเขียนหนังสือให้
 ถือไปนำส่ง ถึงองค์เมรีเลิศล้ำนำเข้าไปถวาย บอกว่าเป็นลูกชายน้องนำสาสน์
 แสงส่ง คงจักสมมาดแมนมโนดังหมาย ค่อมว่านางกล่าวแล้วท้าวท่านพระ
 ยาสิทธิ พระก็ตกใจหลงหลากกระใจไซ้ว่า พี่บ่อมีลูกเต้าแนวหน่อกุมาร มี
 แต่ตนเดียวตายอยู่ครองเมืองบ้าน ก็หากเหิงนานแล้วบ่อเคยมีลูกพี่ น้องช่าง
 ว่างคำนี้ประหลาดใจ แท้มา

แต่นั้น นางแปลงแกล้งไซ้คำทูลว่า ลูกพระเจ้าลุ่มฟ้ามีแล้วแต่นาน
 คือว่ากุมารไ้ศรีวิชัยอุ้มไ้ ที่เอามาต่อสู้นั้นท้าวชนะเขา นั้นละคือลูกเจ้ายัง
 กระทบหม่อมจอมหัว เกิดจากนางสิบสองแต่นานมาแล้ว ก็หากเป็นแนวเชื้อพันธุ
 ยังกระทบหม่อม บ่อมีผิดแผกเพี้ยนพระองค์เจ้าทอโย แท้แหล่ว^{๔๙}

บทบาทตัวละครดังกล่าว ที่นางยักษ์สามตา สร้างความขัดแย้ง
 ภายในตนเอง ได้ค้นร้นต่อสู้ เพื่อต้องการขจัดนางสิบสองและพระรถเสนให้สิ้น
 สลาย ดังตอนที่ได้ข่วนางสิบสองได้เป็นมเหสีของพระเจ้าสิทธิคิดจะทำลาย
 แกล้งเป็นเจ็บป่วยได้ดวงตาของนางสิบสองมาปรุ้งเป็นยาทานจึงจะหาย และ
 ตอนที่จะทำลายพระรถเสน ก็ต้องการหมากเว่อฮู้ท้าว หมากนาวฮู้ให้ อยู่ที่
 เมืองทานตะวันไกลและทุรกันดาน และต้องการจะให้พวกยักษ์ฆ่าทำเป็น
 อาหาร แต่พระรถเสนก็เก็บเอาหมากเว่อ และหมากนาว ผ่านอุปสรรคได้ทั้ง
 ลูกสาวยักษ์นางเมรีเป็นภรรยา ได้ดวงตาของป้าและแม่ รวมทั้งของวิเศษของ
 เมืองติดมาด้วย

(๕) ความขัดแย้งกับค่านิยม บทบาทของตัวละคร เรื่องนางสิบสองมีความขัดแย้งกับค่านิยม
 อยู่หลายตอนเริ่มตั้งแต่ดำเนินเรื่อง จนอวสานของเรื่อง ที่สำคัญมีตอนที่ ๑.๑ ตอนที่ ๓.๒ ตอนที่
 ๔.๑ และตอนที่ ๔.๓

^{๔๙} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๑.

ตอนที่ ๑.๑ ว่า

เมื่อราตรีชอนไขมาเสียงสูง ผุงหมู่ลูกอ่อนน้อยนางหล้าตื่นมา เขาก็พากันเว้าจากกันเสียงสนั่น ตะวันก็ใสส่องขึ้นมาแล้วเหล่าสวय เขาก็ลงไปเล่นคลานควายอยู่ที่ใต้ล่างบางฝ่องได้กระต่ายน้อยหยอกใส่เต็ม เอาไปเล่นใต้ร่มร่วมกันพอจึงมีคำจาต่อองค์แพงน้อย เฒ่าก็กอยใจด้านคำหวานล้อลูกอ่อนพอสิพาแจ่มเจ้าเข้าป่าหาพินลูกเอย พอได้มาตั้งไฟก่อแกงหุงต้ม ขอให้โสมเถลาน้อยมาไปนำพ่อย่าได้รอย่าเข้ามาพร้อมพรำกัน แต่นั้น โสมเถลาน้อยฟังคำหลงเชื่อคิดว่าพอสิพาไปป่ากว้างหาไม้เห็ดพินก็จึงพากันไปยืนจ้องจอบแจถามพ่อไปทางใดพ่อเจ้าตั้งหน้าจ้องหลัง^{๕๐}

ตอนที่ ๓.๒ ว่า

เมื่อนั้น ภูผ่านพื้นท้าวเทพพระยาสิทธิ ก็จึงไขวาจาต่อนางแพงให้อย่าได้สงสัยถ่อนบุญคมมันบ่อเที่ยง นางเอย คิดเบิ่งครวก่อนพื้นท้าวอุณูนาลุนยังได้นางกินราป่าดงมาซอน หรือเมื่อปางบาท้าวทรงศรีรัชตรีใหญ่ยังได้นางดอกไม้มาไว้ห้อมแฝง ขอให้นางแพงน้อยคะนังใจคิดดี พิจักเอาแจ่มเจ้าเมื่อห้องแห่งเฮาแท้แหละ ค้อมว่าพระกล่าวแล้ว เชิญนางสิบสอง ขึ้นนั่งบนขบวนรถคู่เคียงเทียมม้า พระก็พานางน้อยกลเมืองฟ้าฟ้าง ฟังเสียงรถแล่นผ่ายกายตัวด้านตง เหลียวเห็นพงศ์พันธุ์เชื้อแนวมาลีเลียนป่า พุนเยอท้าวก็พานางน้อยชมกั้วกลินหอม พอเมื่อเดือนสามขึ้น ดาวประกายแถมช่อดอกเทศหอมอ่อนอ้วนอายเอ้ากลินนาง มีทั้งมาลัยล้นจำปา ทองเทศเทียมดอกช่อนแซมก้านกลินไกล มีทั้งอินทหาวหว่าพวงพะยอมแซมกลิน มีทั้งสาธิตชาติเชื้อหอมเอ้าเปือเป็น มีทั้งภูรินสร้อยแสงหากั้วกลิน บางฝ่องบินสอดแส้วชมช่อนกลินละออง ท้าวบอกร้องชมแล้วเล่าหัว ท้าวกั้วหอมพวงน่องตัดดอกมาลา แซกศาขึ้นพระทัยทรงเว้า มีนานเท่าเถิงนคร คอยหล้าดาววันตกต่ำค้อยมาแล้วมีตแสง ท้าวกั้วแพงน้อยเนานอนนิทระเน่ง หน้อยหนึ่งแจ้งแสงพินฮุงมา ท้าวจึงบัญชาใช้เสนาน้อยใหญ่ทำอภิเชกให้นางน้อยฮ้อมบา ผุงหมู่นางแพงน้อยสิบสองคนชมขึ้น ท้าวกั้วยอยขึ้นเป็นแก้วเอกโทษแท้แหละ^{๕๑}

^{๕๐} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๑๑.

^{๕๑} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๑๔.

และตอนที่ ๔.๑ ว่า

เมื่อนั้น พระยาสีหิทธิท้าวฟังคำค่อมกล่าว แล้วจึงพาหมู่เสนตรท้าวไปเยี่ยมเบิ่งดู ก็จึงเห็นโสมเจ้านางแปลงงามยิ่ง ท้าวก็ตกชะมะม้างหลังเยี่ยมอยู่บ่อเซา แล้วจึงออยอดเจ้าเว้าต่อนางแปลง ขอให้บังคับนางแพงอย่าโลลิ้มอ้ายพีจักพานางผ่ายผันไปเมืองใหญ่ ยอยกให้เป็นเจ้าแม่เมือง แท้แหล่ว

เมื่อนั้น นางแปลงเจ้ากอยกล่าวคำขาน แล้วแต่บุญสมภารสิด้อยเป็นไปได้อันว่าเทวีไท้ของพระองค์มีมาก น้องหากย้ายมากล้นแต่เขาฆ่าเช่นตีแท้แหล่ว

เมื่อนั้น ภูมีท้าวแก้กล่าวคำแถลง ขอให้บังคับนางแพงอย่าคะนิงคำนั้นอันว่าเทวีแก้วพันคนยังบ่อท้อพระนางแหล่ว แม่นสียอยกขึ้นเพียงน้อยก็บ่อถึงพีจักกอยกนางขึ้นเป็นองค์เอกราช บ่อให้นางนาฏน้อยเสียดัมตำผู้ใด ดอกนาท้าวจึงพานางน้อยเมื่อเมืองโดยด่วน จึงทำการอภิเษกให้นางไท้ใหญ่กว่าเขาแท้แหล่ว

เมื่อนั้น นางแปลงเจ้าดีใจได้ทำ เพราะว่าตนสิดี้ได้แก้แค้นคราวนี้ ตั้งประสงค์ แล้วจึงจงใจใช้มารยาเข้าใหญ่ เพื่อให้สิหิทธิราชไท้หลงเจ้าแต่ผู้เดียว บ่อให้บาเทียวชมซ้อนสิบสองนางได้อีก บ่อให้ท้าวฝักข้างไปได้ท้อโย^{๕๒}

และ ตอนที่ ๔.๓ ว่า

แต่นั้น พระยาสีหิทธิท้าวหลงกลยักษ์ใหญ่ ก็จึงฟ้าวกอดไ้ว้ออยเจ้ากล่าวถาม เป็นไฉนน้องนางงามของพี เจ้าหากมีเหตุฮ้อนเคื่องซ้อนอย่างใด

บัดนี้ นางแปลงได้ทำดีแก่สังกล่าว เห็นว่าพระท่อนท้าวหลงเลห์เหลี่ยมกลก็จึงทำตนให้ทวยกายเอนอ่อน ทำเป็นนอนอ้าฮ้องคอยถ่าแต่สิดายแล้วจึงหาอุบายได้ทูลไปเว้าว่า ขอให้พระพีเจ้าภูณาน้องผู้พลอย แต่ถ่อน น้องหากจนใจแท้พันที่ทางฮักษา ตั้งแต่เนาเมืองหลังก็ตั้งเดียวกันนี้ คันได้กินดวงตาน้องสิบสองนางสียหายส่วง ได้ดวงตาแจ่มเจ้าเป็นยาแก้จั่งสียหายคันแมนจอมหัวอายผัวแพงบ่อชูช้อย คงสียเห็นนาฏน้อยตายแท้เที่ยงจริงแท้แหล่ว แล้วจึงทำเป็นใช้หนักลงไปกว่าเก่า ทั้งเล่าโอโอดโอ้ยโอ้ยให้อยู่บ่อเซา

แต่นั้น ภูริท้าวฟังนางกลอยกล่าว ท้าวก็หัวยิ้มเป้ยเลยเว้ากล่าวจางนางอย่าโสกาเศร้าเสาสาย่าได้ฮ้ำ พีสียหาให้น้องตามแท้แต่ใจ อันว่าดวงตาน้องนางสิบสองหากมีอยู่ น้องสิดิควุ่นฮ้อนอวารณแท้สิ่งใด น้องเอยพีจักบัญญัติใช้พวกไพร่เสนา ให้เขาจากเอาตาฮีนางสิบสองให้ เอามาทูล ถวายให้

^{๕๒} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๑๖.

สนใจคู่ทุกอย่าง นางอย่าได้เดือดร้อนนอนเล่นให้สว่างใจ นั้นก่อนก่อนว่าทำว
กล่าวแล้วฮีบสว่างเลยไป สักพวกเสนาในให้ล่องไปมีข้า พวกไปจงเอาตาจอม
เจ้าสิบสองนางโดยด่วน ส่วนว่าเสนาตรงทำวก็เลยฟ้าฟางไป ไววาเข้าในอุโมงค์
บอกเล่า ขอเอาตาแจ่มเจ้านางน้อยสู่คนว่าเนอ^{๕๓}

บทบาทของตัวละคร มีลักษณะขัดกับค่านิยม โดยเริ่มด้วยพ่อแม่ ได้ลูกแล้วนำลูกไปปล่อยทิ้ง
บทบาทของผู้นำหรือพระราชามหากษัตริย์จะอภิเษกสมรส โดยตกอยู่ในอำนาจกิเลสตัณหา หลงไหล
ในความสวยงามของเพศหญิง ไม่คำนึงถึงความเหมาะสม ค่านิยมของสังคมในการเลือกคู่ครอง ที่ร้าย
ไปกว่านั้น พระราชาทรงสร้างบาปกรรมบัญชาให้ควักดวงตาของมเหสีเก่ามาบำเลอบำรุงอัครมเหสี
ใหม่ ไม่คำนึงถึงค่านิยมความเดือดร้อนความทรมานทุกข์เวทนาของผู้อื่น มุ่งแสวงสุข แต่เป็นการยืนอยู่บน
ความทุกข์ของคนอื่น

๒.๒.๓. แนวคิดที่สำคัญของเรื่อง

แก่นของเรื่อง คือแนวคิดหรือจุดสำคัญของเรื่องเป็นลักษณะโดยส่วนรวมของเนื้อหา ซึ่ง
ปรากฏในบทประพันธ์นั้นๆ เป็นสิ่งที่จะให้ผู้แต่งมองเห็นและประสงค์จะสื่อสารไปยังผู้อ่าน เมื่อเรื่องจบ
ลงผู้อ่านจะบอกได้ว่าอะไรเป็นแก่นของเรื่อง แก่นของเรื่องแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) แก่นเรื่องใหญ่ เป็นแนวคิดหลัก คือความคิดของเรื่องทั้งเรื่องนับเป็นแก่นหรือ
แกนกลางของเรื่อง เรื่องทั้งหมดจะผูกพันเกี่ยวโยงกับแก่นเรื่องใหญ่นี้ การดำเนินเรื่องจะเริ่มจาก
แก่นนี้และจบลงด้วยการคลี่คลายของแก่นเดียวกันนี้

๒) แก่นเรื่องย่อย เป็นแนวคิดเฉพาะเรื่อง คือความคิดเฉพาะตอนของเรื่องเป็น
แนวคิดซึ่งแทรกอยู่ในเรื่องเพียงบางช่วงบางตอน เป็นแก่นหรือแกนกลางของพฤติกรรมหรือ
เหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งดำเนินอยู่ในเรื่องและมีความผูกพันเกี่ยวโยงกับแก่นเรื่องใหญ่ แก่น
เรื่องย่อยนี้จะมีจำนวนเท่าใดก็ได้ตามความต้องการของกวี ที่นำแก่นเรื่องย่อยให้เข้ามาเกี่ยวกับแก่น
เรื่องใหญ่^{๕๔}

จากการศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสอง แก่นเรื่องใหญ่คือ การที่คนเรานั้นจะ
ประพฤติปฏิบัติอย่างไร ผลของการประพฤติปฏิบัติในสิ่งนั้นก็ย้อนกลับสู่ตัวผู้ประพฤติปฏิบัติ
เช่น การทำบุญให้เกิดขึ้นแก่ตัวเอง การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนาแล้วจะเกิดปัญญา
ตามมา แต่การกระทำในสิ่งที่ดีๆนั้นเมื่อกระทำเป็นประจำสม่ำเสมอก็จะเกิดเป็นบุญขึ้น แม้ว่าจะมี
คนพยายามจะทำร้ายหรือพยายามจะฆ่าให้ตายคนที่มีบุญเทวดาจะคุ้มครองรักษาเสมอในวรรณกรรม
อีสานเรื่อง นางสิบสอง ได้ปรากฏแห่งบุญเกิดขึ้นหลายตอน เช่น นางสิบสองถูกขังไว้ในอุโมงค์ได้

^{๕๓} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๑๗.

^{๕๔} เจื้อ สตะเวทิน, *วรรณคดีวิจารณ์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๗๖.

ดิน ถึงจะโดนกลั่นแกล้งถึงกับถูกควักดวงตา ต้องทนทุกข์ทรมานต่างๆ นานา ทำยที่สุดแล้วด้วย อำนาจแห่งบุญที่ได้สร้างไว้ก็ได้พบกับความสุขความเจริญเหมือนเดิม ทั้งนี้ เพราะบุญบารมีที่เคยบำเพ็ญมา ส่วนนางยักษ์สามตา ได้สร้างแต่บาปกรรม ผลที่ได้รับก็คือ ความผิดหวังและอวสานชีวิตที่น่าเกลียดกลัวซึ่งแสดงถึงผลกรรมที่ทำไว้ เช่น ตอนที่ ๑๐.๔ ว่า

แต่นั้น นางมารฮ้ายสามตาพระยาแม่ เห็นพระรถได้หมากไม้มาแท้
ตั้งประสงค์ นางก็ตกใจแค้นใจดูหลาก อันว่าลูกไม้นี้มีอยู่ในสวนอันเป็น
ของสำคัญยาสิเอามาได้ เหตุสันโดษจึงเอามาได้สมใจโดยง่ายทั้งกายสิทธิ์ไม้
เท้าเอามาพร้อมพร้ากัน กูหากทำกลใช้มันไปดั้นลวงถึงทานตะวันเขตกว้าง
เมืองบ้านแขวไกล หวังให้มันไปม้วยตายเสียให้มันสว่างกลับได้อีกซ้ำทำให้
แปลกกระใจ เกรงแต่ศรีสมรให้เมรีลูกแม่ สีเสียบเปรียบเขาเที่ยงแท้จึงแปรป็น
เปียนไป แท้ແหลว ค่อมว่ามันคิดแล้วแค้นคั่งเหลือประมาณ มันก็แบ่งกายกับ
จากนางงามน้อย เกิดเป็นขีณเฒ่านางมารยักษ์ใหญ่ กระโดดใส่ศรีแจ่มเจ้าบา
ท้าวบ่บาน หมายถึงจับบาท้าวกุมารย็อง บิให้ยังอยู่ได้คงค้างต่อไป

เมื่อนั้น องค์กษัตริย์ให้พระยาสิทธิ์เห็นเหตุ การเกิดแปรเปียนป็น
พระองค์เจ้าสิ้นสาย พระก็ตกพระทัยแท้ทรงทะเลาะล้มท้าว อันว่าพระท่อน
ท้าวก็กลัวย่านเมื่อยมโน

แต่นั้น รถเสนท้าวกุมารน้อยอ่อน บิมีกลัวหย่อนย่านอิมารเฒ่ายักษ์
ผี ท้าวก็คอยปิดป้องคองกายพระยาพ่อ เอาไม้เท้าต่อสู้กับเจ้ายักษ์มาร เสีย
ตึงตังในท้องปรางค์ทองเสียงสนั่น ต่างก็ฟันต่อสู้อาคมกล้าเก็งกัน พัลวันเกี่ยว
พันกันดังสนั่น ต่างคนต่างก็สู้บิมีย่านหย่อนกันทั้งพินันชันท้าวายสามตาตัน
เข้าใส่ พระรถหลบหลีกเต้นทะยานเข้าต่อพินพัลวันสู้กันไปหน่อยหนึ่ง ท้าว
จึงเอาไม้เท้าทะยานตันตอยตี ไปถูกขีณเฒ่ายายสามต้ายักษ์ใหญ่ ล้มหงาย
แผ่ป็นตายค่างแค่ประสงค์ แท้ແหลว

แต่นั้น องค์กษัตริย์ให้พระยาพ่อบิดา ก็จึงเหี่ยวพะลันมากอดกุมกุมาร
ท้าวแล้วจึงทรงแกลงขึ้นคำไขเฝ้าว่า ลูกฮักเอย เพราะลูกมาช่วยไว้พ่อให้พ่อ
ตาย พ่อบิฮูว่าอียักษ์นี้มันเปียนแปลงมา ลูกอย่าถือโทษสาโรธเค็มเคืองแค้น
ขอให้ลืมเสียเสียดความหลังตั้งแต่เก่า อย่าไปคิดโศกเศร้าเอาเรื่องเก่ามา
ประจาน ให้สงสารบิดาถอนโทษทัณฑ์ที่ทำไว้ ขอให้ลูกอโหสิให้อย่ามีเวรสืบ
ต่อ พ่อหากหลงแจ่มเจ้าอียายเฒ่ายักษ์มาร ตั้งหากโดนนานแท้หลงเสนห์
ยักษ์ใหญ่ จนว่าลืมแก่นไต้สับสองน้อยแม่บา

บัดนี้ หมตเวรแล้วแนวใดทุกอย่าง เวรบยังอยู่ค้ำทางท้าวให้สว่างใจ
 นั้นก่อน พ่ोजักฮับแม่เจ้ามาอยู่ในปรางค์ ฮับสิบสองนางคราญแม่เมืองจอม
 เจ้า เอามาเนาครองสร้างกงนครต๋มไพร่ ยกให้เป็นเอกไ้ครองต๋มไพร่พล แท้
 แห่แล้ว แล้วจึงฮับสั่งให้ฝูงหมุ่นายทวาร นำเอาศพจอมมารฉินยักซีใหญ่ ไป
 เสียบไว้ต้นไม้ประจานไ้นอกเมือง แล้วจึงจัดพลเต็นนำกระบวนแหนแห่ ไป
 ฮับแม่แจ่มเจ้าบาท้าวเข้าสู่เมือง เสียงนันท้องในนครเค็งคื่น แห่สิบสองแก่น
 ไ้พระนางเข้าสู่เมือง เอามาว่าในนครครองราชย์อยู่สืบสร้างปรางค์กว้าง
 ต่อมา แท้แห่แล้ว^{๕๕}

๒.๒.๔. ตัวละครที่สำคัญในเรื่อง

ตัวละคร เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการดำเนินเรื่อง กวีนิยมใช้ตัวละครเป็นเครื่องมือใน
 การดำเนินเรื่อง เพื่อให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ ท่านผู้รู้ได้กล่าวถึงตัวละครไว้ว่า ตัวละคร
 เกิดจากผู้แต่งเป็นผู้สร้างขึ้นมาโดยเป็นให้ชื่อเสียงเรียงนาม กำหนดรูปร่างหน้าตา เพศ วัย กำหนด
 นิสัยใจคอ บุคลิกภาพ กำหนดบทบาทและกำหนดโชคชะตาให้แก่ตัวละครนั้นๆ^{๕๖}

วรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง ตัวละครที่สำคัญมี ดังนี้

๑) พระรถเสน เป็นตัวละครที่เด่นที่สุด เป็นลูกของนางเพลาน้องคนสุดท้อง หรือคนที่
 ๑๒ ตามเรื่อง เป็นผู้มีบุญมาก ผ่านพ้นความตายมีชีวิตมาได้ เพราะความฉลาดของนางเพลเป็นผู้เป็นแม่
 มีเทวดาคุ้มครองช่วยเหลือตลอดมา เป็นผู้กล้าหาญมาก เป็นผู้มีชื่อเสียงไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วน
 ตนมากกว่าส่วนรวมโดยเฉพาะแม่และพวกป้า มีความกตัญญูกตเวทียมาก เช่น ตอนที่ ๔.๕ ว่า

แต่นั้น รถเสนท้าวเอยเอาแน่นแน่น เหาฮับฮองเทียงแท้ทำได้สู้อัน
 แต่นั้น พวกหมู่เด็กชาวบ้านบรรดานักเลงไก่ ไผ่ก็ไปแอ้วฮ้อมเอาได้ไ้กลม้วน
 แต่ตัวดีแท้ทางตีกกล้าแกง เอามาเส็งเส็งสู้กันแท้บ่อถอย เพราะงว่า ไ้ของ
 ท้าวรถเสนน้อยกว่าหมู่ ไผ่ก็บ่อหย่อนย่านยอมสู้บ่อหนี แล้วจึง จับลงสู้ตีกัน
 สนามไ้ ไ้ก็วิ่งต่อสู้ตีกันแท้บ่อนาน ส่วนว่ากุมารน้อยเป็นไ้เทวดา ตีไ้
 พวกเด็กพาราชั่วเดียวเลยแท้ แต่นั้น ฝูงเด็กน้อยชาวเมืองเจ้าของไ้ ไผ่ก็
 หน้าหล่าแท้เสียข้าวห่อไป เขาก็หามาให้บาคานคนละห่อ พวกน้อยยกให้บา
 ท้าวบ่อชิน บาก็ยินดีได้ยอเอาข้าวห่อ กับทั้งฮ้อมไ้ไ้เดินเข้าสู่อุโมงค์ แท้

^{๕๕} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๔๔.

^{๕๖} กุหลาบ มลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, (อ้างแล้ว), หน้า ๘๖.

ແຫ່ວ ທ້າວກໍຈິ່ງໃຈດ້ານຂານຄໍາເວົ້າແມ່ ວັນນີ້ລູກກໍ່ໄດ້ໄປເອົາຂ້າວທ່ອມ ແລ້ວຈິ່ງ
ບາຍເອົາໄດ້ຄືອາສາສິບສອງທ່ອ ແຈ້ງໃຫ້ຝູງ ແມ່ປ້າພໍ່ໄດ້ຄູ່ກັນ^{๕๗}

ຕອນທີ່ ๔ ບຸກບາດຕົວລະເຮືອນຄືພຣະຣຸດເສນເປັນລູກຄັດຮູນ ໄດ້ນຳໄປທ້າງເພື່ອເອົາຂ້າວ
໑໒ ທ່ອ ໄປເລີ່ຍແມ່ແລະປ້າທີ່ອາໄສຢູ່ຮາກແລະຫົວໂຍຍໃນອຸໂມງຄ໌

๒) ນາງເຟລາ ນ້ອຍສຸດທ້າຍ ພຣະຣຸດເສນ ມີບັນຫາລາດເຮືອນແຫຼ່ງ ມີຄວາມເສຍສະໄຫຼ່ເປັນ
ແມ່ຂອງຣຸດເສນ ເປັນທີ່ຟິ່ງພາອາດຊື່ງຂອງພວກຟິ່ງ ເພາະຍັງມີຕາຢູ່ຂ້າງເຮືອນ ນາງເຟລາມີຄວາມສາມາດເອົາ
ຕົວຣອດໄດ້ ປະກອບກັບມີລູກແສນຄັດຮູນ ດັ່ງຕອນທີ່ ๑.๓ ວ່າ

ບັດນີ້ ຈັກຄຳເວົ້າເຮັດນາງຮຸນນ້ອຍສິບສອງນາງຄອຍພໍ່ ກ່ອນແຫ່ວ ພາ
ກັນຮຸນຮຸນຢູ່ຍັງຄອຍຄຳພໍ່ສິມາ ເຮັດເວລາແລ້ວລຽງຄ້ອຍຄຳມາແຫ່ວ ຕະວັນຕົກ
ຄຳຄ້ອຍຄ້ອຍຄຳກໍ່ບອມ ກໍ່ພາກັນເອິ້ນໃນດັງດັງສັນນັ້ນ ບໍ່ມີເສຍ ຕອບດ້ານຂານໄດ້
ທີ່ໄດ ເຂາກໍ່ພາກັນໃຫ້ເສຍນອຍຢູ່ກາງປ້າ ພາກັນກໍ່ລິ່ງເຄື່ອນ ໃຫ້ເຈົ້າພໍ່ຕົນ ກໍ່
ຮາກຈິ່ງເຈົ້າທາຣາກນ້ອຍອ່ອນ ພາກັນວ່ອນໄວ ເອິ້ນເດີນດັງດັງໄປຮາກ

ເມື່ອນັ້ນ ຈອມໃຈເຈົ້ານາງເຟລານ້ອຍຮາກ ນາງກໍ່ຄິດໃຫ້ຮຸນຮຸນດັງດັງ
ມາ ພາກັນກິນຍັງອ້ອຍທາງຍ້າຍຍ່າງ ພາກັນກິນຍັງອ້ອຍທາງຍ້າຍຍ່າງ ເອົາ
ຮາກວາງກາບອ້ອຍເອົາທີ່ທາງ ແທ້ນາ ເອົາຮາກທາງອ້ອຍຄິນເມື່ອບ້ານເກົ່າ
ຮາກຈັກເຮັດແຫ່ງເອິ້ນຍ້າວແຫ່ງເອົາ ພຸ້ນແຫ່ວ

ແຕ່ນັ້ນ ຝູງເຂາເອິ້ນເດີນດັງດັງ ພາກັນທາງ ກາບອ້ອຍເດີນດັງດັງຄິນ
ກໍ່ຮາກເຮັດແຫ່ງເອິ້ນຕົນຂອງເກົ່າ ກໍ່ຈິ່ງເຫັນພໍ່ ເຈົ້າເນາຍຢູ່ເອິ້ນ ແຕ່ນັ້ນ
ເຂາກໍ່ແຂວ ຯ ພ້າວພາກັນຄາມພໍ່ ລູກກໍ່ຮອຍຢູ່ຍັງຄອຍຄຳກໍ່ບອມ ພໍ່ເອຍ
ເປັນສັງເຈົ້າເດີນທາງມາກ່ອນ ສັງສິປະລຸກນ້ອຍ ໃຫ້ຕາຍຄັ້ງແຕ່ໄປຮາກ ແຕ່ນັ້ນ
ພໍ່ກໍ່ແຂ້ງໃຈດ້ານແຄລຽງລູກອ່ອນ ພໍ່ກໍ່ພັກຜ່ອນແລ້ວຮາກນ້ອຍຈິ່ງສິ້ໄປ ວ່ານອ ພໍ່
ບໍ່ໂລກາທີ່ມີຈອມແພງລູກອ່ອນ ພໍ່ກໍ່ຍັງຄິດສັງເກດເພິ່ງເກິ່ງຕາ ແທ້ແຫ່ວ ແລ້ວ
ຈິ່ງຮາກຕາ ໃຫ້ເມີຍແພງອ່ອນ ແມ່ກໍ່ຫົວຍິ້ມເປິ່ຍຮາກຮາກອ່ອນ ໄຜຜູ້ພາຮາກ
ຮາກອ່ອນຄືອາໄສທາງເກົ່າ ຈິ່ງບໍ່ອາໄສໄປໄປຮາກວ່າງດ້ານແດນ ລູກເອຍ^{๕๘}

ຕອນທີ່ ໑ ບຸກບາດຕົວລະເຮືອນຜູ້ມີບັນຫາລາດປະກອບເປຣື່ອ ເຮືອນ ນາງເຟລາ ໄດ້ເສຍແນວຄິດ
ແລະພາພວກຟິ່ງ ກັບມາເຮັດບ້ານໄດ້

๓) ພຣະຍາສິທິ ກະຮາກຮາກທີ່ໃຊ້ອຳນາຈໃນທາງທີ່ຮາກ ໄດ້ຄິດໃຫ້ຮາກປະກອບກັບຮາກໂລກ
ໃນຄວາມສວຍງາມຂອງສະຕຣີເພດ ລູກກໍ່ເສຍດັງດັງຮາກອ່ອນ ຮາກໂລກຮາກນາງຍັກຮາກສາມຕາ ຈິ່ງລົງໂທຮາກ
ຮາກພຣະຮາກເກົ່າທັງ ໑໒ ຄົນ ດັ່ງຕອນທີ່ ๔.๓ ວ່າ

^{๕๗} ບຸກບາດ ຮາກໂທຮາກ : ນາງສິບສອງ (ອ້າງແລ້ວ) ພື້ນ ໑໔.

^{๕๘} ບຸກບາດ ຮາກໂທຮາກ : ນາງສິບສອງ (ອ້າງແລ້ວ) ພື້ນ ໒.

แต่นั้น พระยาสีหิทธิท้าวหลงกลยักษ์ใหญ่ ก็จึงฟ้าวกอดไว้ร้อยเจ้า กล่าวถาม เป็นไฉนน้องนางงามของพี่ เจ้าหากมีเหตุฮั่นเคืองข้อน้อย่างใด

บัดนี้ นางแปลงได้ทำดีแก่ลี้กล่าว เห็นว่าพระท่อนท้าวหลงเล่ห์ เหลี่ยมกลก็จึงทำตนให้ทวยกายเอนอ่อน ทำเป็นนอนฮ้ำฮ้องคอยถ้าแต่สียาย แล้วจึงหาอุบายได้ทูลไปเฝ้าว่า ขอให้พระพี่เจ้าภูณาน้องผู้พลอย แต่ถ่อนน้อง หากจงใจแท้พั้นที่ทางฮักษา ตั้งแต่เนาเมืองหลังก็ตั้งเดียวกันนี้ คันได้กิน ดวงตาน้องสิบสองนางสียายสว่าง ได้ดวงตาแจ่มเจ้าเป็นยาแก้จั่งสียายคั้นแม่น จอมหัวอายผิวแพงบ่อชูช้อย คงสียเห็นนาฏน้อยตายแท้เที่ยงจริงแท้แหล่ว แล้วจึงทำเป็นใช้หนักลงไปกว่าเก่า ทั้งเล่าโอ้อวดโอ้ยโอ้ยให้อยู่บ่อเขา

แต่นั้น ภูธรท้าวฟิงนางกลอยกล่าว ท้าวก็ห้วยยิ้มเปี้ยเลยเฝ้ากล่าวจา นางอย่าโสกาเศร้าเขาสาอย่าได้อำ พี่สียหาให้น้องตามแท้แต่ใจ อันว่าดวงตา น้องนางสิบสองหากมีอยู่ น้องสียคิดวุ่นฮั่นฮาวรรณแท้สิ่งใด น้องเอยพี่จัก บัญชาใช้พวกไพร่เสนา ให้เขาจากเอาตาอันนางสิบสองให้ เอามาทูล ถวายให้ สมใจคู่ทุกอย่าง นางอย่าได้เดือดฮั่นนอนเล่นให้สว่างใจ นั้นก่อนค่อมว่าท้าว กล่าวแล้วฮีบสว่างเลยไป สั่งพวกเสนาในให้ลวงไปมีซ้า พวกไปจกเอาตาจอม เจ้าสิบสองนางโดยด่วน ส่วนว่าเสนาตรท้าวก็เลยฟ้าวฟิงไป ไววาเข้าในอุโมงค์ บอกเล่า ขอเอาตาแจ่มเจ้านางน้อยสู่คนว่าเนา^{๕๔}

บทบาทของตัวละคร ตอนที่ ๔ แสดงความรักทำให้คนตาบอด พระยาสีหิทธิถูกกิเลส ตัณหาครอบงำ สามารถทำร้ายพระชายาขณะที่ตั้งครรรภ์ถูกสังขังไว้ในอุโมงค์นอกเมืองใต้ดิน และยัง สั่งให้ควักดวงตาเอามาให้อัครมเหสีสุดที่รัก

๔) **นางยักษ์สามตา** ใจดำอำมหิต คิดแต่พยาบาทอาฆาตนางสิบสองและพระรถเสน แต่ไม่สามารถจะเอาชนะได้ ทำยที่สุดเห็นรถเสนกลับมาพร้อมด้วยหมากเว่อฮู้หวา หมากนาวฮู้ให้ และ ห่อดวงตา ยาวิเศษมาให้แม่ และป่า ทำให้ตาเป็นปกติ มีไม้เท้าศักดิ์สิทธิ์ของประจำเมือง จึงทำให้เกิด ความคุ้มคลั่ง อาละวาด ขาดสติ กลายสภาพจากหญิงสาวสวยงาม กลายเป็นยักษ์ที่น่าเกลียดกลัว กระโดดเข้าจะฆ่าพระรถเสน และพระบิดา ดังตอนที่ ๑๐.๔ ว่า

แต่นั้น นางมารฮ้ายสามตาพระยาแม่ เห็นพระรถได้หมากไม้มาแท้ ดั่งประสงค์ นางก็ตกใจแท้คินใจดูหลาก อันว่าลูกไม้นี้มีอยู่ในสวนอันเป็น ของสำคัญาสียเอามาได้ เหตุสันใดมันจึงเอามาได้สมใจโดยง่ายทั้งกายสียหิทธิไม้ เท้าเอามาพร้อมพร้ากัน ภูหากทำกลใช้มันไปตั้งลวงเลิงทานตะวันเขตกว้าง เมืองบ้านแขว่ไกล หวังให้มันไปม้วยตายเสียให้มันสว่างกลับได้ดีอีกซ้ำทำให้

^{๕๔} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๑๖.

แปลกกระใจ เกรงแต่ศรีสมรไ้เมรีลูกแม่ ลีเสียบเปรียบเขาเที่ยงแท้จึงแปรป็น
เปี่ยนไป แท้เหล่า ค่อมว่ามันคิดแล้วแค้นคั่งเหลือประมาณ มันก็แบ่งกาย
กับจากนางงามน้อย เกิดเป็นขนิเฒ่านางมารยักษ์ใหญ่ กระโดดใส่ศรีแจ่มเจ้า
บาท้าวบนาน หมายจักจับบาท้าวกุมารยีย่อง บให้ยังอยู่ได้คงค้ำต่อไป

เมื่อนั้น องค์กษัตริย์ให้พระยาสิทธิเห็นเหตุ การเกิดแปรเปี่ยนป็น
พระองค์เจ้าสิ้นสาย พระก็ตกพระทัยแท้ทรงทวยลายลัมท้าว อันว่าพระท่อน
ท้าวก็กลัวย่านเมื่อยมโน

แต่นั้น รถมเสนาท้าวกุมารน้อยอ่อน บมีกลัวหย่อนย่านอิมารเฒ่ายักษ์
ผี ท้าวก็คอยปิดป้องคองกายพระยาพ่อ เอาไม้เท้าต่อสู้กับเจ้ายักษ์มาร เสี่ยง
ตึงตังในห้อยปรางค์ทองเสียงสนั่น ต่างก็พันต่อสู้อาคมกล้าแก๊งกัน พัลวันเกี้ยว
พันกันดังสนั่น ต่างคนต่างก็สู้บมีย่านหย่อนกันทั้งพันขึ้นท่ายายสามตาเดิน
เข้าใส่ พระรถหลบหลีกเต็นทยานเข้าต่อพันพัลวันสู้กันไปหน่อยหนึ่ง ท้าว
จึงเอาไม้เท้าทยานเต็นต้อยตี ไปถูกขนิเฒ่ายายสามตายักษ์ใหญ่ ล้มหงาย
แผ่ป็นตายค้ำแค่ประสงค์ แท้เหล่า

แต่นั้น องค์กษัตริย์ให้พระยาพ่อบิดา ก็จึงเหิวพะลันมากอดกุมกุมาร
ท้าวแล้วจึงทรงแถลงขึ้นคำไขเฝ้าว่า ลูกฮักเอย เพราะลูกมาช่วยไว้พอให้พ่อ
ตาย พ่อบู้ว่าอัยักษ์นั้นมันเปี่ยนแปลงมา ลูกอย่าถือโทษโกรธเค็มเคืองแค้น
ของให้ลืมเสียบเสียบความหลังตั้งแต่เก่า อย่าไปคิดโตกเศร่าเอาเรื่องเก่ามา
ประจาน ให้สงสารบิดาถอนโทษพันท์ที่ทำได้ ขอให้ลูกถือโทษให้อ้อมมีเวรสืบ
ต่อ พ่อหากหลงแจ่มเจ้าอัยายเฒ่ายักษ์มาร ตั้งหากโดนนานแท้หลงเสนท์
ยักษ์ใหญ่ จนว่าลืมแค้นไ้ลืบสองน้อยแม่บ^{๖๐}

บทบาทตัวละคร ตอนที่ ๑๐ เป็นตอนที่นางยักษ์สามตาผิตหวัง มุ่งฆ่ารถเสนให้ตาย แต่
กลายเป็นศัตรูคู่อาฆาต และตอนที่พระยาสิทธิรู้ความจริง และสำนึกในความผิด เป็นต้น

๕) **นางเมรี** นางเมรีลูกเลี้ยงของนางยักษ์สามตาเป็นเด็กวัยรุ่น มุ่งมั่น ฝืนในความรักที่
แท้จริง ด้วยความบริสุทธิ์ เมื่อนางได้รับสาสน์และพบกับพระรถเสน ชายรูปหล่อก็มอบกายและถวาย
ชีวิตให้กับพระรถเสน ทำยที่สุดถูกพระรถเสนหลอกให้ดื่มสุรามึนเมา และมอบหอดวงตา ยารักษา
และห่อสิ่งวิเศษแก่พระรถเสน เมื่อหายจากน้ำสุราดื่มมา ไม่เจอพระรถเสน จึงรีบติดตาม เมื่อมาทัน
แล้วก็ไม่สามารถเอาพระรถเสนกลับได้จึงกลืนใจตาย ดังตอนที่ ๑๐.๒ ว่า

แต่นั้น ศรีสมรน้อยนางนารถเมรี ก็จึงไขวจากต่อฝัวเสียบแจ้วจมาตุ
ใจน้องคราวลิตายเสียบก่อน พอให้เห็นตอนเตื้อตายแล้วจั่งค้อยคีน น้องก็ยึบ

^{๖๐} บุญเลิศ ราโชติ : นางลืบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๔๔.

ได้ด้อมองค์พระที่ เห็นสิมุดมอดเมี้ยนคราวนี้แน่นอน นางก็อวนวานเอ็นเอา
 ฝั้ววีว่อน พอปานกรวิกฮ้องเสียงแจ้วสั่งไพร นางก็พายน้ำตาให้ไหลลงเซ็ดหัว
 เข้า ทั้งเหล่าหลิงหล่าเยียนยืมยื้อส่องหา บ่เห็นสามี้แก้วลับคืนมายิ่งแค้นคั่ง
 คั่นลีซิ่นอยู่ยั้งค้ำต่อไป ก็หากอำอายหน้าเสนาพวกไพร่ เขาสิเฝ้าเยาะเย้ย
 หยันย้อยต่อไป นางจึงจงใจตั้งอธิษฐานขึ้นว่า ชาตินี้บ่จะได้ตามท่อนท้าวฝั้วมิ่ง
 นำมา จนถึงมรณตายมอดซีวังในด้าว ชาตินี้บ่ขอให้พระพี่เจ้าจอมมิ่ง
 ฝั้วขวัญ จงได้ตามนางไปตั้งเดียวกันนี้ ค่อมว่าอธิษฐานแล้วนางนารถเมรี สิม
 สติตนสลบท้าวเซชวนลัม อวสานจบสิ้นเสียซีวังวายมอด นางก็ทรงทอดเนื้อ
 ทานให้แก่ดิน แท้แท้แล้ว^{๖๑}

๖) **พาลีสีกระเลียว** เป็นม้าวิเศษ มิตรแท้ของพระรถเสนในยามยาก และเป็นกม้า
 เทวดาคู่บารมีสามารถเหาะเหิรเดินอากาศได้ ดังตอนที่ ๖.๕ ว่า

เมื่อนั้น ท้าวกัจจุงเอาม้ามาทรงขับขี่ วิ่งต่อหน้าพระยาเจ้าที่พระลาน
 ก็หากไวปานม้าพระอินทาเหาะห่อน พริบตาเดียวคุดันผันผ่ายฮอบนคร เมื่อ
 นั้น ภูธรท้าวดีพระหทัยขมขึ้น ก็จึงตรัสสั่งท้าวกุมารน้อยส่งพรให้ค่อยไปตีถ่อน
 กุมารลูกพ่อ ขอให้เดินดั่งดั้นไปแต่อย่างนาน คั้นหาก แผลกกระใจ เขาก็เกรง
 กลัวเจ้าทรงฤทธิยศใหญ่ ก็จึงกลับตัวตั้งไปแต่บ่อนาน ส่วนว่ากุมารท้าวกัจจุง
 เอาม้ามิ่งไปแล้ว เถิงพ่อเจ้าจอมไทมอบถวาย

เมื่อนั้น จอมเมืองเจ้าทรงเห็นม้ามิ่ง หลังเห็นฮูปฮ่างม้าอกผ่าย ผิ่ง
 หนา แลดูลำขอข้อแข็งแรงแทงทุกอย่าง ก็หากดูสะอาดอ้างดีแท้สู่ประการ^{๖๒}

บทบาทตัวละครที่สำคัญคือม้าพาลีที่เทวดาประทานมาให้เป็นคู่บารมีของพระรถเสน
 ตอนนี้เป็นบทบาทที่พระรถเสนเสนจะไปเก็บหมากส้มเว่อ หมากนาวเมืองยักข์ ตามเรื่องนางยักข์
 สามตา อาฆาตมาดร้าย ออกนโยบายจะฆ่าพระรถเสนแล้วขอร้องให้พระยาสิทธิ์สั่งพระรถเสนไปเก็บ
 หมากเว่อ หมากนาวที่เมืองทานตะวันแดนยักข์และมีสาส์นถึงนางเมรี สั่งให้ฆ่าพระรถเสน และทำลาย
 ชากศพทันที แต่ฤษีนาถจรรยาได้แปลงสาส์นให้มีการต้อนรับและจัดพิธีสมรสทันทีเมื่อมาถึง และ
 พระรถเสนหกเหิรเดินอากาศมาได้ด้วยม้าพาลีคู่บารมีนี้เอง

นอกจากนี้ตัวละครที่สำคัญ คือ

๑. นางสิบสองตัวพระเอกของเรื่อง
๒. เศรษฐีสองสามีภรรยา ได้ลูก ๑๒ คน แล้วกลับยากจน ถึงกับนำลูกไปปล่อยเป็น

ต้นเรื่อง

^{๖๑} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๔๒.

^{๖๒} บุญเลิศ ราโชติ : นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๒๖.

๓. เจ้าเมืองจินดา สนพระทัยในไถ่ชน และทำทนายชนไถ่เอาบ้านเอาเมือง ท้ายที่สุดได้ตกเป็นเมืองขึ้นของพระยาสิทธิเมืองซิดซัน

๔. ท้าวประทุม นางศรีสมุทร พ่อแม่ที่แท้จริงของนางเมรีครองอยู่เมืองยักษกัมพูช เป็นเพื่อนรักของนางยักษสามตา และเคยขอหมากว่อก้าว หมากนาวโห้ จากเมืองทานตะวัน

๕. พระอินทร์ ผู้สั่งให้พระวิศณุกรรมหาไถ่ชนวิเศษให้พระรถเสน ลูกแสนกตัญญู

๖. พระฤษีนาถจรรยา ผู้มีวิชาแก่กล้า สามารถล่วงรู้สาส์นอันตรายที่จะเกิดกับพระรถเสน จึงได้แปลงสาส์นสั่งให้ต้อนรับและรับจัดงานพิธีมงคลสมรสเสียใหม่ ถึงกลับมีนามว่า ฤษีแปลงสาส์น

สรุป วรรณกรรมเรื่องนางสิบสองได้กล่าวถึง แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับวรรณกรรมโดยทั่วไป และวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง วรรณกรรมทั่วไปเกี่ยวกับความหมายของศัพท์ ลักษณะประเภทของ วรรณกรรม อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีต่อสังคม วรรณกรรมนางสิบสอง องค์ประกอบของโครงเรื่อง และการใช้สำนวนโวหารเรื่องนางสิบสองมี เนื้อเรื่องโดยย่อ โครงเรื่องที่สำคัญ แนวคิดที่สำคัญของเรื่อง ตัวละครที่สำคัญในเรื่องดังกล่าว

บทที่ ๓

ศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง

การศึกษาพุทธธรรมที่ปรากฏในนิทาน เรื่องนางสิบสอง ได้ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาท และหลักธรรมที่สำคัญในเรื่อง “นางสิบสอง” ประกอบด้วย ทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตาและกรุณา

๓.๑. หลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลักพุทธธรรมควรศึกษาถึง ความหมายของหลักธรรม ความเป็นมาของหลักธรรม เอกลักษณ์ของหลักพุทธธรรมเถรวาท และแนวคิดหลักพุทธธรรมกับปัญญา ดังนี้

๓.๑.๑. ความหมาย “หลักพุทธธรรม” หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาหรือคำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ถึงความเป็นจริงแล้วนำมาสั่งสอน ให้พุทธบริษัทรับรู้เข้าใจและนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน หรือพุทธธรรมเป็นปรัชญาที่ค้นพบโดยพระพุทธเจ้า เป็นปรัชญาที่หนักในความจริงที่เรียกว่า “สัจจนियม” อันเป็นกฎธรรมชาติซึ่งมีอยู่ในโลกไม่มีสิ่งใดมาบันดาลให้เป็นไปจึงเรียกว่า “ธรรมชาตินियม” แต่บางลัทธิอาจมองพุทธธรรมเป็นสุขนิยมบ้าง เป็นอสุขนิยมหรือทุกขนิยมบ้าง จะเป็นจริงหรือไม่ควรศึกษาไตร่ตรองดูให้ถ่วงถี่ด้วยเหตุผลและวิญาณของวิญญูก่อน การจะเชื่ออะไรว่าเป็นจริงควรใคร่ครวญพิจารณาด้วยเหตุผลด้วยปัญญาของตน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในกาลามสูตร หรือเกสปุตตยสูตรว่า

- ๑) อย่าเชื่อโดยฟังตามกันมา
- ๒) อย่าเชื่อโดยถือสืบๆกันมา
- ๓) อย่าเชื่อโดยการเล่าลือ
- ๔) อย่าเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
- ๕) อย่าเชื่อด้วยการอ้างเหตุผลทางตรรกะ
- ๖) อย่าเชื่อด้วยการอนุমান
- ๗) อย่าเชื่อด้วยการคิดเอาตามแนวเหตุผล
- ๘) อย่าเชื่อเพราะตรงกับความเห็นหรือทฤษฎีที่ตนคิดไว้
- ๙) อย่าเชื่อว่ารูปลักษณ์น่าจะเป็นไปได้หรือน่าเชื่อถือได้
- ๑๐) อย่าเชื่อว่าท่านสมณะนี้เป็นครูอาจารย์ของเรา

ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่า การจะเชื่ออะไรตนต้องเข้าใจแจ่มแจ้งหรือเรื่องนั้นต้องประจักษ์แจ้งแก่ตนแล้วและสามารถเกิดประโยชน์แก่ตนและสังคมเมื่อปฏิบัติตาม^๑

ดังที่กล่าวนี้ หลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บางประการของพระพุทธศาสนาที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการของปรัชญา” และจะไม่รวมไปถึงส่วนที่เป็นศาสนา ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนสถานด้วย เว้นเสียแต่ว่าส่วนต่างๆเหล่านี้จะไปเกี่ยวข้องกับ ศาสนธรรมที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลเชิงปรัชญาด้วยเท่านั้น^๒

๓.๑.๒. ความเป็นมาของหลักพุทธธรรมเถรวาท พุทธธรรมถือกำเนิดโดยเจ้าชายสิทธัตถะ พระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายาหรือพระนางพิมพา เมื่อตอนทรงพระเยาว์ได้รับการศึกษาเล่าเรียนจากฤๅษีวิชาคือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร ใน ๓ วรรณะแรก เป็นชาวผิวขาวเผ่าอารยันผู้ที่อยู่ในวรรณะพราหมณ์และวรรณะกษัตริย์ได้รับการยกย่องว่าเป็นชนชั้นสูง ส่วนศูทรเป็นวรรณะของชาวพื้นเมืองเผ่ามีล็ก สังคมอินเดียในขณะนั้นจึงประกอบไปด้วยชนชั้นสูงกับชนชั้นต่ำ ส่วนชนชั้นกลางหรือผู้ที่อยู่ในวรรณะแพศย์มีจำนวนน้อยอันได้แก่พ่อค้าที่ติดต่อแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า^๓ เนื่องจากสภาพทางสังคมที่มีช่องว่างระหว่างชนชั้น ประกอบกับความแร้นแค้นอดอยากของผู้ที่อยู่ในวรรณะต่ำทำให้ประชาชนส่วนใหญ่แสวงหาคำตอบที่เป็นปัญหาพื้นฐานของมนุษย์เกี่ยวกับ การเกิด การตายและวิญญาณหลังความตาย ตลอดถึงปัญหาที่เกี่ยวกับความสุข ความทุกข์ที่ประสบอยู่ในชีวิตประจำวัน ความเชื่อเดิมในคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องกรรม เรื่องการกลับชาติมาเกิดใหม่ ยังไม่ใช่คำตอบที่สร้างความหวังในภพหน้า ทำให้เกิดสำนักปรัชญาต่างๆอย่างน้อย ๓ สำนักที่มีแนวคิดที่แตกต่างกันคือ

แนวคิดที่ ๑ มีลักษณะเป็นแบบจารีตนิยมเดิมที่เชื่อในปรัชญาพระเวทของพราหมณ์ว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์

แนวคิดที่ ๒ เป็นกลุ่มอริณยะกะและอุปนิษัตยุคต้นที่นำเอาปรัชญาในคัมภีร์พระเวทมาปรับปรุงใหม่ด้วยเหตุผลทางตรรกะ เพื่อที่จะเพิ่มความเลื่อมใสศรัทธาในพระเป็นเจ้าให้มากยิ่งขึ้นแนวคิดทั้งสองยังอยู่ในวังวนของความเชื่อว่ามีมนุษย์ยังอยู่ใต้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ภายนอกที่พราหมณ์เป็นผู้ผูกขาดการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยการยกวรรณะพราหมณ์กตวรรณะศูทร ความคิด

^๑บุญมี แทนแก้วและคณะ, **ปรัชญาเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรีนติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๔), หน้า ๕๓-๕๔.

^๒สุนทร ฌ รัชชี, **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ ฉบับพิมพ์เพิ่มเติม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐.

^๓สุวัฒน์ จันทรจำนง, **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๔.

ทั้งสองแนวนั้นยังจัดอยู่ในกลุ่มปรัชญาอัสติกะ ที่เชื่อในอำนาจของพรหมที่จะดลบันดาลให้มนุษย์ที่
เกิดมานั้นเป็นไปตามลิขิตของพระองค์

แนวคิดที่ ๓ เป็นของกลุ่มก้าวหน้าที่ไม่เชื่อว่ามีพระเป็นเจ้าที่สามารถกำหนดชะตา
ชีวิตของมนุษย์ได้ กลุ่มนี้เชื่อว่ามนุษย์ควรใช้ปัญญาในการกำหนดชีวิตของตนเองได้ เพราะว่ามีมนุษย์
มีเจตจำนงเสรีในการกระทำภายใต้กรอบแห่งศีลธรรมและจริยธรรมในสังคมนั้น มนุษย์คือผู้ที่ใช้
เหตุผลเพื่อแสวงหาความจริงและวิธีที่จะเข้าถึงความจริงแท้ได้นั้น ก็ด้วยการปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิเข้าสู่
ญาณสมาบัติเพื่อความรู้แจ้งด้วยตนเอง ความสุข ความทุกข์ เกิดจากปัจจัยภายในตัวคนเรามีใช้
เนื่องจากปัจจัยภายนอก ดังนั้น เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเจริญพระชนมายุขึ้น ทรงมองเห็นความไม่เป็น
ธรรมในสังคมต่างวรรณะ กอรปกับทรงเบื่อหน่ายในโลกีย์วิสัยเล็งเห็นโทษภัยแห่งทุกข์จากการเกิด
แก่ เจ็บ ตาย ทรงปรารถนาที่จะแสวงหาทางพ้นทุกข์โดยพระองค์เชื่อว่า อยู่ในวิสัยที่มนุษย์จะ
แสวงหาได้จากจากความจริงในสภาพที่พบเห็นโดยทั่วไปว่า ธรรมทั้งหลายย่อมมีอยู่คู่กันเมื่อมีร้อนก็
ยังมีเย็น มีความมืดก็มีความสว่าง ดังนั้นเมื่อมนุษย์มีความทุกข์ มนุษย์ก็ย่อมจะค้นพบวิธีการที่จะ
นำไปสู่ความดับทุกข์ได้

เจ้าชายสิทธัตถะทรงตัดสินใจออกบรรพชาด้วยเหตุผลดังกล่าวเมื่อพระชนมายุ
ได้ ๒๙ พรรษา โดยครั้งแรกได้สมครเป็นศิษย์กับอาจารย์ในสำนักปรัชญาasangขะสองท่านคือ
อาหารดาบสและอุทกดาบส ทรงฝึกวิธีปฏิบัติสมาธิภาวนาทำจิตให้สงบจนได้ญาณพิเศษขั้นสูงแต่เมื่อ
พิจารณาโดยถ้อยถ้วนแล้วทรงเห็นว่า ยังไม่ใช่หนทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น จึงขอลาอาจารย์เพื่อ
ออกแสวงหาแนวทางด้วยสติปัญญาของพระองค์เอง ครั้งแรกนั้นได้ทรงบำเพ็ญทุกกริยาโดยการ
ทรมานร่างกายด้วยวิธีการต่างๆตามความเชื่อของนักบวชในหลายลัทธิ ที่บำเพ็ญภาวนาด้วยการ
ทรมานร่างกาย ด้วยความเชื่อว่าเป็นหนทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ภายหลังที่เจ้าชายสิทธัตถะ
ทรงทดลองปฏิบัติจนพระวรกายซูบผอม พระองค์พิจารณาด้วยปัญญาจึงทรงรู้ว่าไม่ใช่วิถีทางที่จะ
สำเร็จมรรคผลแต่ประการใด กายกับจิตไม่สามารถที่จะแยกการปฏิบัติออกจากกันได้ ตราบใดที่กาย
ขาดความสมบูรณ์จิตย่อมอยู่ในภาวะที่ขาดความพร้อมในการพิจารณาธรรมได้ด้วยปัญญา จึงทรง
ล้มเลิกแนวทางปฏิบัติในลักษณะของการลองผิดลองถูกเช่นนี้เสีย

ต่อจากนั้นทรงเจริญวิปัสสนาจนเกิดปัญญาเห็นประจักษ์ชัดในสังขารและธรรมทั้งหลาย
ในบรรยาภาสได้ตันโพธิ์ยามราตรีริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชลา ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ในคืนวันเพ็ญ
เดือนหกเมื่อ ๔๕ ปีก่อนพุทธศักราชทำให้พระองค์ทรงตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐที่เรียกว่า อริยสัจ ๔
ได้ด้วยอำนาจจิตที่อยู่ในภาวะสงบนิ่งเกิดสหัสญาณ (Intuition, Enlightenment) ขึ้นอย่างสมบูรณ์

ชาวพุทธเชื่อกันว่าพุทธธรรมที่พุทธเจ้าทรงค้นพบจากการตรัสรู้มีความสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการคือ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณและพระมหากรุณาธิคุณ เป็นปรัชญาที่มุ่งสอนชาวโลกให้ดำเนินวิถีชีวิตเพื่อประโยชน์สุข ๓ ประการคือ^๕

๑) สอนให้มนุษย์แสวงหาประโยชน์สุข ตามสมควรแก่อัตภาพและขีดความสามารถที่พึงมีจากการประกอบอาชีพหน้าที่การงานในปัจจุบัน(ทฤษฎีธัมมิกัตถะ)

๒) สอนให้มนุษย์มุ่งในประโยชน์สุขขั้นสูงขึ้น ด้วยการพัฒนาจิตใจให้อยู่เหนือโลกธรรมทั้งหลาย อันจะยังประโยชน์ในด้านความสงบสุขทางจิตใจให้กับตนเองต่อไปในกาลข้างหน้า (สัมปรายิกัตถะ)

๓) สอนให้มนุษย์แสวงหาประโยชน์สูงสุด เพื่อที่จะได้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลภภัยวิสัย โดยการบำเพ็ญภาวนาให้จิตเข้าสู่ความสงบ สะอาด สว่าง แห่งมรรค ผลนิพพานทั้งในปัจจุบันและในอนาคต(ปรมาตถะ)

พระพุทธเจ้าแสวงหาคำตอบทางปรัชญา เพื่อประโยชน์สุขของคนทุกคน (อัตถายะ) เป็นปรัชญาธรรมเพื่อเกื้อกูลแก่คนทั้งปวง (हितายะ) ตามความเหมาะสมของแต่ละคนที่มีขีดความสามารถทางปัญญาที่แตกต่างกัน พระองค์ทรงเป็นห่วงใยและปรารถนาที่จะให้มนุษย์ทุกผู้ทุกนามได้รับความสุขตามควรแก่ผู้ปฏิบัติแห่งองค์ธรรมนั้นๆ (สุขายะ)

๓.๑.๓. เอกลักษณ์ของหลักพุทธธรรมเถรวาท เอกลักษณ์ของปรัชญาพุทธเถรวาทนั้นเป็นกฎธรรมชาติเป็นสิ่งที่มิได้อยู่แล้วตามธรรมชาติ พระพุทธเจ้ามีฐานะเป็นผู้ทรงค้นพบกฎนี้ว่า การเกิดการดำเนินการต่อไป การดับลงนั้นเป็นเพราะสิ่งที่อิงอาศัยกันของเหตุปัจจัย ดำเนินไปแบบมีความสัมพันธ์กัน **สุวัณณ จันทรจันง** กล่าวไว้เป็นเอกลักษณ์ของหลักพุทธธรรมทางศาสนา ดังนี้

๑) เป็นพุทธธรรมเกี่ยวกับสัจนิยม (Realism) และธรรมชาตินิยม (Naturalism) ที่เชื่อว่า สรรพสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามกฎธรรมชาติ (Laws of Nature) ด้วยเหตุ (Cause) และปัจจัย (Factors) การที่ปรัชญาพุทธนิยมใช้คำว่าเหตุปัจจัยมากกว่าเหตุและผล ก็เพราะว่าการเกิดดับมิใช่ว่าจะเกิดจากเหตุอย่างเดียว แต่ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยอันเป็นเหตุร่วม เหตุส่งเสริม (Co-Factors : Predisposing Factors) อีกบางประการหรือหลายประการ ปรัชญาพุทธเถรวาทจึงสอนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องธรรมชาติและต่อกฎธรรมชาติ สอนให้มนุษย์กล้าสู้กับความจริงแทนที่จะสอนให้หนีความจริงสอนให้เชื่อว่า เมื่อสรรพสิ่งทั้งหลายเกิดมาจากเหตุ ดังนั้นมนุษย์จึงมีความจำเป็นที่จะวิเคราะห์ค้นหาสาเหตุและทำความเข้าใจกับเหตุนั้นๆให้ถ่องแท้ เพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาที่เป็นต้นเหตุตามหลักอริยสัจ โดยอาศัยสติปัญญาแทนที่จะยอมจำนนต่อสิ่งที่เชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๔-๑๙๖.

๒) เป็นพุทธธรรมเกี่ยวกับอเทวนิยม (Atheism) ที่ปฏิเสธความมีอยู่ของพระเจ้า ไม่เชื่อและไม่สอนว่าโลก จักรวาลและสรรพสิ่งทั้งหลายเกิดจากอำนาจของพระเจ้า และไม่เชื่อว่า เหตุและปรากฏการณ์ทั้งหลายเกิดจากพระเจ้าและอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลให้คุณให้โทษโดยพระเจ้า ไม่เชื่อว่ามีวิญญาณอันยิ่งใหญ่ที่เป็นอมตะเช่น พรมาตมัน พรหมันและวิญญาณย่อยเช่น อาตมัน ไม่สอนให้เชื่อในการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงเช่นไหว้บูชาอ่อนวอนจากพระเจ้า

๓) เป็นพุทธธรรมเกี่ยวกับกรรมวาทนะ ที่สอนให้เชื่อในการกระทำด้วยตนเองและ ยอมรับผลจากการกระทำของตนเอง สอนให้เชื่อในหลักแห่งกรรมที่ตนเองเป็นผู้ประกอบขึ้นมา โดย เจตนาไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่ลงมือกระทำด้วย กาย วาจา ใจ นั้นย่อมก่อให้เกิด ผลของกรรม (วิบาก) ที่จะตามตอบสนองการกระทำเสมอทั้งในปัจจุบันหรืออนาคต เชื่อในกรรมนิยาม ว่า ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว สอนให้รู้จักใช้ปัญญาแทนการใช้ศรัทธา เว้นแต่เป็นศรัทธาที่ นำไปหาปัญญา ไม่สอนให้ใช้ศรัทธาเพื่อปิดกั้นปัญญา

๔) เป็นพุทธธรรมเกี่ยวกับปัญญานิยม เชื่อว่าปัญญาจะเกิดขึ้นได้ด้วยการสำรวจ แห่งกายวาจา (ศีล) การควบคุมจิตให้มีความแน่วแน่สงบมั่นคง (สมาธิ) เพื่อที่จะคิดไตร่ตรองหา เหตุผล สอนให้ใช้ปัญญามาประกอบการพิจารณาเพื่อที่จะกระทำความคิด เพราะเห็นแก่คุณค่าของ ความดี ไม่ใช่ปัญญาในการกระทำเพื่อหวังความดีหรือเพื่อรับความดี ใช้ปัญญาเพื่อการกำจัด อวิชชา ตัณหา อุปาทานเพื่อทำความเข้าใจในสังขารธรรม เพื่อเข้าใจในธรรมชาติและในกฎธรรมชาติ เข้าใจในตัวมนุษย์และสามารถโยงความรู้จากกฎธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับตนเองและ ผู้อื่นได้ด้วย “โพธิญาณ” ปรัชญาเถรวาทเป็นปรัชญาปัญญานิยมที่เชื่อว่า สาธารณะของคนที่จิต วิญญาณและสาระของวิญญาณคือปัญญา คนที่แสวงหาความสุขให้แก่กายก็เหมือนกับมิดที่ไร้ความ คมแต่แสวงหามุกมาประดับด้าม เป็นชีวิตที่ไร้ค่าขาดความสมบูรณ์ ชีวิตที่สมบูรณ์มิใช่ชีวิตที่แสวงหา ความพอใจทางกาย แต่เป็นชีวิตที่หันเข้าสู่สาระอันเป็นธาตุแท้ของตนที่อยู่กับปัญญา ในการแสวงหา ความรู้ในสังขารธรรมเพื่อความเป็นคนที่มีสมบูรณ์

๕) เป็นพุทธธรรมวิมุตตินิยม ที่เชื่อกันว่าความสุขทางร่างกายนั้นไม่ใช่สาระสำคัญ ของชีวิต แต่ความสงบทางจิตมีค่ามากกว่า เชื่อว่าการแสวงหาสังขารธรรมเพื่อให้เกิดปัญญาควรควบคู่ไป กับการลดละกิเลสตัณหา ซึ่งมนุษย์นั้นต้องการอย่างไม่สิ้นสุด เมื่อมีความต้องการมนุษย์จะดิ้นรน ไขว่คว้าหามัน ครั้นเมื่อบรรลุสิ่งอันพึงประสงค์แล้วก็ยอมที่จะแสวงหาสิ่งยึดติดอันใหม่ที่ปราณีตยิ่งขึ้น ไม่มีวันจบสิ้น ความอยากของมนุษย์นั้นไม่มีสิ้นสุด ถ้าหากมนุษย์ไม่รู้จักความพอสักวันหนึ่งก็จะเกิด ความทุกข์ความผิดหวัง ปรัชญาเถรวาทมีความเชื่อเช่นเดียวกับปรัชญาวิมุตตินิยมของชาวกรีกที่เชื่อกัน ว่า วิธีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องนั้นควรที่จะแสวงหาความสุขอันเป็นความสุขที่ไม่พึงปัจจัยภายนอก ด้วยการลดละความต้องการที่สวนกระแสธรรมชาติ การชนะใจตนเองได้นั้นเท่ากับสามารถเอาชนะ คนทั้งโลก มองเห็นความจริงที่ว่า ไม่มีอะไรในโลกที่อยู่ใต้มือของเราแม้แต่ตัวเราเอง ดังที่ชาว

วิมุตินิยมกล่าวว่า “จงถือว่าทุกสิ่งที่ท่านมีอยู่นั้นไม่ใช่ของของท่าน ถ้าท่านคิดได้เช่นนี้ก็เท่ากับท่านไม่มีอะไรเลยและเมื่อท่านไม่มีอะไร ท่านก็จะไม่มีทุกข์ ไม่มีผิดหวัง จะมีอยู่ที่แต่ความสงบ”^๕

หลักพุทธธรรมเถรวาทมีทัศนะว่า ในการช่วยเหลือให้ผู้อื่นบรรลุอุดมคติสูงสุดในชีวิตได้นั้น ก็ด้วยการให้คำแนะนำสั่งสอนหรือชี้ทางให้เท่านั้น ทุกคนต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองจะหวังพึ่งพาจากผู้อื่นหาได้ไม่ แม้จะมีพระพุทธรูปบูชาพร้อมกันสักกี่ร้อยพระองค์ พระพุทธรูปเหล่านั้นก็ไม่สามารถที่จะช่วยบำเพ็ญกิจแทนเราได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า ตนเองเป็นที่พึ่งของตนเอง พุทธธรรมเถรวาทศรัทธาในตัวตนมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการเข้าถึงสัจธรรมได้เท่ากัน แต่อาจจะแตกต่างกันที่การใช้เวลาทำความเข้าใจหลักธรรมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ^๖

๓.๑.๔. แนวคิดพุทธธรรมเกี่ยวกับปัญญา ประยงค์ แสตนบุราณ กล่าวว่าพุทธธรรมต้นปัญญาพระพุทธรองค์ทรงตรัสถึงแนวคิดต้นปัญญาไว้ ๓ ประการ คือ

๑) สุตมยปัญญา หมายถึง ปัญญาหรือความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะการฟัง (Knowledge that is learned from other) แต่ขอบเขตของสุตมยปัญญานั้นไม่ได้หมายถึงเฉพาะความรู้ที่เกิดขึ้นจากการฟังเท่านั้น ยังหมายถึงการศึกษาเล่าเรียน การอ่านตำราหรือความรู้ที่เกิดขึ้นจากการถ่มรศการสัมผัส รวมความว่า สุตมยปัญญาคือ ความรู้ที่เกิดขึ้นทางประสาทสัมผัสยืนยันความรู้ที่ถูกต้อง ต้องเกิดจากผัสสะเท่านั้น

๒) จินตามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการคิดการพิจารณาหาเหตุผล (Knowledge that is thought out) ความรู้หรือปัญญาชนิดที่สองนี้ไม่ใช่ยุดิเพราะมีประสบการณ์กับสิ่งนั้นเท่านั้น แต่ได้ครุ่นคิดตรึกตรองจากสิ่งที่ได้สัมผัสให้มีความละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น สร้างองค์ความรู้ด้วยกระบวนการของเหตุผล โดยมีกฎเกณฑ์เป็นส่วนประกอบในการสร้างความรู้ที่เกิดจากจินตามยปัญญาจึงเป็นพลังทางสมองแท้ (Mindful Power) โดยไม่มีประสบการณ์มาเกี่ยวข้องในการสร้างหรือหากจะมีประสบการณ์อยู่บ้างก็มีเพียงข้อมูลในเบื้องต้นเท่านั้น

๓) ภาวนามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นเพราะการฝึกฝน อบรมและลงมือปฏิบัติ คำว่า “ปฏิบัติ” หมายถึง ปฏิบัติกรรมฐานหรือทำสมาธิ พระพุทธศาสนาถือว่าความรู้ชนิดนี้สำคัญที่สุด เพราะเป็นความรู้ที่เกิดจากฌาน ไม่ใช่ความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสเหมือนข้อที่หนึ่งหรือความรู้ที่เกิดจากการคิดคาดคะเนเหมือนข้อที่สอง แต่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะความสงบแห่งจิตและความรู้ประกายวาบขึ้นในดวงจิตด้วยอำนาจแห่งฌาน อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาได้แบ่งสมาธิออกเป็น ๒ อย่างคือ

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๘-๒๐๐.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๙-๒๕๐.

(๑) อุปจารสมาธิ หมายถึง สมาธิเพียงเฉียดๆ กล่าวคือ เป็นสมาธิไม่มั่นคงเป็นสมาธิแล้วก็หาย เมื่อผู้ปฏิบัติตั้งจิตกลับมาควบคุมอีก ก็เกิดสมาธิอีก แล้วก็หาย เป็นแล้วหาย หายแล้วเป็น อย่างนี้เรื่อยไป สมาธิระดับนี้ยังไม่ก่อให้เกิดความรู้อะไร แต่ก็พื้นฐานให้เกิดอัปนาสมาธิ

(๒) อัปนาสมาธิ หมายถึง สมาธิแน่นแนบ สมาธิแนบสนิท สมาธิในฌานผู้บำเพ็ญจนได้อัปนาสมาธิ จิตใจของท่านจะแน่วแน่นดิ่งลงในอารมณ์เดียวไม่หวั่นไหว คลอนแคลนสภาพจิตที่แน่วแน่นสงบอยู่ในอารมณ์เดียว^๗

พระพุทธเจ้าทรงมีความบริสุทธิ์อย่างสมบูรณ์ คำสอนของผู้บริสุทธิ์ย่อมมีความบริสุทธิ์กลมกลืนกัน^๘ พระพุทธองค์ได้ทรงสอนถึงที่มาหรือกำเนิดของความรู้ของมนุษย์ไว้หลายครั้ง หลายหน ในพระสูตรต่างๆ ท้ายที่สุดก็ถึงข้อไขว้ใจความในพุทธธรรมเถรวาท คือ จริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนา (Buddhist Ethics) ซึ่งว่าด้วยความประพฤติของมนุษย์และแนวทางประพฤติที่ดีงามทั้งนี้แสดงว่า พุทธธรรมเถรวาทมีรูปแบบโดยสมบูรณ์^๙ แต่หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องนางสิบสอง มุ่งจะศึกษาหลักพุทธธรรมเกี่ยวกับ ทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตาและกรุณา ดังนี้

๓.๒. หลักพุทธธรรมที่สำคัญปรากฏในเรื่อง นางสิบสอง

หลักพุทธธรรมที่สำคัญในเรื่องนางสิบสองที่ได้ศึกษา มีทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตาและกรุณา ดังนี้

๓.๒.๑. ทุกข์ในหลักพุทธธรรมเถรวาท

ได้ศึกษาถึงความหมายและสภาวะของทุกข์ ศัพท์ที่เกี่ยวกับทุกข์ และประเภทของทุกข์ ดังนี้ ความหมายของทุกข์ มีความหมายและสภาวะทุกข์ตามรูปศัพท์ และความหมายตามอรรถกถาในพระสูตร

(๑) ความหมายและสภาวะของทุกข์ ตามรูปศัพท์ คำว่า “ทุกข์” มีศัพท์ว่า “ทุ” นี้หมายถึงสภาวะน่าเกลียด ชั่ว เลวทราม ชาวบ้านเรียกบุตรที่น่าเกลียด คือชั่ว ว่า “ทุบุตร” ส่วนศัพท์ “ขัง” หมายถึงที่ว่างเปล่า ที่ว่างเปล่า คือ อากาศ เรียกว่า “ขัง” สัจจะที่ ๑ นี้ จัดว่าเป็นสภาวะน่าเกลียด เพราะเป็นที่ตั้งสิ่งทีเลวทรามมีอุปัทวะ เป็นต้น มากมาย จัดว่าว่างเปล่า

^๗ ประยงค์ แสนบูรณ, *ปรัชญาอินเดีย*, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส. พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๗), หน้า ๖๑-๖๒.

^๘ สุวรรณ เพชรนิล, *พุทธปรัชญาเบื้องต้น*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๗๗.

^๙ สมัคร บุรวาศ, *พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทัศนะทางวิทยาศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๔), หน้า ๘๙.

เพราะปราศจากความยั่งยืน (ความงาม) ความสุขและความเป็นอัตตาที่คนโง่ยึดมั่น เหตุนี้จึงเรียกว่า “ทุกข์”

วิโรจน์ นาคชาติ กล่าวว่า ทุกข์ (Universal Miseries) เป็นลักษณะสากลที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกคน เป็นสิ่งที่ประจักษ์ชัดอยู่ทุกขณะว่าเป็นทุกข์ มีความหมาย ๒ ลักษณะ คือ

๑) ทุกข์ หมายถึงความทนได้ยาก มาจากคำว่า “ทุ” แปลว่า ยาก และ ขม (ขะ-มะ) ซึ่งแปลว่า “ทน”

๒) ทุกข์ หมายถึง ภาวะที่ตัวเราไม่ปรารถนา ไร้แก่นสาร มาจากคำว่า “ทุก” แปลว่า น่าเกลียด และ ข (ชะ) แปลว่า ว่างเปล่า

ความทุกข์แบ่งออกเป็น ๒ ภาวะ คือ

๑. ภาวะที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ทำให้สรรพสิ่งรักษาสภาพเดิมไว้ไม่ได้ มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา (changing process) ในที่นี้หมายถึงร่างกายที่ต้อง เกิด แก่ เจ็บป่วย และตาย

๒. ภาวะที่บีบคั้นจิตใจ ก่อให้เกิดผลคือความเร่าร้อน ความหวาดวิตก ความกังวล เป็นภาวะที่จิตหลงผิดไม่เข้าใจความจริงตามสภาวะธรรม จึงจิตติดในร่างกายและในความนึกคิดต่างๆ

การมองชีวิตในลักษณะของความทุกข์นี้ เป็นโลกทัศน์เฉพาะของพุทธปรัชญาที่ใช้หลักการวิเคราะห์ข้อเท็จจริงตามความเป็นจริง (ยถาภูตตะ) มิใช่เป็นการมองชีวิต สังคม หรือโลกในแง่ร้าย (pessimism) หรือมองในแง่ดี (optimism) เพียงอย่างเดียว^{๑๑}

ทุกข์ หมายถึง ทนได้ยาก คือ สังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่ทนได้ยาก จะดำรงอยู่ในสภาพเดิมของมันได้ยาก เพราะมีอันจะต้องแปรเปลี่ยนไปเป็นธรรมดา ความทุกข์ หมายถึง สภาพที่ทนได้ยาก ความทุกข์ ความไม่สบาย ทุกข์ทางกาย เรียกว่า กายิกทุกข์ ทุกข์ทางจิตใจ เรียกว่า เจตสิกทุกข์

(๒) ความหมายของทุกข์ตามอรรถกถาในไตรลักษณ์ อนัตตลักษณะสูตร และในวิสุทธิมรรค

ทุกข์ในไตรลักษณ์ ได้แก่

ความทุกข์เพราะมันเป็นสังขาร หรือตามสภาพของสังขารทั้งหลาย ทั้งที่มีใจครองและไม่มีใจครอง เรียกว่า สังขารทุกขตาสังขัจจวิงค์ แสดงความข้อนี้ไว้ว่า ทุกข์ คือ กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ อกุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ กุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ วิบากแห่งกุศลธรรม และอกุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ ธรรมที่เป็นภริยา

^{๑๑} วิโรจน์ นาคชาติ, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๕๗), หน้า ๑๑๓.

มิใช่กุศล มิใช่อกุศล และกรรมวิบาก รูปทั้งหมดนี้เรียกว่า ทุกข์อีกอย่างหนึ่ง ความไม่สบายกาย ความทุกข์กาย ความเสวยอารมณ์ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบาย เป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัสอันใดนี้ เรียกว่า ทุกข์ ความไม่สบายใจ ความทุกข์ใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบาย เป็นทุกข์อันเกิดแต่เจตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจตสัมผัส อันนี้เรียกว่า โทมนัส คำแปลและความหมาย^{๑๑}

ทุกข์ในอนัตตลักขณสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า

“สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์” สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง มีความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ สิ่งทั้งหมดจึงเป็นทุกข์ มีแต่ความเป็นทุกข์ นอกจากนี้ พุทธศาสนายังแสดงย่ำว่า ความเป็นทุกข์ที่ปรากฏในลักษณะความเปลี่ยนแปลงนี้ หมายถึง ความต้องทำลายไป ความสิ้นไป ความแตกดับไปของสิ่งทั้งหลายเพราะสิ่งต่างๆ มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนในท่ามกลางและมีความดับไปในที่สุด ความเกิดจึงหมายถึง ความดับ^{๑๒}

ทุกข์ในวิสุทธิมรรค ได้ให้ความหมายของเวทนาไว้ว่า

“ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์ก็คือเวทนา นั่นเอง สมดังที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า “ดูก่อนอาวุโส เพราะเหตุที่ธรรมชาตินั้นยอมเสวยอารมณ์ย่อมรู้สึก สุข ทุกข์ เพราะเหตุนี้จึงเรียกว่า “เวทนา” “ทุกขเวทนา” คือความรู้สึกว่าเป็นทุกข์ ทั้งทางกายและทางใจ เกิดจากการที่อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน เช่นเดียวกับฝ่ายความสุข แต่ในกรณีของความทุกข์นี้ อายตนะภายนอกเป็นฝ่ายอนิฏฐารมณ์ซึ่งเป็นฝ่ายที่ไม่น่าพอใจ^{๑๓}

(๓) ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับทุกข์

ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับทุกข์ นั้น เป็นการนำเอาศัพท์คำว่า “ทุกข์” มาสัมพันธ์ศัพท์อื่นแล้วอธิบายตามหลักพุทธธรรมเถรวาท และอ้างถึงที่มาด้วย

^{๑๑} วิ.มहा. ๔/๒๑/๒๖.

^{๑๒} ทวี ผลสมภพ, ปรัชญา (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๖), หน้า ๒๑๗.

^{๑๓} วิสุทธิ. ๓/๓๓.

ทุกข์ หรือ ทุกข์ขัง (บาลี : ทุกข์) เป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา แปลว่า ทนอยู่ในสภาพเดิมได้ยาก โดยทั่วไปหมายถึง สังขารธรรม อันได้แก่ ชั้น ๕ คือ สังขารทั้งปวงล้วนเป็นที่ตั้งของกองทุกข์

ทุกข์ในทางพระพุทธศาสนา ถือเป็นกิจในอริยสัจ ๔ ที่ชาวพุทธต้องกำหนดรู้เพื่อละและปล่อยวางในลำดับต่อไป ในกิจทั้งสี่ในอริยสัจ อันได้แก่ รู้ทุกข์ เพื่อค้นหาสาเหตุในการดับทุกข์ (สมุทัย) แล้วจึงตั้งจุดมุ่งหมายในการดับทุกข์ (นิโรธ) และดำเนินตามเส้นทางสู่ความดับทุกข์ (มรรค) คือสละ ละ ปล่อยวาง ไม่ยึดติดในใจด้วยอำนาจกิเลส

ทุกข์ จัดเป็นหนึ่งในชื่อเรียกที่เป็นคำไวพจน์ของ ชั้น ๕ ซึ่งถูกใช้เป็นอย่างมากในพระไตรปิฎก จะมากู้กับคำไวพจน์ของชั้นอื่นอีก ๒ คำ คือ อนิจจัง กับ อนัตตา นั่นเอง

ทุกข์ เป็นความจริงอันประเสริฐข้อที่ ๑ ในอริยสัจ ๔ ทุกขอริยสัจ ซึ่งพระพุทธองค์ได้อธิบายไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ดังนี้

๑. ชาติ หมายถึง ความเกิด ความหยั่งลงมาเกิด เกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งชั้น ๕ ความได้อายตนะครบในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ

๒. ชรา หมายถึง ความแก่ ภาวะของความแก่ ฟันหลุด ผมหงอก หนียงย่นเป็นเกลียว ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่ห่อหม่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ

๓. มรณะ หมายถึง ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยู ความตาย ความทำกาลละ ความทำลายแห่งชั้น ๕ ความทอดทิ้งซากศพไว้ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ

๔. โสกะ หมายถึง ความแห่งใจ กิริยาที่แห่งใจ ภาวะแห่งบุคคลผู้แห่งใจ ความผกผัน ภายใน ความแห่งผกผัน ภายใน ของบุคคลผู้ประกอบด้วย ความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกรวมคือ ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง กระทบแล้ว

๕. ปริเทวะ หมายถึง ความคร่ำครวญ ความร่ำไรร่าพัน กิริยาที่คร่ำครวญ กิริยาที่ร่ำไรร่าพัน ภาวะของบุคคลผู้คร่ำครวญ ภาวะของบุคคลผู้ร่ำไรร่าพัน ของบุคคลผู้ประกอบด้วย ความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกรวมคือ ทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว

๖. ทุกข์ (กาย) หมายถึง ความลำบากทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ อันไม่ดีที่เป็นทุกข์เกิดแต่ กายสัมผัส

๗. โทมนัส หมายถึง ความทุกข์ทางจิต ความไม่สำราญทางจิต ความเสวยอารมณ์ อันไม่ดีที่เป็นทุกข์เกิดแต่ มโนสัมผัส (สัมผัสทางใจ นึกคิดขึ้นมา)

๘. อุปายาส หมายถึง ความแค้น ความคับแค้น ภาวะของบุคคลผู้แค้น ภาวะของบุคคลผู้คับแค้น ของบุคคลผู้ประกอบด้วยความพิบัติ อย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกรวมคือ ทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว

๙. ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก หมายถึง ความประสบ ความพรั่งพร้อม ความร่วม ความระคนด้วย รูป เสียง กลิ่น รส โภกฐิพพะ (ความรู้สึกทางกาย) อันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจ หรือด้วย บุคคลผู้ปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ปรารถนาสิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาความไม่ผาสุก ปรารถนาความไม่เกษมจากโยคะ (กิเลส) ซึ่งมีแก่ผู้นั้น

๑๐. ความพลัดพรากจากสิ่งทีรัก หมายถึง ความไม่ประสบ ความไม่พรั่งพร้อม ความไม่ร่วม ความไม่ระคนด้วย รูป เสียง กลิ่น รส โภกฐิพพะ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หรือด้วยบุคคลผู้ปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาสิ่งทีเกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนาความเกษมจากโยคะ คือ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตร อมาตย์ หรือ ญาติสายโลหิต ซึ่งมีแก่ผู้นั้น

๑๑. ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น หมายถึง ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่ สัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา สัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา สัตว์ผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา สัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา สัตว์ผู้มี โสภปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาสเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราไม่พึงมีความเกิดเป็นธรรมดา ขอความเกิดอย่ามีมาถึงเราเลย ขอเราไม่พึงมีความแก่เป็นธรรมดา ขอความแก่อย่ามีมาถึงเราเลย ขอเราไม่พึงมีความตายเป็นธรรมดา ขอความตายอย่ามีมาถึงเราเลย ขอเราไม่พึงมีโสภปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส เป็นธรรมดา ขอโสภปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส อย่ามีมาถึงเราเลย สัตว์ไม่พึงได้สมความปรารถนา

สรุปว่า “อุปาทานขันธ ๕” ทั้งหมดนั้นเองที่เป็นทุกข์ เป็นโทษ เป็นภัยที่สุด ปกติแล้วเรามักเห็นว่า บางครั้งท่านใช้ความหมายของทุกข์ควบคู่ไปกับทุกขเวทนา จนทำให้เข้าใจกันว่า ทุกข์ หมายถึง ความทุกข์เจ็บปวด เป็นต้น แต่หากพิจารณาตามข้อความที่ยกมานี้ จะพบว่า ใน ๑๑ ข้อนี้มีถึง ๖ ข้อ ที่ไม่ได้หมายถึงเพียงทุกขเวทนาเท่านั้น แต่หมายถึงขันธทั้งหมด ๖ ข้อนี้ ได้แก่ชาติ ชรา มรณะ ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งทีรัก ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น

ฉะนั้น ทุกข์ จึงไม่ใช่แต่เพียงทุกขเวทนาเท่านั้น แต่หมายถึงขันธ ๕ ทั้งหมด ดังนั้น ในพระสูตรทั่วไป เช่น จุฬเวทลสูตร เป็นต้น รวมถึงอรรถกถาต่างๆ เช่น อรรถกถาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น ท่านจึงได้อธิบายให้สุขเวทนา และอเบกขาเวทนา ว่าเป็นทุกข์ด้วย เพราะเป็นสิ่งที่แปรเปลี่ยนไป และเป็นสังขารธรรม เป็นต้นนั่นเอง

๓) ประเภทของทุกข์

ประเภทของทุกข์ ตามหลักพุทธธรรมเถรวาทที่ปรากฏในไตรลักษณ์ อนัตตลักขณสูตร วิสสุทธีมรรค และในอริยสัจ พอสรุปได้ ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวไว้ ๒, ๓ และ ๔ ประเภท ดังนี้

ทุกข์ ๒ ประเภท

๑. กายิกทุกข์ ได้แก่ ทุกข์ทางกาย

๒. เจตสิกทุกข์ ได้แก่ ทุกข์ทางใจ โทมนัส^{๑๔}

ทุกข์ ๓ ประเภท

๑. ทุกขทุกข์ตา (สภาพทุกข์ หรือความเป็นทุกข์ เพราะทุกข์ ได้แก่ ทุกขเวทนา ทางกายก็ตาม ใจก็ตาม ซึ่งเป็นทุกข์อย่างที่เข้าใจสามัญ ตรงตามชื่อ ตามสภาพ

๒. วิปริณามทุกข์ตา (ความเป็นทุกข์เพราะความแปรปรวน ได้แก่ความสุข ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์เมื่อต้องเปลี่ยนแปลงแปรไปเป็นอย่างอื่น

๓. สังขารทุกข์ตา (ความเป็นทุกข์เพราะเป็นสังขาร ได้แก่ตัวสภาวะของสังขาร คือสิ่งทั้งปวงซึ่งเกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายไป ทำให้คงสภาพอยู่ไม่ได้ พร่องอยู่เสมอ และให้เกิดทุกข์แก่ผู้ยึดถือด้วยอุปาทาน^{๑๕}

ทุกข์ ๔ ประเภท

๑. ทุกข์ (ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สภาวะที่บีบคั้น ชัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์ - Dukkha : suffering ; unsatisfactoriness)

๒. ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์ สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหาและ วิภวตัณหา - Dukkha-samudaya : the cause of suffering; origin of suffering)

๓. ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาสดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชาสำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกยึดอม ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดภัย เป็นอิสระ คือ นิพพาน - Dukkha-nirodha : the cessation of suffering; extinction of suffering)

๔. ทุกขนิโรธคามิปฏิปทา (ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสาย กลาง มรรคมืองค์ 8 นี้ สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา^{๑๖}

วิโรจน์ นาคชาตรี กล่าวถึง ความทุกข์ในอริยสังขมอยู่ ๑๑ ประเภท คือ

๑) การเกิด

การเกิดเป็นทุกข์อยู่หลายประการด้วยกัน คือ

^{๑๔} พระพรหมคุณณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (นนทบุรี : พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๓.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕.

(๑) ทุกข์เนื่องจากการก้าวลงสู่ครรภ์ เพราะการเกินในครรภ์นั้นเป็นสถานที่คับแคบมีดมน เต็มไปด้วยกลิ่นเหม็นอันเกิดจากซากสัตว์ที่มารดากินเข้าไป

(๒) ทุกข์เนื่องจากการอยู่ในครรภ์ เพราะเมื่อมารดาต็มน้ำเย็นก็รู้สึกเย็นไปด้วย เมื่อมารดาต็มน้ำร้อนก็ร้อนไปด้วย อีกทั้งเจ็บปวดด้วยของมีรสจัด เช่น เปรี้ยวเผ็ด เค็ม

(๓) ทุกข์เนื่องจากการวิบัติ คือ ถึงเวลาคลอดแล้วไม่ได้คลอด ต้องทนอุดอยู่ในครรภ์ เพื่อรอหมอมาทำคลอด

(๔) ทุกข์เพราะการการคลอด คือ ถึงลมเบ่งออกมาให้ออกจากช่องเล็กถูกบีบคั้นด้วยอุ้งเชิงกราน

(๕) ทุกข์เพราะออกจากครรภ์ คือ ถูกจับยกเพื่อชำระสิ่งสกปรก จากนั้นก็เจ็บปวดด้วยการถูกใช้ผ้าเช็ด เปรียบเหมือนถูกแทงด้วยเข็ม

๒) ความชรา

ความชราเป็นความทุกข์ที่บุคคลไม่ต้องการเป็น ต้องการที่จะหลีกเลี่ยงและตั้งข้อรังเกียจ ซึ่งก็คือความทุกข์อันเนื่องมาจากความกลัวที่จะแก่ มีคำอธิบายถึงภาวะของความชราไว้ในพระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่ม ๑๐ หน้า ๒๘๑ ว่า “ก็ชราเป็นไฉน ภาวะของความแก่พินหลุด ผมหงอก หน้เป็นเกลียว ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่หง่อมของอินทรีย์ในหมู่สัตว์ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ อันนี้เรียกความชรา”

๓) ความตาย

ความตายเป็นความทุกข์เพราะ

(๑) ต้องวิตกกังวลถึงอนาคตข้างหน้า

(๒) ต้องระลึกถึงคนอันเป็นที่รักอยู่ข้างหลัง

(๓) ผินใจตาย จำใจตาย

๔) ความโศก (โสกะ)

ความโศก หมายถึง อาการที่จิตเศร้าหมอง ไม่สดชื่น ส่งผลให้หน้าตาหมองคล้ำปราศจากสง่าราศี ขบเซา ไม่พูดจา ร้องไห้ร้องไห้ รับประทานอาหารได้น้อย ภาวะของความโศกกล่าวว่าเป็น “ความแห้งใจ กิริยาที่แห้งใจ ภาวะของบุคคลผู้แห้งใจ ความแห้งผาก ณ ภายใน”

๕) ความคร่ำครวญ (ปริเทวะ) หมายถึง ความที่ต้องรำพัน เพื่อหา ร้องไห้

๖) ความทุกข์กาย หมายถึง ความลำบากกาย ไม่สำราญทางร่างกาย

๗) ความทุกข์ใจ (โทมนัส) หมายถึง ความไม่สบายใจอันเกิดจากการกระทบทั้งภายในใจ

๘) ความคับแค้นใจ (อุปายาสะ) หมายถึง การที่จิตใจถูกบีบคั้นอย่างแรง เนื่องมาจากความโลภ ความโกรธ ความหลง

๙) ความต้องประสบกับสิ่งที่ตนเองไม่รัก

๑๐) ความพลัดพรากจากสิ่งที่ตนเองรัก หมายถึง การสูญเสียในสิ่งที่ตนเองรัก

๑๑) ความปรารถนานี้คือความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์และยากที่จะหลีกเลี่ยงซึ่งความทุกข์เหล่านี้เกิดขึ้นจากการยึดมั่นอยู่กับชนธ ดังบันทึกในพระไตรปิฎกฉบับหลวงเล่ม ๑๐ หน้า ๒๘๑ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “แม้ชาติก็เป็นทุกข์ แม้ชราก็เป็นทุกข์ แม้ภริยาเป็นทุกข์ แม้โศกปริเทวะทุกข์โหม่นสออุปายาส ก็เป็นทุกข์ แม้ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ แม้ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดได้ แม้อันนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชนธทั้ง ๕ เป็นทุกข์”

สมุทัย หรือทุกข์สมุทัย หมายถึง สาเหตุของความทุกข์ การเกิดขึ้นของความทุกข์นั้นบุคคลโดยทั่วไปมักคิดว่าเกิดจากความยากจน ความเจ็บป่วย ความโง่เขลา หรือ เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมาจากสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และมาจากภาวะแวดล้อมทางกายภาพ เช่น ที่อยู่อาศัย ภูมิอากาศภัยธรรมชาติ แต่สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงปลายเหตุมิใช่สาเหตุที่แท้จริง พุทธปรัชญาจึงสอนให้รู้พิจารณาสาเหตุของความทุกข์ที่เกิดจากภาวะภายในจิตใจของตนซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะสิ่งภายนอกทั้งหมด ได้แก่ วัตถุ เสี่ยง กลืน รสและสัมผัสนั้น ขึ้นอยู่กับท่าทีของมนุษย์ที่จะแปรสภาพมาใช้ ในรูปแบบต่างๆ ตามความสามารถ และเราก็ต้องยอมรับว่าอารยธรรมวัตถุนิยม หรือ จักรกลนิยมนี้ทำให้บุคคลเกิดความวิตกกังวลภายในจิตใจ จนเกิดโรคต่างๆ มากมาย แม้กระทั่งการทำให้เกิดหายนะภัยร้ายแรงยิ่งกว่าภัยที่มาจากธรรมชาติ นั่นคือ การยอมรับว่าความทุกข์เกิดที่ร่างกายและจิตใจ

วิเคราะห์แยกมอง (วิภาษวาทะ) ในส่วนย่อยต่างๆ (ปัจเจก) ภายในก่อน ซึ่งปัญหามูลฐานของปัญหาชีวิตทั้งปวงเกิดขึ้นจากสภาวะจิตมากกว่าสิ่งภายนอก ดังนั้นพุทธปรัชญาจึงบ่งชี้ว่าสาเหตุภายในเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงสาเหตุของความทุกข์ไว้ว่า

“กกุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยความขยัน.... ต้องตรากตรำต่อความหนาว ต้องตรากตรำต่อความร้อน งุ่นง่านอยู่ด้วยสัมผัสแต่เหลือบยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ต้องตายด้วยความความหิวระหาย เป็นกองทุกข์ที่เห็น ๆ กันอยู่ มีกามเป็นเหตุ....ถ้ากุลบุตรนั้นขยันสืบต่อพยายามอยู่อย่างนี้ โภคะเหล่านั้นก็ไม่สำเร็จผล เขาย่อมเศร้าโศก ลำบาก รำพัน ตोकคร่ำคราญ แม้นี่เล่าก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย” ซึ่งกามอันเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์นี้ทำให้จิตส่ายหาอารมณ์ด้วยสติและปัญญา ซึ่งนำไปสู่พฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์

กล่าวโดยสรุปสาเหตุของความทุกข์ที่แท้จริงนั้น คือ กาม ซึ่งมี ๒ ประเภท ดังนี้

๑. กามวัตถุ หมายถึง กามตัณหา
๒. กิเลสกาม หมายถึง ภาวตัณหาและวิภวตัณหา

ทั้ง ๒ ประการนี้เรียกโดยทั่วไปว่า “ตัณหา” หรือ “ตฤษณะ” หมายถึง ความดิ้นรนทะยานอยากความต้องการ ความปรารถนา กล่าวว่่า “ตัณหาเมื่ออยู่ ๓ ประการ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา”

๑) กามตัณหา (Sensual Craving) หมายถึง ความทะยานอยากในกาม ส่อให้เกิดกามหรือสาเหตุที่ก่อให้เกิดกาม ซึ่งอยู่ภายนอกตัวเราก่อให้เกิดความดิ้นรนทะยานอยากในกามคุณ

๒) ภวตัณหา (Craving for existence) คือ ความทะยานอยากที่จะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่พึงพอใจในสิ่งที่ตนเองเป็นอยู่ ภวตัณหาเป็นความต้องการที่เนื่องมาจากความเชื่อว่ามีตัวตนและของตน (อัตตวาทุปาทาน) ซึ่งทำให้เกิดทัศนคติผิด ที่ต้องการให้ตนเองมีอยู่หรือเป็นอยู่ในภาวะหรือสถานภาพนั้นๆ ตลอดไป (สัสสตทิฏฐิ) เช่น ความอยากมี ความอยากเป็นในลักษณะต่างๆ ของเราที่เกิดขึ้นโดยไม่รู้เท่าทัน และความอยากนี้ทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว ทำให้เกิดการยึดมั่นถือมั่น ทำให้เกิดการกระทำชั่ว แนวคิดนี้นักปราชญ์ตะวันตกส่วนมากมักจะเห็นว่าเป็นสัญชาตญาณของชีวิต (Life Instince)

๓) วิภวตัณหา (Craving for non-existence) คือ ความทะยานอยากที่จะไม่เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ เป็นความอยากในทางที่จะผลักดันให้พ้นจากตัวเอง เนื่องจากตัวเองรู้สึกอึดอัดเบื่อวิภวตัณหา นี้ จัดว่่าเป็นความต้องการที่เกี่ยวเนื่องกับทัศนคติว่่าทุกสิ่งขาดสูญ (Annihilationism) เช่น ความไม่อยากมีไม่อยากเป็น ไม่อยากดำรงอยู่ในสถานภาพนั้นๆ ไม่อยากมีความเกลียดชัง ทำให้เกิดความทุกข์^{๑๗}

ธรรมรักษา ได้กล่าวถึง ความทุกข์ ๑๐ ประเภท ดังนี้

๑. สภาวทุกข์ ทุกข์ประจำสังขาร คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย
๒. ปกิณณกทุกข์ ทุกข์จร คือ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายส
๓. นิพัตถทุกข์ ทุกข์เนื่องนิจ คือ หนาว ร้อน หิว กระจาย ปวดอูจจาระ

ปัสสาวะ

๔. พยาธิทุกข์ ทุกข์เพราะโรคต่าง ๆ
๕. สันตปาทุกข์ ทุกข์เกิดจากกิเลส คือ โลก โกรธ และหลง
๖. วิปากทุกข์ ทุกข์เพราะกรรมเก่าตามให้ผล
๗. สหคตทุกข์ (วปริณามทุกข์) ทุกข์เกิดจากโลกธรรม ๘
๘. อาหารปริเยฏฐทุกข์ ทุกข์ที่เกิดจากการหาอาหาร
๙. วิวาหมุลกทุกข์ ทุกข์ที่เกิดจากการทะเลาะวิวาท
๑๐. ทุกข์ชั้นธ์ ทุกข์รวบยอดคือ ความยึดมั่นในชั้นธ์ ๕^{๑๘}

^{๑๗} วิโรจน์ นาคชาติตรี, พุทธปรัชญาเถรวาท, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๑๕ - ๑๑๗.

^{๑๘} ธรรมรักษา, อภิหมามงคลธรรม, (ม.ป.พ., ม.ป.ป.), หน้า ๒๖๕.

พุทธธรรมเถรวาท ทุกข์ที่ปรากฏในนางสิบสองสอดคล้องกับเรื่อง ตอนที่ ๑.๑, ๔.๒, และ ตอนที่ ๔.๔ ดังนี้

ตอนที่ ๑.๑ เมื่อเมียเศรษฐีได้ยินผัวจะเอาลูกไปปล่อย สลดใจ เสียใจ ทิวา

เมื่อนั้น เมียได้ยินผัวว่าทรงทะเลาะยกสนั้น สักสิมาช่างไว้เอา น้อยปล่อยดง น้อยบ่อยินยอมให้เอาไปปะปล่อย ตายย่อนลูกน้อยๆสา แล้วบ่อว่าสั่ง ดอกนา สั่งบ่อหามาเลี้ยงบุตรีทางอื่น อย่าสิขีนกล่าวไว้ เขาถ่อนบ่อดี แท้แล้ว

แต่นั้น ผัวจึงทำที่ฮ้ายไซค์ว่าไว้ว่า ไผอย่ามาคึดค้ำนเอาไวให้ ป่วยการ คั้นบ่อเต็มใจให้เอาไปปะปล่อย เจ้าสิมรมิ่งเมี้ยนคราวนี้เที่ยงจริง อย่าคะนิงเขาถ่อยคะนิงโตดีกว่า สมบัติโตบ่อมีท้อเล็บฮั้นสิเอาไว้ตั้งโต^{๑๙}

ตอนที่ ๔.๒ พระเจ้าสิทธิทรงนางยักษ์ แล้วจับนางสิบสองไปขังไว้ในคุกมีदनอกวัง ด้วยความโกรธ ดังที่ว่า

เมื่อนั้น พระยาสิทธิท้าวได้ฟังนางวอนว่า ก็โกธาถิบซำจำให้ไล่หนี อย่ามาทำให้ส่ำออยอ้อยฮั้น ซำบ่อยินดีฮับเลี้ยงวันนีซาดกัน เพราะว่าหลง ลมถ่อนางแปลงแกล้งกลัน มันหากคอยยัวเหย้าจอมเจ้าอยู่สูวัน แล้วจึง หั้นมาถ้านางสนมเอ็นด้า พวกมิ่งมานั่งนิงอยู่ได้บ่พาให้ออกไป กูจักสิน หัวทิ่มให้มันตายลดชั่ว บ่อให้เหลืออยู่ค้ำงในปรางคักว้างต่อไป ค่อมว่า พระด้าแล้วซ้อนดาบดวงแสง แแยงยังนางแกวงไกวคึดค้วง บ่วงหมู่สาวสน น้อยลนลานย้ายสนั้น ก็จึงนำถ่อนน้อยฮั้นแท้บ่อนาน ผุงหมู่นางคราญ น้อยสิบสองคนให้ฮ้ำไปแล้ว มาคึดนำแต่ลูกถ่อนน้อยในท้องส่วนสิตาย แลนอ นางก็เฮอนให้ฟุ่มฟายแล้วก็จ่ม ลูก บ่อทั้นม่มท้องสิไปซ้นอยู่ อย่างใด ไผสิไปตักน้ำเอาพินมาช่อย ไผสิคอยหล่ำเหยี่ยมยามเข้าอยู่ไฟ คึดต่อพอกี้หากเล่าไลปะ คึดต่อจอมมารดากี้เล่าไลไกลซ้าง คึดต่อผัว แพงเจ้าจอมธรรมพระยาใหญ่ ผัดเอมาใส่ไว้ในห้องคูกหลวง ดวงของเฮา คงลีนบ่อมีไผคึดต่อ พอสสิหวังเฟ็งได้คราวนี้ส่วนสิตาย มาเสียดตายตั้งแต่ บุตรน้อยในครรรค์ดินดั้นดั้น เดนอบ่อทั้นฮู้เมื่อซ้างทางก้ำฝ่ายใด ยังพา กันมาใช้ทรมานนำแม่ ก็หากทุกข์ยากแท้เป็นนำเวทนา^{๒๐}

^{๑๙} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (ฉบับปรับจัดให้เป็นรูปเล่ม ต้นฉบับพระราชรัตนโอบล), (มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี : อุบลราชธานี, ๒๕๕๖), หน้า ๑.

^{๒๐} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๕.

ตอนที่ ๔.๔ ความทุกข์ตอนที่นางสิบสองถูกควักดวงตา และขังไว้ในอุโมงค์มืดใต้ดิน
อย่างทนทุกข์ทรมาน หิวโหยถึงกับกินลูกของตน ซึ่งมีว่า

บัดนี้ จักกล่าวถึงนางสิบสองน้อยในอุโมงค์มืดใหญ่ ก่อนแหละ ตั้งแต่พระท่อน้ำให้จ้ำให้ควักตา ก็หากเวทนาแท้เหลือวหากันบ่อเห็นสูงมี แต่่มงมีดฟ้าบ่อเห็นหน้าผู้ใด นางก็พากันให้เฮอนหาบอนบ่อมิแหละพวก หมุ่นางนาฏน้อยเสมอตามตั้งตาย ตั้งหากทรมานฮ้ายบ่อมิหยังสิมาทอ ทุกข์อยู่ในที่ป้อว้อมาโฮมหันบ่อนเดียว เหลียวดูกายาน้อยเหลือืองปานปู้จี้ ข้าวบ่อมีอยู่ห้องคองถ้ำแต่สิตาย ส่วนว่าสายสมรน้อยนางเพลาก็ไคแต่ นางก็เหลืออยู่แต่ตาข้างหนึ่ง พอประทังไปได้จับบายช้อยพวกที่ คั้นบ่อมี ท่อนั้นสิตายแท้แต่นาน พอประมาณได้หลายวันเวียนลงมาแหละนางที่ เอื้อยใหญ่เจ้าเจ็บท้องจันมา นางก็อดสาสู่มชมน้ำวจ้อง เลยเล่าคลอด ลูกน้อยในห้องออกมา ฟังเสียงทารกให้อุโมงค์ก็องสนั่นพวกหมุ่นาง เหล่านั้นได้ยินแล้วเล่ามา เขาก็พากันก้มแบมือมาใส่ ขอกิน ขึ้นลูก เอื้อยต่างข้าวเพราะหิว เอื้อยก็เห็นใจน้องทรมานมากยิ่ง สุดที่ หวง ห้ามไว้ใจเจ้าหากฮิดู ทั้งเล่าภูณาน้อยบุตรตนลันยั้ง แพบสิมรมิ่ง เมียนน่าน้อยลูกตน ก็หากจันใจเจ้าบ่อมีทางสิแก้ช้อย บายเจ้าลูกอ่อน น้อยมาแล้วผัดเล่าวาง นางก็เสียใจแท้ทรงทะเลายให้อ้ำ กรรมหากมา ฮอดแล้วสิเอาไว้ดังใด คั้นหากหวงแหนไว้ความตายสิมาฮอด คั้นสิกอด ลูกไวนางน้อยส่วนสิตาย แล้วจึงบายบุตรน้อยดิงมาจับฉีก แจกให้น้อง คนละชิ้นกินแท้ทั่วกัน อันว่านางเพลาน้อยก็มาขอขึ้นหนึ่ง แต่นางหาก เก็บซุกซ่อนเอาไว้บ่อกิน ก็หากอดเอาแท้เหลือแต่ดินดั้น อดมีอนี้กิน มีอนั้นไปแท้แต่ละวัน บ่อทันนางน้องที่สองสิดลอดอีก พวกพี่คลอด เรือย ๆ ไปแพ้ผู้คน จนครบกันถึงเท่าสิบเอ็ดนางพวกพี่ พวกพี่คลอด เหล่านั้นก็กินแท้ดั่งกัน^{๒๑}

สรุป ทุกข์ตามหลักพุทธธรรมเถรวาท ได้กล่าวถึง ความหมายของทุกข์ คือการอดทนได้ ยาก ความลำบาก การไม่คงทนถาวรมีการเปลี่ยนแปลงไป มีความทุกข์กาย ทุกข์ใจ มีสภาวะทุกข์ คือทุกข์ประจำสังขาร มีการเกิด แก่ เจ็บ และตาย ปกิณณกทุกข์ คือทุกข์จรมา มีความเศร้าโศก เสียใจ อนิฏฐารมณณ์ เป็นต้น ที่ปรากฏในเรื่องมีอยู่หลายตอน เช่น ตอนภรรยาของเศรษฐี ทราบว่าสามีจะเอาลูกไปปล่อยเกิดความโศกเศร้าเสียใจ ทำให้เกิดทุกข์เวทนา เป็นทุกข์ทางจิตใจ ตอนพระ

^{๒๑} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๗.

เจ้าสิทธิ์ สั่งให้ควักเอาลูกตาของนางสิบสอง แล้วเอาไปจำลองไว้ในอุโมงค์ใต้ดินหรือคุกมืด ทนทุกข์
ทรมานร่างกาย หรือทุกข์กาย อดอยากถึงกับกินลูกน้อยเป็นอาหาร ดังกล่าวเป็นเรื่องความทุกข์

๓.๒.๒ ปัญญาในหลักพุทธธรรมเถรวาท

ได้ศึกษาถึง ความหมายของปัญญา ไหวพจน์ของปัญญา องค์ประกอบของปัญญาและ ลักษณะ
ของปัญญา ดังนี้

๑) ความหมายของปัญญา

ความหมายของ “ปัญญา” มีความหมายตามรูปศัพท์ และความหมายตามคัมภีร์อรธ
กถา ดังนี้

(๑) ความหมายตามรูปศัพท์ “ปัญญา” แปลว่า ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล
ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแหยกได้ในเหตุผล ดี ชั่ว คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์
เป็นต้น และ รู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง^{๒๒}

“ปัญญา” หมายถึง ความรู้ทั่วหรือความรู้ชัด คือ “รู้ทั่วถึงความเป็นจริงหรือตรงตาม
ความเป็นจริง เช่น รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์
รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความ
เป็นจริง รู้ถ่องแท้ เข้าใจถ่องแท้ รู้เข้าใจสภาวะธรรมต่างๆ รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะจัดแจง
จัดการหรือดำเนินการอย่างไรๆ”^{๒๓}

ลักษณะของ “ปัญญา” ในมิลินทปัญหา ปัญญามีลักษณะตัดให้ขาดและมีลักษณะส่อง
ให้สว่าง ดังนี้ คือ

ปัญญามีลักษณะตัดให้ขาดเหมือนขวานาเกี่ยวข้าวว่า “เขาจับกำ
ข้าวด้วยมือข้างซ้ายเอาไว้ จับเกี่ยวด้วยมือข้างขวาแล้วก็ตัดกำข้าวนั้นด้วย
เกี่ยว ข้อนั้นมีอุปมาฉันใด พระผู้บำเพ็ญความเพียร คุมใจไว้ด้วยมโนการ
แล้วตัดกิเลสเสียด้วยปัญญา ข้อนี้ก็มิอุปมาฉันนั้น...” และปัญญามีลักษณะ
ส่องให้สว่างคือ “ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นย่อมกำจัดความมืดคือ อวิชชา ทำความ
สว่างคือ วิชชา ให้เกิดส่องแสงคือ ญาณ ทำอริยสังขัลหลายให้ปรากฏ
แต่นั้น พระโยคาวจร(คือพระผู้ปฏิบัติสมณะและวิปัสสนา) ย่อมเห็นด้วย

^{๒๒} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๔.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒.

ปัญญาอันชอบว่า สิ่งนี้ไม่เที่ยง สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้ไม่ใช่ตัวตน...”^{๒๔}
 เหมือนกับบุรุษถือคบไฟเข้าไปในเรือนที่มืด ไฟที่เข้าไปแล้วนั้นก็ย่อมกำจัด
 ความมืดเสีย ทำความสว่างให้เกิด ส่องแสงทำรูปให้ปรากฏ ทำให้
 มองเห็นได้ ฉะนั้น

(๒) ความหมายของปัญญาตามคัมภีร์อรรถกถาในอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ว่า “ธรรมชาติที่
 ชื่อ ปัญญา ด้วยอรรถว่า ย่อมรู้โดยประการ คือ รู้ชัดด้วยอำนาจอนิจจลักษณะ เป็นต้น”^{๒๕} ในอรรถกถา
 ธรรมสังคหี ชื่อว่า อัญญสาลินี ได้แสดงการวิเคราะห์ความหมายของปัญญา ไว้ว่า “ปชานาตีติ ปัญญา
 ธรรมที่ชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถว่า ย่อมรู้ทั่ว...(คือ) ย่อมรู้ทั่ว ซึ่งอริยสัจทั้งหลาย โดยนัยมีคำว่าเป็น
 ทุกข์ เป็นต้น อนึ่ง ชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถว่า ย่อมให้รู้...(คือ) ย่อมให้รู้ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา)”^{๒๖}

พระอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงความหมายแห่งปัญญาวา

“ปัญญา” กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม
 ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ
 ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความคันคิด
 ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญา
 เครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปิฎก ความรู้
 อินทรีย์คือปัญญา ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาตรา ปัญญาเหมือน
 ปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป
 ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม ความเห็นชอบ^{๒๗}

ดังนั้น ในพุทธธรรม ปัญญา แปลว่า ความรอบรู้ความรู้ทั่ว หมายถึง ความรู้แจ้งเห็นจริง
 ซึ่งอริยสัจ ๔ มีทุกขอริยสัจเป็นต้น ไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะเป็นต้น หมายเอาปัญญาญาณที่เป็น
 ความรู้เกิดจากการเจริญสมณะวิปัสสนา จึงถือว่าเป็นปัญญาที่แท้จริงเพราะสามารถที่บรรลุนิยสัจ
 ธรรมเข้าถึงความจริงอันสูงสุด ดังนั้น ปัญญาในพุทธธรรม จึงมีความหมาย วิปัสสนาญาณที่
 ประกอบด้วยกุศลจิตเป็นปัญญา

^{๒๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, *มิลินทปัญหาฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร
 : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔, ๔๑-๔๒.

^{๒๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, *อภิธรรมมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย*,
 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๙๕.

^{๒๖} อภิ.สง.อ. ๕๓/๑๗๘/๑๗๑.

^{๒๗} อภิ.ส. ๓๔/๓๑/๑๒.

๒) ไวยากรณ์ของปัญญา

ในคัมภีร์ชื่อว่า “พระคัมภีร์อภิธานปิปปิกาหรือพจนานุกรม ภาษาบาลีแปลเป็นไทย”^{๒๘} ได้รวบรวมศัพท์ที่ได้ใช้เกี่ยวกับปัญญาและแสดงไว้มีจำนวน ๒๒ ศัพท์ ดังนี้

- (๑) อี หมายถึง ปัญญาทรงไว้ซึ่งประโยชน์
- (๒) ปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว
- (๓) พุทธิ หมายถึง ปัญญาเครื่องรู้
- (๔) เมธา หมายถึง ปัญญาเครื่องกำจัด
- (๕) มติ หมายถึง ความคิด, ความเห็น
- (๖) มุตติ หมายถึง ความเข้าใจ
- (๗) ภูริ หมายถึง ปัญญากว้างขวาง
- (๘) มันทา หมายถึง ความรู้ในคัมภีร์
- (๙) ปัญญานะ มีความหมายเหมือนคำว่า ปัญญา แต่รูปศัพท์แปลกกันเท่านั้น
- (๑๐) ญาณะ คำนี้รวมกับคำว่า ทัสสนะ หมายถึง การรู้ไตรลักษณ์หรือความรู้ที่เกิดจากสมาธิ เช่นทิพพจักขุ เป็นต้น
- (๑๑) วิชชา หมายถึง ความรู้ ๓ ประเภท คือ ๑. พระเวท ๒. ลิปปะหรือศิลปะศาสตร์ ๓. ความรู้ที่เกิดจากสมาธิและความรู้แบบพุทธิ
- (๑๒) โยนิ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการเข้าถึงสาเหตุ มักใช้ร่วมกับมนสิการ เป็นโยนิโสมนสิการ ได้แก่ การเข้าใจสาเหตุ
- (๑๓) ปฏิกฐาน หมายถึง ความแตกฉาน
- (๑๔) วิปัสสนา หมายถึง ปัญญาเห็นไตรลักษณ์
- (๑๕) สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นถูกต้อง
- (๑๖) วิมังสา หมายถึง ปัญญาเลือกเฟ้น
- (๑๗) สัมปชัญญะ หมายถึง ความรอบคอบ
- (๑๘) เนปกะ หมายถึง ปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน
- (๑๙) เวทนา หมายถึง การรู้อารมณ์
- (๒๐) ตักกะ (๒๑) วิตักกะ (๒๒) สังกัปปะ ทั้ง ๓ ศัพท์นี้ มีความหมายที่เหมือนกัน คือ ความคิด

^{๒๘} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราดิวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระคัมภีร์อภิธานปิปปิกา หรือพจนานุกรม ภาษาบาลีแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔๒.

๓) องค์ประกอบของปัญญาในพระพุทธศาสนา

องค์ประกอบแห่งธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา เป็นการอาศัยซึ่งกันและกันโดยเฉพาะ องค์ประกอบที่สำคัญ คือ องค์ประกอบ ไตรสิกขา

องค์ประกอบทางไตรสิกขา องค์ประกอบทางไตรสิกขา ๓ หรือว่าทางธรรม ก็คือ “มีศีล เป็นพื้นฐาน, มีสมาธิเป็นกำลัง, มีการเห็นแจ้งแทงตลอด(วิปัสสนา), เป็นตัวกระทำที่ไม่อาจจะแยกกันได้^{๒๙}” และตัวปัญญาต้องอาศัยธรรมเหล่านี้ ทำงานร่วมกันสัมพันธ์กันไปตามลำดับจึงจะได้ ปัญญาที่ถูกต้องเป็นจริง พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุว่า “อย่างนี้ศีล อย่างนี้สมาธิ อย่างนี้ปัญญา สมาธิอันศีลอบรมแล้วย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอันปัญญาอบรมแล้วย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ โดยชอบคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะฯ”^{๓๐}

ในบรรดาธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นธรรมที่เป็นอุปนิสัยซึ่งกันและกัน เมื่อบุคคลใดไม่มีศีล สมาธิก็เกิดขึ้นไม่ได้ ปัญญาก็ไม่เกิด เพราะขาดศีลและสมาธิอันเป็นตัวอาศัยส่งเสริม กระบวนการพัฒนาปัญญาจึงไม่เจริญงอกงามได้ เมื่อบุคคลมีศีลสมาธิก็เป็นอุปนิสัยให้เกิดสมาธิ สมาธิเป็นอุปนิสัยให้เกิดปัญญา ดังนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา จึงอาศัยซึ่งกันและกัน ส่งเสริมให้เกิดขึ้น เป็นลำดับไปจนถึงที่สุด เหมือนกับต้นไม้ที่มีกิ่งมีใบที่สมบูรณ์ เปลือกและกระพี้ก็ถึงความบริบูรณ์ แก่นก็ถึงความบริบูรณ์

๔) ลักษณะของปัญญา

ลักษณะของปัญญา สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะทั่วไปและลักษณะใน พระสูตร ดังนี้

(๑) ลักษณะของปัญญาโดยทั่วไป “ปัญญา” มีลักษณะที่เป็นการรู้ตามความเป็นจริง หมายถึง ปัญญารู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษและอุบาย เป็นเครื่อง ออกไปแห่งผัสสาตนะทั้ง ๖ เหล่านั้นและรู้ชัดเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษและอุบายเครื่องสลัด ออกแห่งอุปาทานขันธ ๕ ตามความเป็นจริงและบุคคลผู้ได้ปัญญา เป็นผู้ได้รับความสุขความเจริญ แห่งตนแล้ว โดยลำดับมีกิเลสเครื่องประกอบไว้ในภพสิ้นไปรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ^{๓๑}

(๒) ลักษณะของปัญญาในพระสูตร พอสรุปได้ ๒ ประการ คือ

๑) ลักษณะปัญญาในสุริยุปมาสูตร คือ สัมมาทิฐิ เป็นนิमितเบื้องต้นมาก่อนแห่ง การตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ เป็นการแสดงให้เห็นว่า สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้าแห่งกระบวนการพัฒนาปัญญา และทำความดีต่างๆ เมื่อบุคคลมีสัมมาทิฐิเป็นนิमितเบื้องต้นเกิดขึ้นก่อนแล้ว ก็สามารถปฏิบัติเพื่อ

^{๒๙}พุทธทาสภิกขุ, ธรรมโฆษณอรรถาณุกรม เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ภาพพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒๙.

^{๓๐}ที.ม. ๑๐/๑๑๑/๑๔๓.

^{๓๑}ส.ข. ๑๗/๒๙๗/๑๙๖.

ตรัสรู้หรือริยสัจคือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธและมรรคได้ แต่ถ้าขาดสัมมาทิฐิเสียแล้วก็ไม่สามารถที่จะตรัสรู้หรือริยสัจได้

๒) ปัญญา เป็นประธานการเข้าถึงหรือการบรรลุคุณธรรมความดีทั้งหลาย พระพุทธองค์เจ้าได้ตรัสเรื่องวิชาเป็นหัวหน้าการเข้าถึงคุณธรรมและความดีต่างๆ จนเกิดมีคุณธรรมอื่นๆ ตามมาและว่า บุคคลผู้มีวิชานั้นมีความเห็นชอบจนเกิดกระบวนการดำเนินในทางที่ชอบตามมาเหมือนพระองค์ท่าน

ลักษณะของปัญญาในพระสูตร แสดงว่าวิชาหรือปัญญานั้นเป็นประธานเข้าถึงความดีและทำให้คุณธรรมข้ออื่นๆ เป็นต้นว่า มีหิริ มีโอตตปปะ เกิดตามมาด้วย เมื่อบุคคลที่มีวิชาแล้วก็ทำให้มีความเห็นถูกต้อง ทำให้มีคุณงามความดีพร้อมคุณธรรมเกิดขึ้นตามมา ทำให้การพัฒนาชีวิตมีความเจริญงอกงามสมประสงค์

พุทธธรรมเถรวาท ปัญญาที่ปรากฏในนางสิบสอง ซึ่งสอดคล้องกับเรื่อง ตอนที่ ๑.๓, ๑.๔ และตอนที่ ๙.๑ ดังนี้

ตอนที่ ๑.๓ นางสิบสองถูกพอนำไปปล่อยป่า และทั้งสิบสองคนนั้น มีนางเพลอายุด้วย

เมื่อนั้น จอมใจเจ้านางเพลน่องหล้าหมู นางก็คิดใคร่ฮู้คราว
ตั้งคั่งมา พวกกันกินยังอ้อยตามทางย้ายย่าง พวกกันกินยังอ้อยตามทางย้าย
ย่าง เฮาหาควางกาบอ้อยเอาที่มที่ทาง แท้เนา เฮาควรตามทางอ้อยคิน
เมื่อบ้านเก่า หากจักถึงแห่งห้องเฮือนย้าวแห่งเฮา ฟันແหล່ว

แต่นั้น ฟุ้งเขาเอื้อยเห็นดีตามว่า พวกกันตาม กาบอ้อยเดินตั้งคั่ง
คิน ก็หากถึงหนห้องเฮือนตนของเก่า ก็จึงเห็นพ่อเจ้าเนาย้อยอยู่เฮือน

แต่นั้น เขาก็แซว ๆ ฟ้าวพวกกันถามพ่อ ลูกก็ร่อยอยู่ยั้งคอยถ่าก็บ่อ
เห็น พ่อเออย เป็นสังเจ้าเดินทางมาก่อน สังลีปะลูกน้อยให้ตายค้ำแคไพร
แท้แนอ

แต่นั้น พ่อก็แข็งใจด้านแถลวงลูกอ่อน พ่อก็พักผ่อนแล้วคราว
น้อยจั่งสี่ไป ว่านอ พ่อบ่อโลลาที่มจอมแพงลูกอ่อน พ่อก็ฮักยั้งล้าเสมอ
เพียงเก็งตา แท้ແหล່ว แล้วจึงหลับตา ให้เมียแพงฮ้อมอเม่าก็หัวอ้อมเปี้ย
หันหน้าอ่วยหนี ไผผู้พาตรีสร้อยกลับคินทางเก่า จึงบ่อหลงป่าไม้ไพรกว้าง
ด้านแดน ลูกเออย^{๓๒}

^{๓๒} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๒.

ตอนที่ ๑.๔ นางสิบสองดำเนินชีวิตในป่า นางเพลลาได้ใช้ปัญญากล่าวกับพวกพี่ถึงสาเหตุที่พื่อนำมาปล่อยเพราะความจน

เมื่อนั้น สายสมรน้อยนางเพลลาคิดถี่ คิดเมื่อคราวก่อนก็เขาได้ปล่อยไป ก็หากสงสัยแท้คงเหมือนคราวก่อน แล้วจึงสอนอุ้นเอื้อยอย่ามัวให้หอดหิว นื่องหากหลังเห็นแล้วแนวใดทุกอย่าง พ้อหาทางปล่อยทั้งคราวนี้ก็เพื่อจน อย่าได้วนเวียนให้คืนเมื่อบ้านเก่า แล้วจึงพากันแก้ห่อข้าวไขแล้ววาสิกิน เห็นแต่ดินเต็มข้าวของนางเอื้อยพี่ มีแต่ห่อข้าวของนางหล้าบ่อบน นางจึงปั้นเอาข้าวของตนแจกพี่ พอได้กินอิ่มท้องไปได้ทั่วกัน แล้วจึงพากันตื่นเดินดงหลงป่า พากันหาหมากไม้กินเรื่อยล่องไป พอเมื่อวันเวียนค้อยลงแสงค้อยค้ำมาแหล่ว ตาวันตกต่ำค้อยสุญเศรำมัดแสง ผุ่งหมุ่นางแพ่งน้อยเนานอนในป่า พากันหักพตได้บูแล้วเล่านอน พอเมื่อราตรีช่อนไขแสงพันฟุ้ง ผุ่งหมุ่นางพี่น้องก็เดินดงต่อไป ฟังเสียงชะนีนางให้หาผิววิว่อนพันเยอ ผุ่งหมุ่นางอ่อนน้อยก็กลัวย้านสิ้นสาย ก็หากหลายวันได้เดินไพร่อัดอ่อน นอนอยู่ตามป่าไม้ไพรกว้างล่องไป แท้แหล่ว^{๓๓}

ตอนที่ ๙.๑ พระรถเสนมอมเหล่านางเมรีและใช้ปัญญาหลอกถามความลับ จนนางเมรีบอกห่อของวิเศษ กล่องดวงตา และยาวิเศษ

เมื่อนั้น เมรีน้อยตกใจหน้าหล้า คิดว่าพระพี่เจ้าเคื่องแค้นเที่ยงจริง จึงเกาะกวมหลังท้าวสามโกผิวมิ่ง ทุกสิ่งแม่สั่งไว้เลยลืมนสิ้นสู้อัน แท้แหล่ว แล้วจึงทูลท้าวไขคำเว้าว่า พระพี่เอื้อยอย่าแค้นเคื่องน้อง หน่ายหนีเท่าที่น้องบอกนี้ฮักพี่เพียงชีวิต อันว่าของห่อน้องหาก ฮักยิ่งล้ำก้าแก๊งดวงใจ บ่อมี่อันใดเทียมถึงห่อแพ่งของน้อง บ่อมี่ไผ แต่ต้องนำนางสักสะหน่อย นอกจากพระพี่เจ้าบ่อมี่เว้าต่อไผ ขอให้จ่อมใจอ้ายหันมามองเบ็ง น้องจักบอกให้ฮู้เห็นเสียงสู้อัน ห่อนั้นนั้นเป็นห่อยาผง พี่เอย โยยลงไปใสแท็กกลายเป็นน้ำใหญ่ ไหลล่องเท่าเป็นน้ำแม่้นที ห่อนั้นนั้นก็เป็นห่อยาผง โยยลงไปแดนใดเกิดเป็นเขาขวางหน้า เป็นภูผาสุงแท้ตันทางบ่อมี่ป่อง ห่อนั้นนั้นเป็นห่อยาตา เป็นยาดีสูงสุดวิเศษจริงจังแท้ แม่นว่าตาบอดแล้วบ่อมี่เห็นแห่งหนใด เอายานี้โยยลงไปก็หากหวนเห็นแจ้ง ห่อนี้เป็นห่อลูกกระตาดเจ้าหมวดหมุ่นางสิบสอง พระมารดาของน้องฝากลมมาให้ ขอให้สายใจเจ้าสามโกหลังหล้าอย่าลืมิแต่แค้นเคื่องน้องนั้งเหงา นั้นถ่อน

^{๓๓} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๔.

เมื่อนั้น บาทท้าวได้ฟังนางน้อยว่า คิดถึงแม่และบ้าน้ำตาหย้อย
 ย่าวไกล นางก็สงสยแท้ทุกถลามผิวมึง ท้าวก็บอกแก่น้องว่าผงเข้าหน่วยตา
 แล้วจึงถามน้องเมรีว่า นั้นแม่นยังเล่าน้องของพี่จิงไซ ทันใดนั้น เมรี
 เอือนว่าไม้ทำนั้นละพพี่เป็นของค่าคูเมือง มันหากเอียงฤทธิแท้บ่อมีไผ
 กล้าต่อ ค้นว่าชี้ใส่ไผก็หากม้วยมรมิ่งเลยตาย ปลายมันชี้ให้คนตายกลับ
 เกิด ไม้นี้ประเสริฐแท้ฤทธิกล้าเก่งกิน แท้แหละ

เมื่อนั้น กุมารท้าวได้ยินนางน้อยเล่า ก็จึงจำจื่อไว้เลยเว้าต่อนาง
 พलगเล่าชมเชยน้อยพระนางนำชี้ช่อง ขอบพระคุณหม่อมน้องโดยแท้เที่ยง
 จริง ได้อย่างนี้สิน้องจึงจะเสียกได้ว่าอีกพี่เต็มใจ ไผสิมาเทียมถึงหม่อม
 พระนางบ่อมีได้ พี่นี้เห็นใจเจ้าจอมพระนางคู่ทุกอย่าง พี่หากเห็นแน่แล้ว
 ว่าน้องแก้วอีกผิว แท้แหละ แล้วจึงหันไปชวนน้องเมียแพงน้อยอ่อนชวน
 เอาศรีแจ่มเจ้ากินข้าวต่อไป ท้าวจิงรินเอาได้สุราเมาย่อยเย็น ส่งให้น้อง
 เสียแก้วมิงสมร ท้าวกักรินเอาเหล้าบ่อมีเขาย่อยเย็น ให้นางกินเรื่อย ๆ หวัง
 เพื่อมอมเมา เอาศรีเสลियนางอยู่มือจนได้ ทันใดนั้นนางนารณมีนเมา เลย
 เล่าหลงสติอ่อนองค้ลงเรื่อย นางก็หลับเหลือสันลิมตนบ่ออยู่เมื่อบ่อได้คิด
 อ่าวเอื้อทางเท่าสลักหนิ^{๓๔}

สรุป โดยทั่วไปในการสร้างหรือว่าการพัฒนาปัญญานั้นเริ่มจากความหมายของปัญญาคือ
 ความรู้แจ้งชัดมีลักษณะที่รู้ถึงความเป็นจริงเกี่ยวกับ เกิด แก่ เจ็บ ตายและสังขารซึ่งมีปัจจัยคอย
 เกื้อหนุนส่งเสริมตั้งที่ทราบกันว่า ทาน ศีล ภาวนา เป็นธรรมที่ใช้ในการรักษาบำบัด โลกะ โทสะ
 โมหะ การประพடுத்தธรรมด้วยการบริจาทาน รักษาศีลและยังเจริญภาวนาด้วย เรียกว่าการบำเพ็ญ
 บุญ ผู้บำเพ็ญทานย่อมมีปีติเบิกบานใจ ผู้รักษาศีล ย่อมมีความสงบเยือกเย็น ผู้เจริญภาวนาพิจารณา
 เห็นตามภาวะความเป็นจริง ย่อมเกิดสติปัญญาสุขุมปราดเปรื่องและยังมีอานิสงส์ มีกุศลผลบุญของผู้
 ปฏิบัติ

สรุปกรอบแนวคิด อันเป็นสิ่งสำคัญของเรื่องมี ปรัชญาเถรวาท ได้กล่าวถึง พุทธธรรม
 ความเป็นมาของปรัชญาเถรวาท เอกลักษณะปรัชญาเถรวาท แนวคิดปรัชญาเถรวาทกับปัญญา
 หลักธรรมอันเป็นปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในนางสิบสองมี ทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตาและ
 กรุณา บุญได้วิเคราะห์ถึง ความหมาย ประเภท หลักการทำบุญและอานิสงส์ของบุญ ทาน ได้
 วิเคราะห์ถึงความหมาย ไวพจน์ ลักษณะ ประเภทและอานิสงส์ของทาน ศีล ได้วิเคราะห์ถึง
 ความหมาย ประเภท ลักษณะและอานิสงส์ของศีล ภาวนา ได้วิเคราะห์ถึง ความหมาย ประเภท
 ลักษณะและอานิสงส์ของภาวนา และปัญญาได้วิเคราะห์ถึง ความหมาย ไวพจน์ ประเภท

^{๓๔} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๓๖-๓๗.

ลักษณะและอันติสงส์ของปัญญา ดังปรากฏในกรอบแนวคิดในการวิจัย ที่ปรากฏในเรื่องตอนที่ นาง สิบสองใช้ชีวิตในป่า น้องน้อยนางเพลลา ใช้ปัญญาตักเตือนพวกพี่เกี่ยวกับสามเหตุที่พ่อนำมาปล่อยป่า ตอนพระรถเสนอมเหล่านางเมรีโดยใช้ปัญญา เพื่อหลอกถามความเป็นจริง เป็นต้น

๓.๒.๓ บุญกรรม ตามหลักพุทธธรรมเถรวาท

ได้ศึกษาถึง ความหมาย ประเภท และอันติสงส์ ของบุญและกรรม ดังนี้

๑) ความหมายของ “บุญกรรม” มีความหมายตามรูปศัพท์ ความหมายตามนัยแห่ง พระไตรปิฎก และตามทัศนะของนักปราชญ์ ดังนี้

(๑) ความหมายของ “บุญกรรม” ตามรูปศัพท์ คำว่า “บุญ” ตามหน้าที่ทาง ไวยากรณ์ “บุญ” เป็นได้ทั้งคำกริยาและคุณศัพท์ บุญ ถ้าเป็นคำนามหมายถึง ความดี วิธีทำ ความดี ความสุข ผลของความดี ความเจริญ เครื่องชำระสันดานของสัตว์ให้ผ่องแผ้ว บุญ เป็น คำกริยาหมายถึง กระทำความดี บุญ เป็นคำคุณศัพท์หมายถึง ผู้มีความดี ผู้มีความสุข^{๓๕}

พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายคำว่า “บุญ กล่าวโดย สภาพ ได้แก่ คุณชาติที่ชำระสันดานให้ผ่องใส กล่าวโดยเหตุ ได้แก่ การทำความดี กล่าวโดยผล ได้แก่ ความสุข”^{๓๖}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน

คำว่า “บุญ” นั้นว่า “การกระทำความดีตามหลักคำสอนในศาสนา ความดี คุณงามความดี”^{๓๗} ความหมายที่ได้กล่าวนี้ ได้มีความเกี่ยวเนื่องกับหลักธรรมคำสั่งสอนทาง พระพุทธศาสนา ยังให้ความหมายในเชิงกว้างออกไปอีกคือ การกระทำคุณงามความดีของบุคคล ต่างๆซึ่งไม่ได้เจาะจงเป็นความดีประเภทใด เพียงแต่สิ่งใดๆก็ตามที่บุคคลประพฤติแล้วจะก่อให้เกิด ขึ้นแห่งความดีงามทั้งหลาย และได้สร้างความสุขแก่ตนและบุคคลอื่นก็นับว่าเป็นบุญด้วยกันทั้งนั้น

“กรรม” หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือ ทำด้วยความตั้งใจ หรือจงใจทำ ตีก็ตาม ชั่วก็ตาม เช่น ชุดหลุมพรางตักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่ชุด บ่อน้ำไว้กินไว้ใช้ สัตว์ตกลงไปตายเอง ไม่เป็นกรรม (แต่ถ้ารู้ยู่ว่าบ่อน้ำที่ตนชุดไว้ยู่ในที่ซึ่งคนจะพลัด

^{๓๕} กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ-สันสกฤต, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช วิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๐.

^{๓๖} สุชีพ ปัญญาภาพ, พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาม กุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๕.

^{๓๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : อักษร เจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๘๑.

ตกได้ง่ายแล้วปล่อยปละละเลย มีคนตกลงไปตายก็ไม่พันเป็นกรรม) การกระทำที่ดีเรียกว่า “กรรมดี” ที่ชั่ว เรียกว่า “กรรมชั่ว”^{๓๘}

กรรม (กำ-มะ) มีความหมายดังต่อไปนี้

๑) การกระทำ, การงาน, กิจ, เช่น พลีกรรม ต่างกรรมต่างวาระ, เป็น การดีก็ได้ ชั่วก็ได้ เช่น กุศลกรรม อกุศลกรรม

๒) การกระทำที่ส่งผลร้ายมาในปัจจุบัน หรือซึ่งจะส่งผลร้ายต่อไป ในอนาคต เช่น บัดนี้กรรมตามทันแล้ว ระวังกรรมจะตามทันนะ

๓) บาป เคาระห์ เช่น คนมีกรรม กรรมของฉันทันแต่ๆ

๔) ความตาย ในคำว่า ถึงแก่กรรม^{๓๙}

“Kamma” เป็นคำที่ใช้ในความหมายว่า กรรม, การกระทำ, ผลของการกระทำที่ต่อเนื่องมาจากชาติก่อน ๆ, เคาระห์, โชค^{๔๐}

(๒) ความหมายของ “บุญกรรม” ตามนัยแห่งพระไตรปิฎก คำว่า “บุญ” ความหมายตามนัยแห่งพระไตรปิฎก มุ่งเอาผลคือ สุขความเจริญทั้งทางร่างกายและจิตใจ อันจะก่อให้เกิดความผ่องแผ้วเกิดความพอใจที่จะกระทำความดีให้สูงยิ่งขึ้น ตามนัยแห่งพุทธพจน์ว่า

“...ถ้าบุคคลจะพึงทำบุญ ควรทำบุญนั้นบ่อยๆ ควรทำความในใจในบุญนั้น เพราะว่า การสั่งสมบุญนำความสุขมาให้”^{๔๑}

“...ผู้ทำบุญแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ละไปแล้ว ย่อมบันเทิงเชื่อว่า ย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง เขาเห็นความบริสุทธิ์แห่งกรรมของตนแล้ว ย่อมบันเทิงปราโมทย์”^{๔๒}

“...ไม่ควรดูหมิ่นต่อบุญว่า มีประมาณน้อยจักไม่มาถึง แม้หม้อน้ำ ย่อมเต็มไปด้วยหยาดน้ำที่ตกฉ่นใด ผู้มีปัญญาสั่งสมบุญแม้ทีละน้อย ย่อมเต็มไปด้วยบุญฉ่นนั้น”^{๔๓}

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : เอส. อ. พรินตติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๓.

^{๓๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕.

^{๔๐} สอ เสถบุตร, New Model English-Thai Dictionary, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๓๑๕.

^{๔๑} พุ.ธ. ๒๕/๑๙/๓๐.

^{๔๒} พุ.ธ. ๒๕/๑๑/๑๗.

^{๔๓} พุ.ธ. ๒๕/๑๙/๓๑.

“...บุญอันโจรนำไปไม่ได้ บุญเป็นที่พึงของสัตว์ในโลกหน้า ควร
ทำบุญอันนำสุขมาให้”^{๔๔}

“...สัตว์ทั้งหลายย่อมต้องการความสุข ผู้ใดแสวงหาความสุขเพื่อ
ตนเบียดเบียนเขาด้วยอาชญา ผู้นั้นละไปแล้วย่อมไม่ได้สุข”^{๔๕}

กรรมตามหลักพระสูตร หมายถึง การกระทำ เป็นคำกลางๆ ไม่ได้ระบุว่า
เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นกรรมดี เรียกว่า กุศลกรรม ถ้า
เป็นกรรมชั่ว เรียกว่าอกุศลกรรม กรรมดี กรรมชั่ว ย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะมีเจตนาเป็น
องค์ประกอบ ดังพุทธพจน์ว่า “ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เจตยานั้นแหละ เราเรียกว่า กรรม
บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำการ ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ” และคำว่า “กรรม” นั้น ที่จัด
ว่า เป็นกรรมที่สมบูรณ์ได้นั้นจะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑) กิเลส หมายถึง แรงกระตุ้นใจชนิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพราะสิ่งเร้า
แรงกระตุ้นที่สำคัญ ๓ คือ โลก โกรธ หลง

๒) เจตนา หมายถึง ความตั้งใจ มีเจตจำนง มีความมุ่งหมาย เช่น เกิด
ความโกรธ (กิเลส) ขึ้นมาแล้ว ตั้งใจจะฆ่าเขาให้ตาย (เจตนา) การกระทำที่ไม่มีเจตนา หรือ
ผิดจากเจตนา ไม่จัดเป็นกรรมที่สมบูรณ์

๓) การเคลื่อนไหว กาย วาจา ใจ เพื่อกระทำตามความตั้งใจ

๔) เกิดผลสำเร็จตามความตั้งใจ เช่น โกรธขึ้นมา ตั้งใจจะฆ่าเขา ลงมือฆ่า
และคนที่ถูกฆ่าตายลงตามความตั้งใจ อย่างนี้จัดเป็นกรรมที่สมบูรณ์^{๔๖}

กรรมตามหลักอภิธรรม ได้แก่ การกระทำที่มีเจตนา หรือความตั้งใจ ที่เกิดพร้อมกับ
อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ และรูปาวจร ๕ รวมเป็นเจตนา ๒๕ ดวง เป็นสมุฏฐานให้เกิด
รูป คือร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย เรียกรูปที่เกิดจากกรรมว่า กรรมชรูป^{๔๗}

สรุป “กรรม” ในพระไตรปิฎก จึงหมายถึงเจตนา และเป็นเรื่องละเอียดอ่อน
จะต้องใช้ปัญญาพิจารณา แม้แต่เจตนาเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง หรือดวงหนึ่ง ก็แสดงว่า กรรมนั้นได้
ปรากฏขึ้นมาแล้ว เจตนาเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง ก็คือกรรมได้เกิดขึ้นแล้ว เมื่อกรรมเกิดขึ้นแล้ว ก็มี
ผลทันที เพราะเมื่อเจตนาเกิดขึ้น มีกิจกรรมเกิดขึ้นในจิตใจแล้ว จิตได้เคลื่อนไหว แม้เพียง
ความคิดก็ไม่ไร้ผล เป็นกรรมอันละเอียดที่สั่งสมไว้ในจิต

^{๔๔} ส.ส. ๑๕/๑๕๙/๕๐.

^{๔๕} พ.ธ. ๒๕/๒๐/๓๒.

^{๔๖} แสง จันทร์งาม, ประทีปธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๒-๑๖๓.

^{๔๗} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), จิตวิทยาในพระอภิธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๕.

(๓) ความหมาย “บุญกรรม” ตามทัศนะของนักปราชญ์

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า(พิมพ์ ธรรมธโร) อธิบายไว้ว่า “บุญ” หมายถึง กรรมที่ทำด้วยเจตนาดีมีจิตสะอาดผ่องใส ผลลัพธ์จะออกมาเป็นความสุขท่านเรียกว่า บุญ ใจจะเป็นผู้สั่งให้เกิด การกระทำทางกายและทางวาจา การแสดงออกทางกายและทางวาจาที่เป็นบุญ เรียกว่า กายสุจริต วาจาสุจริต^{๔๘}

พระธรรมธีรราชฆานามณี (โชดก ญาณสิทธิ) ได้ให้ความหมายว่า บุญ แปลว่า ชำระ หมายความว่า ชำระกาย ชำระวาจาและชำระใจให้สะอาด ดุจสบู่ฟอกให้สะอาด ฉะนั้น^{๔๙}

พระราชวรมณี(ประยูร ปยุตโต) กล่าวไว้ว่า บุญ หมายถึง เครื่องชำระ สันดาน คือเครื่องชำระพื้นจิตใจให้สะอาดและว่าสิ่งที่ทำให้เกิดผล คือ สภาวะที่น่าชื่นชม^{๕๐}

พระเทพสุทธภิภังค (พิจิตร ฐิตวณโณ) ได้กล่าวไว้ว่า บุญ คือ สภาพที่ทำให้จิตใจ ให้ผ่องใส ฉะนั้นลักษณะของบุญในความหมายแรกนี้ จึงหมายถึงสภาพของจิตหรือคุณภาพของจิต ที่ผ่องใส อีกอย่างหนึ่ง บุญ หมายถึง ความสุข ดังพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้กลัวต่อบุญเลย คำว่าบุญนี้เป็นของความสุข” ฉะนั้นลักษณะของบุญในลักษณะที่สอง นี้จึงหมายถึง ความสุข ความเจริญ อีกอย่างหนึ่ง บุญ หมายถึง การทำความดี ดังที่พระพุทธเจ้า ตรัสไว้ว่า “พึงสั่งสมบุญทั้งหลาย อันจะนำความสุขมาให้” ฉะนั้นลักษณะของบุญในความหมายที่ สามนี้ หมายถึง การทำดี เช่น การให้ทาน การรักษาศีล เป็นต้น

ดังนั้น บุญจึงมีลักษณะ ๓ ประการ คือ

- ๑) เมื่อว่าถึงสาเหตุของบุญ บุญ ได้แก่ การทำความดี
- ๒) เมื่อว่าถึงผลของบุญ บุญ ได้แก่ ความสุขความเจริญ
- ๓) เมื่อว่าถึงสภาพของจิต บุญ ได้แก่ จิตใจที่ผ่องใสสะอาด^{๕๑}

ดังนั้น จากความหมายของบุญกรรมที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งจากทัศนะทางพระไตรปิฎกตาม พจนานุกรม และตามทัศนะนักปราชญ์ จะแตกต่างกันในบางความหมาย แต่ก็พอสรุปประมวลลงใน ความหมายว่า “บุญกรรม” หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา จงใจทำพุดคิด ถ้าไม่มี

^{๔๘} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า(พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๘๖.

^{๔๙} พระธรรมธีรราชฆานามณี, มงคล ๓๘, (กรุงเทพมหานคร : ห.จ.ก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖), หน้า ๖๐.

^{๕๐} พระราชวรมณี(ประยูร ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๖๘.

^{๕๑} พระเทพสุทธภิภังค (พิจิตร ฐิตวณโณ), โทษของกาม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕.

เจตนาหรือความตั้งใจ การกระทำนั้นเป็นเพียงกิริยา หากสำเร็จผลเป็นบุญกรรมไม่ ในประเด็นต่อไป ผู้วิจัย มุ่งจะกล่าวถึงประเภทของบุญกรรม เพื่อให้เห็นหลักบุญกรรมชัดเจนยิ่งขึ้น

(๒). ประเภทของ “บุญกรรม” ในหลักพุทธธรรม

ประเภทของ “บุญ” ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ประเภทของบุญในพุทธปรัชญาเถรวาทมีหลายประเภท แต่ในที่นี้มุ่งกล่าวถึงประเภทของบุญ ๒ ประเภท คือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ และบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ แต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะประเภทของบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ^{๕๒} คือทานมัย สีสัมมัย และภาวนามัย เท่านั้น เพราะประเภทของกิริยาวัตถุ ๓ ประเภท มีส่วนเชื่อมโยงถึงบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ ดังนี้

๑ ทานมัย หมายถึงบุญที่สำเร็จด้วยการให้ทาน การให้ทานมีวัตถุประสงคเพื่อขจัดความตระหนี่ถี่เหนียวความโลภในจิตใจมนุษย์ และยังเพื่อบูชาคุณ เพื่อสงเคราะห์ เพื่ออนุเคราะห์ เพื่อทำคุณ การให้ทานมี ๔ ประเภท คือ

๑. อามิสทาน ได้แก่ การให้วัตถุสิ่งของต่างๆ
๒. วิद्याทาน ได้แก่ การให้ความรู้ทางโลกแก่บุคคล
๓. ธรรมทาน ได้แก่ การให้ความรู้ทางธรรม
๔. อภัยทาน ได้แก่ การให้อภัยซึ่งกันและกัน

๒ สีสัมมัย หมายถึง บุญที่สำเร็จด้วยการรักษาศีล เพื่อให้มนุษย์รักษาและถือเป็นหลักปฏิบัติ เป็นการป้องกันตนเองไม่ให้เกิดไปในทางที่ชั่ว เช่น อบายภูมิ เป็นต้น การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย คือ เว้นข้อที่พระพุทธองค์ห้ามทำตามข้อที่พระพุทธองค์อนุญาต เช่น การรักษาศีล ๕ หรือศีล ๘ หรืออุโบสถศีลของคฤหัสถ์ก็ดี รักษาศีล ๑๐ ของสามเณรก็ดี รักษาศีล ๒๒๗ พร้อมทั้งอาจารย์และโคจรของภิกษุก็ดี ชื่อ ศีลัมมัย

๓ ภาวนามัย หมายถึง บุญที่สำเร็จด้วยการเจริญภาวนา การเจริญภาวนา หมายถึง การฝึกอบรมจิตให้เจริญขึ้น มี ๒ วิธี คือ

๑. สมถะภาวนา คือ การฝึกจิตเพื่อมุ่งความสงบของจิต การฝึกจิตให้มีความสงบอารมณ์เดียวแน่วแน่ มีความตั้งมั่น(หรือสมาธิ)

๒. วิปัสสนาภาวนา คือ การฝึกจิตที่สงบแล้วให้พิจารณาด้วยปัญญาให้เห็นสิ่งต่างๆตามความเป็นจริง การอบรมจิตยังกุศลให้เกิดขึ้นในสันดานก็ดี การเจริญสมถะทำให้สงบจากนิรวณณ์ก็ดีการเจริญวิปัสสนา ใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้เห็นตามความเป็นจริงก็ดี ชื่อ ภาวนามัย

การบำเพ็ญบุญกิริยาทั้ง ๓ ประการ อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ด้วยเจตนาที่พร้อมแห่งองค์ประกอบทั้ง ๓ นับได้ว่าเป็นความสมบูรณ์แห่งการทำบุญตามหลักทางพระพุทธศาสนา และยังสามรถอำนวยการอันสงฆ์แก่ผู้ทำบุญอย่างสมบูรณ์เช่นกัน

^{๕๒}ที่.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๓๐. อัง.อรรถก. ๒๓/๑๒๖/๒๔๕.

ประเภทของ “กรรม” ตามหลักพุทธธรรม

พุทธศาสนาได้แบ่งประเภทของกรรมออกเป็นหลายประเภท โดยมีจุดประสงค์ เพื่อให้คนเข้าใจเรื่องกรรม และการให้ผลกรรม ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งจะกล่าวถึงประเภทของกรรมที่แบ่งตามลักษณะต่าง ๆ และประเภทของกรรมในอรรถกถา ดังต่อไปนี้

(๑) ประเภทของกรรมที่แบ่งตามลักษณะต่าง ๆ มี ๓ ประเภท คือ

๑) คุณภาพของกรรม หรือ มูลเหตุที่ก่อให้เกิดกรรมได้ ๒ คือ อกุศลกรรม และกุศลกรรม ดังนี้

๑. อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หรือ การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ หรือโมหะ

๒. กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดีหรือกรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูลคือ อโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ

๒) หนทางที่นำไปสู่การกระทำกรรม หรือการแสดงออกของกรรม ได้ ๓ คือ กาย วาจา และจิตใจ ดังนี้

๑. กายกรรม กรรมทำด้วยกายหรือการกระทำทางกาย

๒. วาจากรรม กรรมที่ทำด้วยวาจาหรือการกระทำทางวาจา

๓. มโนกรรม กรรมทำด้วยใจ หรือการกระทำทางใจ^{๕๓}

๓) สภาพที่สัมพันธ์กับวิบาก หรือการให้ผล สามารถแบ่งเป็นคู่ ๆ ๔ คู่ คือ วิบากดำ ขาว ทั้งดำ-ขาว ไม่ดำ-ไม่ขาว ดังนี้

๑. กรรมดำมีวิบากดำ

๒. กรรมขาวมีวิบากขาว

๓. กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว

๔. กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว^{๕๔}

(๒) ประเภทของกรรมในอรรถกถา พระพุทธศาสนาได้แบ่งกรรมตามเจตนาของผู้กระทำที่มีจุดหมายไว้ ๔ ประการด้วยกัน คือ กรรมเลว กรรมดี กรรมทั้งดีทั้งเลว และกรรมทั้งไม่ดีไม่เลวนั่นเอง การที่จัดไว้ ๔ คู่นี้ มุ่งให้เราเห็นกรรมแต่ละอย่าง ไม่ว่าจะ เป็นกุศลกรรม อกุศลกรรมก็ตาม ย่อมมีวิบากที่เป็นกุศล และอกุศลตามลักษณะของกรรมนั้น

๓) อานิสงส์ของบุญกรรมตามหลักพุทธธรรม

อานิสงส์ของ “บุญ” ในพุทธธรรมเถรวาท

^{๕๓} พระ ดร. ดับบลิว ราหุล, พระพุทธเจ้าสอนอะไร, แปลโดย รศ. ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๖๕.

^{๕๔} ม.ม. ๑๓/๘๘/๘๒.

อานิสงส์ของบุญมีอานิสงส์ของผู้กระทำ อานิสงส์ของการทำบุญโดยทั่วไปและอานิสงส์ตามกิริยาวัตร ดังนี้

(๑) อานิสงส์ของผู้กระทำ

๑) ระดับจิตใจ เป็นบุญที่เกิดผลทันที คือทำความดีปั๊บก็เกิดความดีปั๊บ ไม่ต้องรอชาติหน้า เกิดขึ้นเองในใจของเรา ทำให้สุขภาพทางใจดีขึ้น คือมีใจเยือกเย็น ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวต่อคำยกยอหรือตำหนิตีเดีย มีใจที่ปลอดโปร่ง เบาสบาย เป็นสุขเป็นใจที่สะอาดผ่องใส ใช้คิดเรื่องราวต่างๆ ได้รวดเร็ว ว่องไว ลึกซึ้ง กว้างไกลรอบคอบ เป็นระเบียบและตัดสินใจได้ฉับพลันถูกต้องไม่ลังเล

๒) ระดับบุคลิกภาพ คนที่ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา อย่างสม่ำเสมอจะทำให้มีใจที่สงบ แข็งแรง เบิกบาน ชุ่มเย็น นอนหลับสบาย ไม่มีความกังวลหม่นหมอง หน้าตาและผิวพรรณจึงผ่องใสใจเปี่ยมไปด้วยบุญ

๓) ระดับวิถีชีวิต วิถีชีวิตของคนเรา เกิดจากการสรุปผลบุญและบาปที่เราได้ทำมาตั้งแต่ภพชาติก่อนๆ จนถึงภพชาติปัจจุบัน เป็นผลของบุญระดับจิตใจและระดับบุคลิกภาพรวมกันขับเคลื่อนให้วิถีชี้นำให้เราได้รับสิ่งที่น่าปรารถนา ตอบสนองมาจากภายนอก เช่น ได้รับลาภ ยศ สรรเสริญ สุข

๔) ระดับสังคม เมื่อเราได้ทำความดีมาแล้วบุญก็จะส่งผลให้เป็นบุคคลที่สังคมยอมรับนับถือ ได้เป็นผู้นำของสังคมนั้นและจะเป็นผู้ชักนำสมาชิกในสังคมให้ทำความดี ทำให้เกิดความสงบร่มเย็นและความเจริญก้าวหน้าขึ้นในสังคมนั้นๆ โดยลำดับ

(๒) อานิสงส์ของการทำบุญโดยทั่วไป

๑ ผู้ที่มีอายุยืน	เพราะในอดีตไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต
๒ ผู้ที่ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ	เพราะในอดีตไม่รังแกหรือทรมานสัตว์
๓ ผู้ที่มีพละทานมัยสมบูรณ์	เพราะในอดีตให้ทานด้วยข้าวปลาอาหารมาก
๔ ผู้ที่มีผิวพรรณงาม	เพราะในอดีตรักษาศีลและให้ทานด้วยเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มมาก
๕ ผู้ที่มีอำนาจมีคนเกรงใจ	เพราะในอดีตมีมุทิตาจิตใครทำความดีก็อนุโมทนา ไม่มีอิจฉาริษยาใคร
๖ ผู้ที่ร่ำรวยมีโภคทรัพย์มาก	เพราะในอดีตให้ทานมาก
๗ ผู้ที่เกิดในตระกูลสูง	เพราะในอดีตบูชาบุคคลที่ควรบูชามาก
๘ ผู้ที่ฉลาดมีสติปัญญาดี	เพราะในอดีตคบบัณฑิตฝึกสมาธิเจริญภาวนามากและไม่ดื่มสุรายาเมา

(๓) **อานิสงส์ของการทำบุญตามบุญกิริยาวัตร** อานิสงส์ที่เกิดจากการทำบุญพระพุทธองค์ตรัสถึงระดับของการทำบุญและอานิสงส์ของการทำบุญ ตามหลักบุญกิริยาวัตร ๓ ประการ ดังนี้

๑ คนที่ให้ทานนิดหน่อย รักษาศีลนิดหน่อย แต่ไม่เจริญบุญกิริยาวัตรส่วนภาวนาเลย เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์ก็จักเกิดในตระกูลต่ำก็มี

๒ คนที่ให้ทานพอประมาณ รักษาศีลพอประมาณ แต่ไม่เจริญบุญกิริยาวัตรส่วนภาวนาเลย เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์ก็จักเกิดในตระกูลสูงก็มี

๓ คนที่ให้ทานมาก รักษาศีลอย่างมั่นคงแต่ไม่เจริญบุญกิริยาวัตรส่วนภาวนาเลย เมื่อตายไปแล้วจักเกิดเป็นสหายของหมู่เทพสถิตอยู่ ณ สวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้นใดชั้นหนึ่งก็มี^{๕๕}

อานิสงส์ของ “กรรม” ในพุทธธรรมเถรวาท

อานิสงส์ของกรรมตามหลักพุทธธรรมเถรวาท มีกรรมที่ให้ผลตามกาล ให้ผลตามหน้าที่ ให้ผลในชาตินี้ และให้ผลในชาติหน้า ดังนี้

(๑) กรรมที่ให้ผลตามกาล

๑) ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม ท่านกล่าวไว้ว่า เป็นกรรมที่ทำลงไปแล้วถือว่าเป็นกรรมรุนแรงเป็นกรรมให้ผลทันตาเห็น ผู้กระทำความย่อมนั้นได้รับผลกรรมในอภิปภพนี้เลย แต่เมื่อตายแล้ว ถึงคราวให้ผล กรรมนั้นเป็นอโหสิกรรม

๒) อุปปัชชเวทนียกรรม เป็นกรรมที่ไม่ค่อยรุนแรง เบากว่ากรรมข้อที่ ๑ กรรมนี้จะให้ก็ต่อเมื่อผู้ทำไปเกิดในภพเป็นลำดับ พ้นจากภพนั้นก็จะเป็นอโหสิกรรม

๓) อปราปรเวทนียกรรม เป็นกรรมที่เบากว่ากรรมทั้ง ๒ ข้อ แต่จักให้ผลก็ต่อเมื่อพ้นจากภพหน้าแล้ว แต่เมื่อกรรมนั้นได้ชองเมื่อใด ย่อมจะให้ผลเมื่อนั้น

๔) อโหสิกรรม เป็นกรรมที่เล็กให้ผลแล้ว เปรียบเหมือนลูกบอลที่ถูกเตะไปจนหมดแรงส่งจึงหยุดอยู่กับที่ ไม่กลิ้งต่อไป

(๒) กรรมที่ให้ผลตามหน้าที่

๑) ขนกกรรม หมายถึง กรรมที่ทำให้ผู้ทำให้เคลื่อนไปจากภพหนึ่งให้ไปเกิด หรือไปถือปฏิสนธิอีกภพหนึ่ง

๒) อุปัตถัมภกกรรม เป็นกรรมที่ไม่อาจแต่งปฏิสนธิเองได้ แต่จะเป็นกรรมที่คอยช่วยสนับสนุนกรรมอื่นที่แต่งปฏิสนธิได้เอง กรรมข้อนี้มีส่วนช่วยขนกกรรมมาก ถ้าช่วยสนับสนุนในทางที่ดี ก็เป็นกุศล ถ้าช่วยข้างไม่ดีก็เป็นอกุศล

^{๕๕} อก.อรรถก. ๒๓/๑๒๖/๒๔๕.

๓) อุปปีฬกรรม เป็นกรรมที่เคยเป็นปฏิปักษ์ต่อกรรมทั้งสองข้อเมื่อชนกรรมแต่งปฏิสนธิแล้ว ก็เข้าไปบิบบิ้นผลของชนกรรม ไม่ให้ผลัดผลเต็มที่ ถ้าชนกรรมเป็นฝ่ายกุศล แต่งปฏิสนธิข้างดี กรรมนี้ก็เข้าไปบิบบิ้นให้ทุพพลคือมัวหมองลงนั่นเอง ถ้าชนกรรมเป็นอกุศล แต่งปฏิสนธิข้างเลวกรรมนี้ก็เข้าไปกีดกันให้กรรมนั้นทุเลาเบาบางลงคือให้ดีขึ้น

๔) อุปฆาตกรรม ถือว่าเป็นกรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อชนกรรม และอุปถัมภ์ภกรรม คือ เข้าไปตัดรอนอำนาจต่างๆ ของกรรมทั้งสองให้หมดไป แต่เข้าไปทำหน้าที่ คือให้ผลแทนที่เสียเอง

(๓) กรรมให้ผลในชาตินี้

การให้ผลของกรรม ตามที่คณะของพระพุทธศาสนา เชื่อว่า กรรมนั้นไม่สูญสลายไป แต่การให้ผลของกรรมนั้น ขึ้นอยู่กับชนิด และวาระของกรรม วิบากกรรมที่ให้ผลในชาตินี้หรือปัจจุบัน จะต้องประกอบด้วยสมบัติ ๔^{๕๖} คือ คติ อุปธิ กาล และปัจจัยสมบัติ สมบัติในที่นี้ แปลว่า ข้อดี หมายถึง ความเพียบพร้อมสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งช่วงเสริมส่งอำนวยความสะดวกให้กรรมดีปรากฏผล และไม่เปิดช่องให้กรรมชั่วแสดงผล หรือเรียกว่า ส่วนประกอบอำนวยความสะดวกเสริมกรรมดี สมบัติ ๔ ประการ คือ

๑) คติสมบัติ สมบัติแห่งคติ ถึงพร้อมด้วยคติ หรือคติให้ คือ เกิดอยู่ในภพภูมิ ถิ่นประเทศที่เจริญเหมาะหรือเกื้อกูลตลอดจนในระยะสั้นคือดำเนินชีวิตหรือไปในถิ่นที่อำนวย

๒) อุปธิสมบัติ สมบัติแห่งร่างกาย ถึงพร้อมด้วยร่างกาย หรือรูปร่างให้ เช่น มีรูปร่างสวย ร่างกายสง่างาม หน้าตาท่าทางดี น่ารัก นานิยมเลื่อมใส สุขภาพดีแข็งแรง

๓) กาลสมบัติ สมบัติแห่งกาล ถึงพร้อมด้วยกาล หรือกาลให้ คือ เกิดอยู่ในสมัยที่บ้านเมืองมีความสงบสุข ผู้ปกครองดี ผู้คนมีศีลธรรม ยกย่องคนดี ไม่ส่งเสริมคนชั่ว ตลอดจนในระยะสั้น คือทำอะไรถูกกาลเวลา ถูกจังหวะ

๔) ปัจจัยสมบัติ สมบัติแห่งการประกอบ ถึงพร้อมด้วยการประกอบกิจหรือ กิจการให้ เช่น ทำเรื่องตรงกับที่เขาต้องการ ทำกิจตรงกับความสามารถของตนเอง ทำการถึงขนาด ถูกหลักครบถ้วนตามเกณฑ์หรือเต็มอัตรา ไม่ใช่ทำกึ่งๆ กลางๆ หรือเหยาะแหยะ หรือไม่ถูกเรื่องกัน รู้จักจัดทำ รู้จักดำเนินการ

สมบัติ ๔ ประการที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นองค์ประกอบที่ช่วยให้ผลกรรมที่สั่งสมไว้ในจิตสามารถแสดงตัวออกมาเป็นรูปธรรมทันตาเห็นในชาติปัจจุบัน ท่านเรียกกรรมประเภทนี้ว่า ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม หมายถึง กรรมที่ให้ผลในชาติภพปัจจุบัน แต่กรรมจะให้ผลเช่นนั้นได้ ผู้ทำจะต้องมีสมบัติ ๔ ประการดังกล่าว

(๔) กรรมให้ผลในชาติหน้า

^{๕๖} อภิ.วิ. ๓๕/๘๔๐/๔๕๙

กรรมบางชนิดที่สะสมไว้ในจิตให้ผลเป็นรูปธรรมในชาติหน้า เรียกว่า อุปัชฌายะกรรม ธรรมประเภทนี้เกี่ยวข้องกับการเวียนว่ายตายเกิด ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่า ก่อนสิ้นชีวิตขณะจิตนึกถึงกรรมใด จะไปเกิดใหม่ตามอำนาจของกรรมนั้น สิ่งที่เกิดระลึกถึงก่อนตายมีกรรม กรรมนิमित และคตินิमित^{๕๗} ดังนี้

๑) กรรม ภาพกรรมดี กรรมชั่วที่เคยทำในอดีต มักหวนกลับมาให้เห็น ทั้งๆ ที่ลืมไปนานแล้ว ถ้าใครเคยฆ่าคนตายภาพเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับการฆาตกรรมจะหวนกลับมาปรากฏในจิต ถ้าใครเคยช่วยชีวิตคนไว้ ภาพตอนนั้นจะมาปรากฏ นี่แสดงว่า นึกถึงกรรม หรือกระบวนการกระทำความดีหรือความชั่ว ดังพระบาลีว่า “ในสมัยนั้นกรรมทั้งหลายที่ตนกระทำไว้ก่อนนั้น ย่อมเกาะติด ในจิตของบุคคลผู้ใกล้ตายนั้น”^{๕๘}

๒) กรรมนิमित บางกรณีนึกเห็นภาพที่เป็นสัญลักษณ์ของการทำกรรม เช่น นึกเห็นมิดที่ตนเคยใช้ฆ่าวัว ในที่นี้มิดเป็นนิमितหรือเครื่องเตือนความจำเกี่ยวกับการฆ่าวัว นึกภาพโบสถ์วิหารที่เคยสร้าง เป็นต้น ภาพเช่นนี้เป็นนิमितของกรรมดี ระลึกถึงนิमितของกรรมใด ก็จะไปเกิดใหม่ตามพลังของกรรมนั้น

๓) คตินิमित บางกรณีไม่นึกถึงกรรมในอดีต แต่กำลังนึกเห็นภาพของที่จะไปเกิดในชาติหน้า นั่นคือ เห็นคตินิमित หมายถึง ภาพเกี่ยวกับที่จะไปเกิด เช่น จะไปเกิดในสวรรค์ คนนั้นจะนึกเห็นวิมาน จะไปเกิดเป็นสัตว์ประเภทกินหญ้า จะนึกเห็นทุ่งหญ้าเขียวขจี เป็นต้น ภาพเหล่านี้เป็นนิमितที่

พุทธธรรมเถรวาท บุญกรรม ที่ปรากฏในเรื่อง นางสิบสอง สอดคล้องกับเรื่อง ตอนที่ ๓.๒, ๕.๒, ๑๐.๔, และ ตอนที่ ๑๐.๕ ดังนี้

ตอนที่ ๓.๒ พระเจ้าสิทธัตถ์สถามนางสิบสองแล้วทรงแต่งตั้งให้เป็นพระมเหสี

เมื่อนั้น โสมเสลาท้าวพระยาสิทธิ์แลกลงกล่าว อันเจ้าหนอนน้อย นางหล้าอยู่ที่ใด พากันไปไสแท่เดินดงต้นปามานี้ ขอให้หนองหล้าน้อยจาแจ้งจงไขพื่อ่อน

เมื่อนั้น ศรีวิชัยน้อยสิบสองนางกอยกล่าว น้องก็เนาอยู่ด้าวแดน บ้านย่านไกล พ่อแม่ไลลาทิมเอาไปปะปล่อย ยักษ์เอาไปเลี้ยงไว้กรุง กว้างด้านดอย แล้วจึงกอยใจตั้งหนีมาย่านสัน ก็จึงเดินดุงตั้งดอนกว้าง ล่องมานี้แหละ

เมื่อนั้น พระยาสิทธิเดชท้าวด่านกล่าวประโลมขวัญ ไซคำควร ต่อพระนางแพงน้อย พี่หากกอยใจตั้งหวังดีดอมอ่อน หวังเอาเป็นคู่ซ้อ

^{๕๗} วิสุทฺธิ ๓/๑๕๓.

^{๕๘} ม.อ. ๑๔/๓๒๓.

เทียมช่างฟ่างเพลลา ขอให้โสมเสลาน้องเมื่อเมืองนำพี บุญเฮามีจึงได้เห็นหน้า บุญเฮามาจึงได้ไว้ต่อ บุญเฮาหลายมาจวบพ้อเห็นหน้าพบกกัน นางอย่าคะนิงถึงห้องเมืองหลังบ้านเก่า พี่จักเอาหนุ่มเหง้าเป็นเจ้าเอกโทนแท้แท้แล้ว

แต่นั้น นางแพงแก้วสิบสองนางกอย กล่าวไว้อ้อมอ้อยจาจ้อยแจ่มใส น้องนี้คงทุกข์ไ้ลูกไฟรชาวนา พากันหลงไพรพลัดพราวพลอย เมืองบ้าน บ่สมควรแท้เทียมมองศักรวนาถ พอแต่เป็นทาสใช้ฮ้องพื้นจั่งสิควร คันให้สมพระอนอ้ายนางพระยาจั่งสิแม่้น คันว่าพระผ่านพื้นภูณาน้องก็ส่วนบุญแท้แท้แล้ว^{๕๙}

ตอนที่ ๕.๒ พระรถเสนชนไก้กับเจ้าเมืองจินดาจนได้รับชัยชนะ ตอนที่พระรถเสนได้กล่าวกับแม่และป้าว่า

เมื่อนั้น กุมารน้อยประโลมออยป้าแม่ อย่าเสียใจเที่ยงแท้เฮให้ป่วยการ แม่เอย แล้วแต่บุญกรรมก่อนทำมาแต่ชาติก่อน พระบ่อทรงชูปเสียงเฮาแท้ก็ช่างตาม แม่เอย โลกนี้มันบ่มีเที่ยงแท้คือดงนිරพานเกิดมาในสงสารคู่สูคนคงพ้อ ลางเทือฮ้ายลางเทือผิดเป็นดี ลางเทือมีลางเทือผิดเล่าเฮี ลางเทือได้มาแล้วซ้ำผิดเล่าพลอยเสีย อันที่เป็นผิวเมียเชือกันบ่ทันได้ แม่ได้ฟังคำต้อนกุมารน้อยอ่อน ก็จึงหายเดือต้อฮอนคำเศร้าโศกใจแท้แท้แล้ว^{๖๐}

ตอนที่ ๑๐.๔ นางยักษ์สามตาผิตหวังชาติสตีกลายฤทธิ์กลายเป็นยักษ์จะฆ่าพระรถเสนกับบิดา แต่ป้องกันไว้ได้ นางยักษ์หมดสติสิ้นใจตาย ทำให้พระเจ้าสิทธ์ทรงทราบความจริง

แต่นั้น นางมารฮ้ายสามตาพระยาแม่ เห็นพระรถได้หมาไม่มาแท้ตั้งประสงค์ นางก็ตกใจแท้คินิงใจดูหลาก อันว่าลูกไม้มีมืออยู่ในสวนอันเป็นของสำคัญยาสิเอามาได้ เหตุสันใดมันจึงเอามาได้สมใจโดยง่ายทั้งกายสิทธ์ไม้เท้าเอามาพร้อมพร้ากัน ภูเขาทำกลใช้มันไปดั้นลวงถึงทานตะวันเขตกว้างเมืองบ้านแขว่ไกลหวังให้มันไปม้วยตายเสียให้มันสว่างกลับได้ตีอีกซ้ำทำให้แปลกกระใจ เกรงแต่ศรีสมรไ้เมรีลูกแม่สิเสียเปรียบเขาเที่ยงแท้จั้งแปรป็นเปียนไปแท้แท้แล้ว ค่อมว่ามันคิดแล้วคั่นคั้งเหลือประมาณ มันก็แปงกายกับจากนางงามน้อย เกิดเป็นขนิเฒ่านางมาร

^{๕๙} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๑๑.

^{๖๐} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๒๑.

ยักษ์ใหญ่ กระโดดใส่ศรีแฉ่มเจ้าบ่าวบ้านนันทน์ หมายถึงจับบ่าวท้าวกุมาร ยีเยียง บให้ยังอยู่ได้คงค้ำต่อไป

เมื่อนั้น องค์กษัตริย์ให้พระยาสิทธิเห็นเหตุ การเกิดแปรเปลี่ยนบั้นพระองค์เจ้าสิ้นสาย พระก็ตกพระทัยแท้อรงทระลายล้มท้าว อันว่าพระท่อนท้าวก็กล้วยานเมื่อยมโน^{๖๑}

ตอนที่ ๑๐.๕ พระรถเสนอาลัยรักนางเมรีได้กลับไปเมืองทวนตะวันเห็นศพนางจึงหมดสติตายตามและได้จัดงานศพบนเชิงตะกอนเดียวกัน

แต่นั้น รถเสนท้าวทรงโคกโสเกี คิดถึงศพเมรีมิ่งสมรมเมียแก้ว เห็นมารดาสุขแล้วนครตุมไพร่ ก็จึงลาแก่นไทมารดาเจ้าแม่คิง กับทั้งจอมกษัตริย์ให้บิดาตนพ่อ ทั้งแม่ปาลาล้าลวงไป บมีน่านเนินซำบาคนต้นลวง ก็จึงถึงแห่งห้องทวนตะวันกว้างแขวไกล ท้าวจึงฮับสั่งให้สร้างต่อพระเมรุหลวง เพื่อจักเผาศพนางมิ่งเมริน้อย แล้วจึงกอยใจตั้งโศกอาหมองหม่น มานั่งใกล้โถกน่องศพให้มิ่งสมร ทั้งเล่าชลด้าให้หานางฮ้องฮ้ำ แล้วจึงเปิดโถกเจ้าหญิงเยี่ยมหล้าดู ก็จึงเห็นศพเจ้านางแพงยังสดอยู่เหมือนสีไขปากด้านจาวัวต่อพระองค์ ท้าวก็อาลัยล้นวนเวียนให้จ่ม ว่าโอโน เมรีเอ๋ย พี่ก็คิดฮอดเจ้าอกสีเน่านมใน นื่องเอ๋ย หาสิ่งใดมาเทียมเทียบพระนางบมีได้ นื่องยังอดสาหัดนไปตามตนพี่ เพราะว่าฮักสิ้นล้นจนม้วยมอดชีวัง พี่ขอสัญญาไว้บ่เอาไผ่เฮียงฮ่วมนนอกจากศรีแฉ่มเจ้าบมีเอื้ออ่าวไผ่ แท้แล้ว พี่ขอตายตามนื่องเมรีเหล่าหล่อ เกิดชาติใดขอให้ได้แนบเนื่อนางนื่องอยู่สยาม แต่ถ้อน ขออย่าได้คลาดแคล้วเห็นห่างไกลกันอย่าได้ฮามเฮียมฮักตั้งเดิมเดี๋ยวนี ค่อนว่าท้าวฮ้ำแล้วเลยเล่าหลงสติ เพราะคิดถึงเมรีฮ้องพระทัยทรวงม้าง สุดที่ทนทานแท้อรงทระลายล้มท้าว ท้าวก็สิ้นชีพม้วยน่าน้อยมิ่งสมร เขาก็เอาบาศขึ้นบนพระเมรุเฮียงคู่กับเมรีแฉ่มเจ้าเฝ้าเมี้ยนพรำกัน แท้แล้ว^{๖๒}

สรุป บุญ เป็นเครื่องหุ้มห่อ กิดกลั่นบาปไม่ให้เกิดขึ้นเป็นเครื่องชำระจิตใจให้ผ่องใสลดความเห็นแก่ตัว มีความเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่นคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน มีความรักความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ เมื่อบุคคลใดที่มีใจเป็นบุญเป็นกุศลแล้วบุคคลนั้นก็ย่อมจะมีแต่ความสุขความเจริญทั้งในปัจจุบันและอนาคต ทั้งในชาตินี้และชาติหน้าย่อมมีความบันเทิงในโลกรสสวรรค์ เพราะได้ทำบุญไว้นั่นเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ทำบุญแล้วย่อมยินดีในโลกนี้ ตายแล้ว

^{๖๑} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๔๔.

^{๖๒} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (อ้างแล้ว), หน้า ๔๔-๔๕.

ยอมยินดี ชื่อว่าย่อมยินดีในโลกทั้งสอง เขาย่อมยินดีที่เราทำบุญไว้แล้ว ไปสู่สุคติยอมยินดียิ่งขึ้น ดังนี้”^{๖๓} และปรากฏในเรื่อง ตอนที่พระเจ้าสิทธีเอนางสิบสองไปเป็นนมเหสี ตอนรถเสนได้ไถ่ที่พระอินทร์ไปชนไถ่กับเจ้าเมืองจินดา ได้ช่วยชนะ เป็นเพราะบุญกรรม และตอนนางยักษ์ผิดหวังแล้วสิ้นใจตาย ตอนที่พระรถเสนกลับไปเมืองทานตะวันเห็นศพนางเมรี เกิดจิตอาลัยรักอย่างลึกซึ้ง ถึงกับสิ้นชีวิตตายตาม นี่เป็นเพราะ บุญกรรมตามสนอง จึงอันเป็นไป

๓.๒.๔ เมตตาในหลักพุทธธรรมเถรวาท ได้ศึกษาถึง ความหมายของเมตตา ประเภทของเมตตา ประเภทของเมตตา ลักษณะของเมตตา ปฏิบัตธรรมของเมตตา วิธีเจริญเมตตา และอานิสงส์ของเมตตา ดังนี้

๑) ความหมายของเมตตา มีความหมายตามรูปศัพท์ และความหมายตามทัศนะโดยทั่วไป ดังนี้

(๑) ความหมายของเมตตาตามรูปศัพท์ คำว่า “เมตตา” เป็นคำในภาษาบาลี แปลว่าความรัก แยกศัพท์ได้ดังนี้ “มิท ชาติในความหมายว่า สนิห (ความรัก) ลง ต ปัจจัย ๆ ในกิริยาภิธานรูปอดีตถึงค์เป็น อา”^{๖๔} มีอรรถวิเคราะห์ ๒ รูปแบบ คือ

๑. “เมชชตีติ เมตตา สนิยหตีติ อตโถ แปลว่าธรรมชาติใด ย่อมรักหมายความว่าเมื่อใด เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าเมตตา ธรรมชาติผู้รัก

๒. มิตเต วา ภาวา, มิตตสส วา เอสา ปวตตตีติปิ เมตตา แปลว่า ธรรมชาตินั้นมีอยู่ในมิตร หรือว่า ย่อมเป็นไปแก่มิตร เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า เมตตา”^{๖๕}

เมตตายังหมายถึงความมีเมตรี ความปรารถนาดี ความอยากให้ผู้อื่นมีความสุข และประสบแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์^{๖๖} ซึ่งโดยความหมายก็ได้แก่ ความเป็นมิตรนั่นเอง คนผู้ที่ปรารถนาดีต่อกัน หรือคนที่ปรารถนาให้คนอื่นหรือสรรพสัตว์อื่น ๆ มีความสุขและประสบแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ชื่อว่ามิตร มีสุภาษิตว่า “มาตา มิตต์ สเก ฆเร แปลว่ามารดาชื่อว่าเป็นมิตรในเรือนของตน”^{๖๗} “อริยมิตตกโร ลียา แปลว่า บุคคลสมควรทำอริยชน (พระอริยเจ้ามีพระโสดาบัน เป็นต้น) ให้เป็นมิตร”^{๖๘} “สหาโย อตถชาตสส โหติ มิตต์ ปุนปุณฺณํ แปลว่า สหายเป็นมิตรของผู้มี

^{๖๓} พุ.ธ. ๒๕/๑๑/๑๗.

^{๖๔} บาลี อภิธานปุปทีปิกา พร้อมทั้งสุจิ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๕), หน้า ๗๒๘.

^{๖๕} พุ.ปฏิ. ๗๘/๔๗; อภฺรฺรฺสา. ๔๒๘/๒๔๗; วิสุทฺธิ. ๒/๑๒๒.

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม เล่มที่ ๓ บทที่ ๑๑-๑๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐๗.

^{๖๗} ส.ส. ๑๕/๑๖๑/๕๐.

^{๖๘} อ.จตุกก. ๒๑/๓๑/๔๒.

ความต้องการเนื่อง ๆ”^{๖๙} และ “อตมฺหิ ขาตมฺหิ สุขา สหายา แปลว่าเมื่อความต้องการเกิดขึ้น สหายเป็นผู้นำความสุขมาให้”^{๗๐}

(๒) ความหมายของเมตตาตามทัศนะโดยทั่วไป “เมตตา” ก็คือ สภาวะจิตที่ประกอบด้วยความรัก ความปรารถนาดี มีกุศลจิต มีความเป็นมิตรต่อบุคคลและสัตว์ ดังจะเห็นได้จากสภาพจิตของบิดามารดาก็ดี อริยชนก็ดี สหายก็ดี ท่านเหล่านี้ต่างปรารถนาให้บุคคลหรือสรรพสัตว์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับคน มีความสุขเจริญรุ่งเรืองและประสบแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ดังนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นมิตร

๒) ประเภทของเมตตา

เมตตา เป็นนามธรรม หรือภาวะด้านจิต ถ้าจะแบ่งเป็นประเภทมีมาก โดยรวมจะแบ่งตามสภาพจิตความเป็นมิตร หรือไม่ใช่มิตร และจิตที่เป็นกุศล และอกุศล มี ๒ ประเภท

พระธรรมปิฎกแบ่งเมตตาที่แปลว่าความรักนี้ ออกเป็น ๒ ประการ คือ “รักเทียบกับรักแท้”^{๗๑}

(๑) รักเทียม คือความรักที่เป็นอกุศล เป็นความรักที่เห็นแก่ตัว เช่น ความรักระหว่างเพศ หมายถึงความรักใคร่เยื่อใยเฉพาะบุคคล เป็นความรักที่ต้องการเสพเวทนา อันเกิดจากการสัมผัสกาย หรือในรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะของคนที่ตนรัก เป็นความรักของปุถุชนที่อยากเอาบุคคลอื่นมาบำเรอความสุขของตน เป็นความรักที่คับแคบ เป็นความรักที่อิงอาศัยเวทนา หมายความว่าคู่รักจะยังรักกันได้ตราบเท่าที่ทั้งคู่สามารถที่จะตอบสนองเวทนาให้แก่กันและกันได้ แต่เมื่อไม่สามารถตอบสนองให้กันและกันได้แล้ว ความรักชนิดนี้ก็จะเสื่อมหายไป และจะเกิดผลเสียหายตามมา

จะเห็นได้ว่า ความรักเทียมมีลักษณะคับแคบจำเพาะเจาะจง โดยปรารถนุบุคคลที่ตนรักชอบใจถูกใจเป็นใหญ่ เป็นความยึดติดผูกพันเฉพาะตัว เป็นความรักที่เกิดจากตัณหา คือเป็นความรักที่ต้องการเอาคนอื่นมาทำให้เรามีความสุข เป็นความรักที่ต้องการครอบครองเป็นเจ้าของ เป็นความรักที่ตื่นเต้นเร่าร้อน เป็นสาเหตุให้เกิดความหึงหวง ความรักประเภทนี้เป็นความรักที่เจือด้วยราคะ จัดเป็นรักเทียม เป็นความรักที่ยังไม่สมบูรณ์ มีจุดบกพร่อง ซึ่งจำเป็นจะต้องพัฒนาไปสู่ความรักประเภทที่ ๒ คือความรักแท้ที่เป็นเมตตา

(๒) ความรักแท้ หมายถึงความปรารถนาดี ความอยากให้คนที่รักมีความสุข และประสบแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์นั่นเอง เป็นความรักที่บริสุทธิ์ รักโดยอาการเผื่อแผ่เป็นความ

^{๖๙} ส.ส. ๑๕/๑๖๑/๕๐.

^{๗๐} พุ.ธ. ๒๕/๓๓/๕๙.

^{๗๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความรักจากวาเลนไทน์ สู่อุบัติเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔,

(กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๙-๑๐.

ปรารถนาดี ทำให้ใจเปิดกว้างออกไปและผ่อนคลายเบิกบาน ต้องการให้ผู้ที่เรารักมีความสุข และอยากทำทุกอย่างให้เขามีความสุข การที่จะทำให้คนอื่นมีความสุขนั้น คือการเสียสละ สละความสุขส่วนตัวเพื่อความสุขของคนที่เรารัก หรือเพื่อความสุขของทั้งคู่ ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ชัดเจนในอันที่จะทำให้ตนเองและคนอื่นมีความสุข พระธรรมปิฎก กล่าวถึงความรักแท้ว่า “ความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข เป็นความหมายที่สำคัญของคำว่า “ความรัก” และความรักแท้มีชื่อพิเศษเรียกว่า “เมตตา” หรือความรักต้องการให้ผู้อื่นเป็นสุข”

ผู้ที่มีความรักแท้ จึงเป็นผู้มีความสุขอย่างแท้จริง ทั้งสามารถยังบุคคลอื่นให้มีความสุขอีกด้วย พระธรรมปิฎกกล่าวว่า “ความรักแท้ที่ต้องการให้คนอื่นเป็นสุข จะเห็นได้ง่ายๆ เหมือนความรักของพ่อแม่ พ่อแม่รักลูก คืออยากให้ลูกเป็นสุข ถ้าเราอยากให้ลูกเป็นสุข เราก็ต้องพยายามทำทุกอย่าง เพื่อให้ลูกเป็นสุข เพื่อจะได้เห็นลูกมีความสุข พอเห็นลูกมีความสุข พ่อแม่ก็มีความสุขด้วย”^{๗๒}

จากข้อความข้างต้นนี้ความรักความปรารถนาดีของพ่อแม่ ที่จะเป็นความรักอันเป็นเมตตาได้ ก็ต่อเมื่อความรักและความปรารถนาดีนั้นไม่มีเงื่อนไข โดยไม่ใช้ชีวิตร่างกายของลูกเพื่อสนองความต้องการของตนเอง ไม่ว่าในกรณีใดๆ ก็ตาม พระธรรมปิฎกกล่าวว่า “ความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก อยากให้ชีวิตของลูกเจริญงอกงาม... ข้อนี้นับว่าเป็นคุณธรรมคือ เมตตา ขอพ่อแม่”^{๗๓}

ในหนังสือจิตวิทยาแห่งความรัก **ไชย ณ พล** ได้แบ่งความรักออกเป็น ๓ ประการ คือ

๑. ความรักที่ปรารถนาจะได้อย่างเดียว เป็นความรักที่อยู่บนพื้นฐานของจิตใจที่ยังขาดบกพร่อง ไม่สมบูรณ์ การรักผู้อื่นเป็นเพียงภาษาของการเรียกร้องเพื่อผลประโยชน์ของตนเองเท่านั้น...

๒. ความรักที่ปรารถนาจะให้และต้องการได้ เป็นความรักที่อยู่บนพื้นฐานของจิตใจระดับกลางทั่ว ๆ ไป ซึ่งจะยินดีในการสละให้ ช่วยเหลือเกื้อกูล แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องการการตอบแทนด้วย...

๓. ความรักที่ปรารถนาจะให้อย่างเดียว โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน เป็นความรักที่อยู่บนพื้นฐานของจิตใจที่สมบูรณ์ ดวงใจเช่นนี้พร้อมที่จะให้ความรักแก่สิ่งทั้งปวง ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต^{๗๔}

ทัศนคติดังกล่าว “เมตตา” คือความรัก ความปรารถนาดีต่อเพื่อนร่วมโลก อยากให้เขาเหล่านั้นประสบแต่ความสุขความเจริญ ความเป็นมิตรต่อกันและกัน ความเป็นผู้รักใคร่สนิทสนมกัน การคอยช่วยเหลือกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมความดีภายในจิตใจ แล้วแสดงผลออกมาทางการ

^{๗๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ความสุขที่สมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๗๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม เล่มที่ ๓, ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, อ่างแก้ว, หน้า ๕๐๘.

^{๗๔} ไชย ณ พล, **จิตวิทยาแห่งความรัก**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พลัสเพรส, ๒๕๔๐), หน้า ๒๓.

กระทำหรือคำพูด เช่น การทำดี พุดดีต่อกันและกัน เมตตาคือความรัก ประเภทนี้แบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือความรักที่เป็นอกุศลและความรักที่เป็นเมตตา

๑. ความรักที่เป็นอกุศล เป็นความรักที่เกิดจากอกุศลคือตัณหาหรือราคะ นั้นเองเป็นความรักที่ต้องการความเป็นอยู่ดีแห่งชีวิตของผู้อื่น เพียงเพื่อเป็นเงื่อนไขสำหรับตนจะได้ใช้ประโยชน์หรือเสพสุข และต้องการการตอบสนอง หากคู่รักไม่สามารถตอบสนองได้ ความรักชนิดนี้ก็จะคลายและหายไปในที่สุด เพราะเป็นความรักที่แปรผันไปตามสถานการณ์ ยังเป็นความรักที่ไม่สมบูรณ์จำเป็นต้องพัฒนาให้กลายเป็นความรักที่สมบูรณ์ต่อไป

๒. ความรักที่เป็นเมตตา คือความรักที่บริสุทธิ์ เป็นความรักที่เกิดจากปัญญา อันสุขุมลุ่มลึก เป็นความรักที่ไม่มีเงื่อนไขไม่หวังผลตอบแทน พร้อมทั้งจะเสียสละความสุขส่วนตัวให้แก่เพื่อนร่วมโลก ดีใจ เบิกบานใจที่ได้แผ่ความรัก ความหวังดี ความปรารถนาดีไปให้แก่เพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ เป็นความรักที่ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ลำบากทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ เพราะเป็นความรักที่ไม่เจือด้วยอกุศล แต่ตรงกันข้ามความรักชนิดนี้มีบ่อเกิดมาจากปัญญา ผู้คนในโลกควรจะพัฒนาตนให้มีความรักประเภทนี้ให้มาก ๆ เพื่อความสุขของตนเองและเพื่อนร่วมโลก

๓) ลักษณะของเมตตา

ลักษณะของเมตตา ตามคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้

(๑) **ลักษณะของเมตตาในคัมภีร์อรรถกถา** ได้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับลักษณะของเมตตาว่า “เมตตา” มีความเป็นไปโดยอาการเกื้อกูลเป็นลักษณะ มีอันนำเอาประโยชน์เกื้อกูลเข้าไปให้เป็นรส มีอันนำความอาฆาตออกไปเสียได้เป็นเครื่องปรากฏ มีอันมองเห็นความที่สัตว์ทั้งหลายเป็นที่น่าเจริญใจเป็นเหตุใกล้ มีความระงับไปแห่งพยาบาท เป็นสมบัติแห่งเมตตานั้น มีความเกิดขึ้นแห่งสเนหา เป็นวิบัติแห่งเมตตา^{๗๕}

(๒) **ลักษณะของเมตตาในคัมภีร์วิมุตติมรรค** ได้อธิบายเมตตาว่า ลักษณะของเมตตา มีภาวะเสมือนดวงจิตของมารดาบิดาเมื่อมองดูบุตรน้อยคนเดียวของตนทำจิตประกอบด้วยเมตตาและความปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่บุตรน้อยผู้นั้น พระโยคีก็ฉันนั้น ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์ เมตตาบัณฑิตพึงรู้อย่างนี้ ความสงบนิ่งแห่งจิตในการบำเพ็ญนี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของเมตตา การทำความปรารถนาดีให้เกิดขึ้น เป็นลักษณะของเมตตา ความคิดที่ประกอบด้วยเมตตา เป็นรสของเมตตา อโทสะ เป็นปทัฏฐานของเมตตา^{๗๖}

ดังนั้น ลักษณะของเมตตาจิตเป็นไปโดยอาการเกื้อกูล และลักษณะของเมตตามีภาวะเสมือนดวงจิตของมารดาบิดาเมื่อมองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน

^{๗๕} สท. โข. ๒๒/๘๖; ๒๗/๑๐๓; ๑๒๘/๑๑๗; อฏฐุสา. ๔๒๘/๒๔๗; ๔๒๘/๒๕๑; วิสุทฺธิ. ๒/๑๒๓.

^{๗๖} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ, วิมุตติมรรค พระอุทิศสละภระ วจนา, แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ ของพระเอฮารา พระโสมเถระ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๘) หน้า ๑๓๗.

๔) ปฏิปักษ์ธรรมของเมตตา

คำว่า “ปฏิปักษ์” คือสิ่งที่เป็นศัตรูกัน สิ่งที่ตรงกันข้ามหรือสิ่งที่เป็นอันตรายต่อเมตตา ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องป้องกันมิให้บังเกิดขึ้น เมตตาเป็นธรรมฝ่ายกุศล ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับเมตตาก็จะต้องเป็นธรรมฝ่ายอกุศล มีอยู่ ๒ ประการ โดยจัดเป็นข้าศึกไกลอย่างหนึ่งและข้าศึกใกล้อย่างหนึ่ง ดังนี้

(๑) ข้าศึกใกล้เมตตา ได้แก่ ราคะ คือ ความกำหนัด หรือยินดีในกามเพราะมีส่วนเข้ากันได้โดยมองในแง่ที่เป็นคุณด้วยกัน เหมือนศัตรูของบุรุษที่อยู่ใกล้ชิดกันย่อมได้โอกาสทำร้ายได้เร็วกว่าศัตรูที่อยู่ไกล ในปกรณวิเสสวิสุทธิมรรคกล่าวไว้ว่า “ราคะกับเมตตาในที่นี้ต่างก็มองคนอื่นในแง่ที่เหมือนกัน ราคะนั้นว่าใกล้กับเมตตามาก ถ้าผู้ปฏิบัติเพละชนิดเดียว ราคะก็เกิดแทนเมตตาทันที ราคะนั้นย่อมได้ช่องโอกาสขึ้นเร็วมาก ดังนี้ ผู้ปฏิบัติต้องคอยระวังจิต เมตตาทำให้มีเกิด ราคะ”^{๗๗}

(๒) ข้าศึกไกลของเมตตา ได้แก่ พยาบาท ซึ่งหมายถึง ความขัดเคืองแค้นใจ คิดร้าย พยาบาทเป็นความรู้สึกปองร้าย ต้องการให้ผู้อื่นประสบความพินาศย่อยยับไป อันเนื่องมาจากการที่ตนแค้นเคืองเขา แล้วไม่สามารถโต้ตอบได้ทันที อาจมาจากการที่ตนเองยังไม่พร้อมที่จะโต้ตอบ หรือยังไม่โอกาส ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาความพยาบาทก็บีบคั้นอยู่ในจิตใจของเขา ต่อเมื่อเวลาใดตนได้โอกาสที่เหมาะสม ความพยาบาทจึงกระตุ้นเตือนให้ผู้นั้นแสดงการโต้ตอบออกมาทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ในปกรณวิเสสวิสุทธิมรรคว่า “เพราะมีส่วนเข้ากันไม่ได้ เหมือนศัตรูของบุรุษซึ่งอยู่ในที่ป่าทึบแห่งภูเขา ผู้ปฏิบัติที่มีจิตเต็มไปด้วยพยาบาท ควรเจริญเมตตาภาวนาโดยไม่เกรงกลัวต่อพยาบาท การเจริญกรรมฐานและทำความพยาบาทโกรธเคืองไปด้วยในขณะเดียวกัน เป็นสิ่งที่เป็นไปได้”^{๗๘}

นอกจากปฏิปักษ์ธรรม ดังกล่าว ยังมีหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อเมตตาอีก คือ มัจฉริยะธรรม คือ ความตระหนี่ถี่เหนียว อิศสาธรรม คือ ความริษยาตาร้อนผู้อื่น และมีฉาภิภูษิธรรม คือ ความเห็นผิด เป็นต้น

๕) วิธีเจริญเมตตา

ผู้ปฏิบัติกรรมฐานที่ใคร่เจริญเมตตาพรหมวิหาร ต้องตัดปليโพธน้อยใหญ่ ซึ่งมีปรากฏในปกรณวิเสสวิสุทธิมรรคว่า “ที่อยู่ ตระกูล ลาภสักการะ หมู่คณะ การงาน การเดินทางไกล ญาติพี่น้อง ความเจ็บป่วย การศึกษาและอิทธิฤทธิ์”^{๗๙} เพื่อจะได้ปฏิบัติกรรมฐานได้โดยสะดวก ไม่

^{๗๗} วิสุทธิ. ๒/๑๒๔.

^{๗๘} วิสุทธิ. ๒/๑๒๔; อภิญญา. ๔๒๘/๒๔๘.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

มีสิ่งกวนใจ และวิธีเจริญเมตตาธรรม มีลำดับบุคคลที่ควรเจริญ ๕ ประเภท วิธีเจริญเมตตาต่อความโกรธหรือต่อศัตรู ๑๐ วิธี และวิธีแผ่เมตตา ๓ ระดับ ดังนี้

(๑) ระดับบุคคลที่ควรเจริญเมตตา มี ๕ ลำดับ คือ

๑. การเจริญเมตตาไปในตนเอง
๒. การเจริญเมตตาไปในบุคคลที่เป็นที่รักที่เคารพ
๓. การเจริญเมตตาไปในเพื่อนผู้เป็นที่รักยิ่ง
๔. การเจริญเมตตาไปในบุคคลที่เป็นกลาง ๆ
๕. การเจริญเมตตาไปในบุคคลที่เป็นศัตรูต่อกัน^{๘๐}

(๒) วิธีเจริญเมตตาต่อความโกรธหรือต่อศัตรู มี ๑๐ วิธี คือ

๑. วิธีกลับเข้าเมตตาใหม่
๒. วิธีการระลึกถึงพระพุทธรูป
๓. วิธีการระลึกถึงความดีของผู้นั้น
๔. วิธีการพำสอนตนเอง
๕. วิธีการพิจารณาถึงการที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน
๖. วิธีการพิจารณาถึงพุทธจริยาปางก่อน
๗. วิธีการพิจารณาถึงความเดิมเกี่ยวข้อกันในสังสารวัฏ
๘. วิธีการพิจารณาถึงอานิสงส์ของเมตตา
๙. วิธีการพิจารณาถึงการแยกธาตุ
๑๐. วิธีการพิจารณาถึงการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และให้เป็นสิ่งของ

(๓) วิธีแผ่เมตตา ๓ ประการ คือ

๑. อโนธิโสภรณา แผ่ไปโดยไม่เจาะจง คือแผ่ไปในสัตว์ปาลณะ ภูติบุคคล และผู้มีอัตภาพ (ผู้นั่งอยู่ในอัตภาพ)
๒. โอธิโสภรณา แผ่ไปโดยเจาะจง คือแผ่ไปในสตรี บุรุษ พระอริยเจ้า อนริยชน เทวดา มนุษย์ และสัตว์วินิปาติกะ
๓. ทิสาพรณา แผ่ไปในทิศ คือแผ่ไปในสัตว์ ปาลณะ ภูติ บุคคล ผู้มีอัตภาพ สตรี บุรุษ พระอริยเจ้า อนริยชน เทวดา มนุษย์ และสัตว์วินิปาติกะ ในทิศทั้ง ๑๐ คือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศเบื้องล่าง และทิศเบื้องบน

๖) อานิสงส์ของเมตตา

อานิสงส์ของเมตตาทาย่อมส่งผลกลับแก่ผู้ปฏิบัติตามหลักของเมตตา ดังนี้

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔.

(๑) ผู้แผ่เมตตาย่อมได้รับความเมตตาจากผู้อื่น ทั้งนี้ เพราะมนุษย์ทุกคนในโลกนี้ควรเจริญเมตตาและควรจะได้รับ ความเมตตา เพราะทุกชีวิตต่างก็มีความทุกข์ยากเดือดร้อนด้วยกัน ทั้งนี้ มนุษย์จึงควรพากันเจริญเมตตาให้กว้างขวางจะเป็นการก่อให้เกิดประโยชน์เพื่อให้ตนเองนั้นแลเป็นสุขก่อนใครทั้งหมด^{๘๑}

(๒) เมตตาเมตตาอันสงส์ก่อให้เกิดสื่อสัมพันธ์ที่ดี ทั้งนี้ เพราะพฤติกรรมของมนุษย์จะเกี่ยวกับหลักจริยธรรมเรื่องเมตตาและเมตตายังเป็นสื่อสัมพันธ์ในการสัมพันธ์ที่ดีในด้านต่าง ๆ เป็นอย่างดี เมื่อบุคคลผู้ใดเจริญเมตตาซึ่งถือว่าเป็นผู้ให้ความปรารถนาดี คือทางใจก็หวังดีทางกาย วาจา ก็แสดงออกโดยอาการหวังดี ประชาชนโดยทั่วไปย่อมจะรับรู้รับทราบได้จากการแสดงออกของเขาเอง^{๘๒}

(๓) ผู้แผ่เมตตาย่อมได้รับอานิสงส์ว่ามีกุศลจิตต่อเพื่อนมนุษย์ ทั้งนี้ เพราะผู้เจริญเมตตาธรรมนี้ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้ความปรารถนาดี ความหวังดีโดยส่วนเดียว หาได้หวังสิ่งตอบแทนจากผู้อื่นไม่ ผลที่ผู้ให้ได้รับเพียงแต่คุณค่าทางจิตใจเท่านั้น กล่าวคือย่อมเกิดความรู้สึกอิ่มเอิบใจเป็นสุข มีแต่ความหวังดีต่อผู้คนในสังคม เมตตาอันนี้เป็นมูลเหตุให้มนุษย์ทุกชาติ ทุกภาษาช่วยเหลือซึ่งกันและกันในรูปแบบต่าง ๆ^{๘๓}

(๔) อานิสงส์เมตตาที่ย่อมอำนวยให้ผู้แผ่เมตตา เพียงน้อยนิดแต่ได้รับเมตตา กลับเป็นมหาศาล สมดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลายผู้ใดให้ทาน ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเช้า ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเที่ยง ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเย็น ส่วนผู้ใดเจริญเมตตาจิตในเวลาเช้า ผู้ใดเจริญเมตตาจิตในเวลาเที่ยงโดยที่สุดช่วงกาลหยดน้ำนมแห่งแม่โค หรือผู้ใดเจริญเมตตาจิตในเวลาเย็น โดยที่สุดช่วงกาลหยดน้ำนมแห่งแม่โค การที่เจริญเมตตาในช่วงระยะเวลาเพียงที่บุคคลรีดนมโคนั้นยังมีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้แล้วในวันหนึ่ง^{๘๔}

(๕) อานิสงส์เมตตาเอื้อต่อผู้บริหาร ความจริงผู้บริหารด้านต่างๆ ควรยึดหลักจริยธรรม เมตตาและการจะนำเอาเมตตาไปปรับใช้นั้น พอสรุปได้ ดังนี้

๑. มีการเสียสละอย่างปราศจากการเห็นแก่ตัว

^{๘๑} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, รสแห่งเมตตา ชุ่มเย็นยิ่งนัก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๒.

^{๘๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, รสแห่งเมตตา ชุ่มเย็นยิ่งนัก, อ่างแล้ว, หน้า ๒๓.

^{๘๓} พระพินลธรรม อาสภเถระ, วิสุทธิมรรค-ความไทย พรหมวิหารนิตย ปริญญาที่ ๙, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๑๗) หน้า ๖.

^{๘๔} ส.น. ๑๖/๖๖๗/๒๕๙.

๒. เป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงเกียรติคุณดี
๓. มีความจริงใจ
๔. มีความรอบรู้ในวิชาการ
๕. มีความรักและห่วงใยผู้ร่วมงาน
๖. เป็นผู้นำที่ดี รับผิดชอบต่อหน้าที่ อุทิศและเวลาให้สถานที่ศึกษาอย่างเต็มที่
๗. เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี เคารพในสิทธิและศักดิ์ศรี

หลักพุทธธรรมเถรวาท เมตตาที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง ซึ่งสอดคล้องกับเรื่อง ตอนที่ ๒.๑, ๖.๒, ๖.๕, และ ตอนที่ ๑๐.๔ ดังนี้

ตอนที่ ๒.๑ นางยักษ์สามตา มีความเมตตารับนางสิบสองไปเลี้ยง

เมื่อนั้น สามตาเฒ่านางมารยักษ์ใหญ่ ก็จึงจัดแจงให้นางน้อยอยู่สบาย บ่อได้ทุกขียากฮ้ายเสมอดังเมืองหลัง อยู่ถ่างฟุ้งตะโปนดนตรี เสพระงามเงินเจ้า มีทั้งสาวสนมเหง้าพากันแหนแห่ เจ้าหากหาแม่เลี้ยง มาให้สู้คน พอเมื่อดนนานได้หลายปีแถมถ่ายมาแล้ว ผุงหมูนางนาฏน้อยเจริญหน้าใหญ่มา หลังดูกายาเพียงเพียงอินทร์เลลาหล่อ พอปานหยาดแต่ฟ้ามาแท้สู้คน อันว่าผุงพลพร้อมชายสามยักษ์ใหญ่ ไผมาเห็นก็หากม้อยมรเมี้ยนมิ่งไป หากนางพอใจด้วยคอมก้นฮักแม่ คือตั้งออกจากห้องมาแท้สู้คน จนกว่าสามตาเฒ่าวางใจหลงเชื่อ บ่อได้คิดอ้าวเอื้อมเมื่อนหน้าว่าสิหนี แท้แล้ว^{๕๕}

ตอนที่ ๖.๒ เทวดามีเมตตาเข้ามานิรมิตมองถึงเหตุที่จะไปยังเมืองทานตะวัน โดยเมตตาจัดหาม้าคู่บารมีมาให้

บัดนี้ จักกล่าวถึงอินทราเจ้าทรงแท่นวิมานทอง ก่อนแล้วเคยเป็นของเทียมทรงอ่อนปานปุยฝ้าย กลับกลายเป็นของแข็งกล้าเหมือนศิลาเนื้อแก่น มันจักเกิดเดือดร้อนแดนด้าวฝ่ายใด พระก็ส่งสยัแท้สรญาณหลังหล้าหลังไปกำฝ้ายใต้กายพื้นโลกคน ก็จึงเห็นจอมเจ้าพระยาสิทธิศักดิ์ใหญ่ กำลังจัดแจงใช้บาทำวารถเสนไปหนห้องทานตะวันเมืองใหญ่ เพราะวาลงแก่นไทมาร์ฮ้ายแต่งแปลง มันนั้นสิแกล้งฆ่าทำวกับทำแม่สิบสองนาง พระก็มองมาเห็นเวทนานำทำว คั้นบ่อลงไปช้อยคงลิตายแน่นแน่นเห็นลิตายเที่ยงแท้บ่อคงค้ำต่อไป ทันใดนั้น องค์อินทร์เหาะล่องมาแล้วถึงช่วงค้อมกรุงกว้างซิดซิ่น พระก็ผินผันเข้าในอุโมงค์เมินส่อง เห็นรถเสนและแม่ทำวนอนนั่งบ่อตึง อินทร์ก็บันดาลเข้าคำฝั้นน้อยหนุ่ม นิรมิตเข้า

^{๕๕} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๕.

เห็นท้าวกล่าวจา บอกว่ามีอื่นเข้าพระยาพ่อกุมาร จักให้บาคานไปส่ง
 สาส์นกรุงกว้าง ทางนครหลวงพันทานตะวันเมืองใหญ่ เพราะว่าหลงแก่
 ให้มารदानบอกไป มันจักทำที่ไซ้เชิงอุบายฆ่าท่าน แต่กุมารอย่า่านการนี้
 อย่างไม่ เสาจักคอยฮักษาให้หาทางชูซาช้อย บ่อให้มรมิ่งม้วยชีวีแท้แต่
 อย่างไม่ เจ้าจงอาสาข้ามไปตางพ่อ แต่ให้ท่านขอมิ่งม้าไปพร้อมหนึ่งตัว
 อย่าได้กลัวเกรงย่านนำไปขับขี่ ม้านั้นคืออยู่แล้วเมืองนี้แมนบ่อไกล มัน
 หากเหาะเห็นได้บินไปทางอากาศ วาสนาของท้าวกุมารผู้ประเสริฐ ให้
 นำมาเกิดพร้อมเป็นแก้วคู่กัน ค้นหากเห็นมันแล้วบาสิจุงขับขี่ ให้เอามือ
 ลูบหลังสามทีก่อนแล้วสิจับได้ง่ายตาย จักบ่อมีอันตรายแท้แนวใดสักอย่าง
 บ่อมีทางเดือดฮ้อนไปถ่อนเที่ยวพะลัน พอเมื่ออินทาเข้าฝันบาแล้วตื่น
 อินทร์ก็เหาะห่อนขึ้นปรางค์กว้างช่วงสวรรค์^{๘๖}

ตอนที่ ๑๐.๔ นางยักษ์สามตาผิดหวังขาดสติ คลายฤทธิ์กลายเป็นยักษ์น่าเกลียดน่า
 กลัว จะฆ่าพระรถเสนกับพระบิดา แต่พระรถป้องกันและต่อสู้จนยักษ์สิ้นชีวิต พระเจ้าลี้ทรีรู้
 ความจริง จึงกลับใจมีเมตตาต่อพระรถเสนและแม่และพวกป่าของรถเสนแล้วจึงทรงได้รับคืนมา
 และทรงตั้งเป็นมเหสีเช่นเดิม

แต่นั้น องค์กษัตริย์ให้พระยาพ่อบิดา ก็จึงเฮี้ยวพะลันมากอดกุม
 กุมารท้าวแล้วจึงทรงแกลงขึ้นคำไขแว้วว่า ลูกฮักเอย เพราะลูกมาช้อยไว้
 พอให้พ่อบ่ตาย พ่อบ่ฮัวอียักษ์นั้นมันเปียนแปลงมา ลูกอย่าถือโทษาโกรธ
 เค็มเคืองแค้น ของให้ลี้มเสียเสียงความหลังตั้งแต่เก่า อย่าไปคิดโศกเศร้า
 เอาเรื่องเก่ามาประจาน ให้สงสารบิดาถ่อนโทษทัณฑ์ที่ทำไว้ ขอให้ลูก
 อโหสิให้อย่ามีเวรสืบต่อ พ่อหากหลงแจ่มเจ้าอียายเฒ่ายักษ์มาร ตั้งหาก
 โดนนานแท้หลงเสนห์ยักษ์ใหญ่ จนว่าลี้มแก่นให้สืบสองน้อยแม่บา

บัดนี้ หมดเวรแล้วแนวใดทุกอย่าง เวรบ่ยังอยู่ค่างทางท้าวให้สว่าง
 ใจนั้นถ่อน พ่อจักฮับแม่เจ้ามาอยู่ในปรางค์ ฮับสืบสองนางคราญแม่เมือง
 จอมเจ้า เอามาเนาครองสร้างงนครตุ้มไพร่ ยกให้เป็นเอกไ้ครองตุ้ม
 ไพร่พล แท้เหล่า แล้วจึงฮับสั่งให้ฝูงหม่นายทวาร นำเอาศพจอม
 มารชฌิยักษ์ใหญ่ ไปเสียบไว้ต้นไม้ประจานไ้นอกเมือง แล้วจึงจัดพล
 เต็นนำกระบวณแหนแห่ ไปฮับแม่แจ่มเจ้าบาท้าวเข้าสู่เมือง เสียงนันท้อง

^{๘๖} บุญเลิศ ราโชติ, นางสืบสอง(อ้างแล้ว) หน้า ๒๔.

ในนครเค็งคั้น แห่สิบสองแก่นให้พระนางเข้าสู่เมือง เอามาไว้ในนคร
ครองราชย์อยู่สืบสร้างปรากฏกว้างต่อมา แท้แท้แล้ว^{๘๗}

สรุป เมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาดี มีกุศลจิตเป็นมิตรที่ดีต่อบุคคลและสัตว์ เมตตา
มีทั้งเมตตาเทียมหรือมีพฤติกรรมซ่อนเร้น ซึ่งถือว่าเป็นเมตตาหลอก และเมตตาที่แท้จริงมีพื้นฐาน
เป็นกุศลจิต เมตตามีลักษณะเกื้อกูลเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ปราศจากความอาฆาตมาดร้าย มุ่งประโยชน์
ความสงบสุข ดังปรากฏในเรื่อง นางยักษ์เมตตาต่อนางสิบสองถึงรับเอาไปรับเลี้ยง เทวดาให้ม้าพาซี
คูบารมีแก่พระรถเสน แม่และป่าเมตตาอาลัยรักรถเสนที่จะไปเมืองทานตะวัน และพระเจ้าลิทธิเมตตา
ต่อนางสิบสองรับกลับมาอภิเษกเป็นอัครมเหสีอีก เป็นต้น

๓.๒.๕ กรุณาในหลักพุทธธรรมเถรวาท

ได้ศึกษาถึง ความหมายของกรุณา ประเภทของกรุณา ลักษณะของกรุณา ปฏิปักษ์ธรรม
ของกรุณา วิถีเจริญกรุณา และอานิสงส์ของกรุณา ดังนี้

๑) ความหมายของกรุณา สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประการ คือ ความหมายกรุณาตาม
รูปศัพท์ คำอธิบาย และความหมายกรุณาตามทัศนะโดยทั่วไป ดังนี้

(๑) ความหมายกรุณาตามรูปศัพท์และคำอธิบาย คำว่า “กรุณา” เป็นคำในภาษาบาลี
แปลว่า “ความสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสารในสัตว์ทั้งหลาย”^{๘๘} แยกศัพท์ได้ดังนี้ “กร ธาตุ
ในความหมายว่า กรณ (กระทำ) ลง ยุ ปัจจัย ๆ ในกิริยาภิกตกัในรูปอิตถิลิงค์เป็น อา” อีกอย่าง
หนึ่ง “ กั บทหน้า รุธิ ธาตุในความหมายว่า อารณ (ปิดกั้น) ลง อ ปัจจัย ๆ ในกิริยาภิกตกัใน
รูปอิตถิลิงค์เป็นอา”^{๘๙} มีอรรถวิเคราะห์ ๔ รูปแบบ คือ

๑. ปรทุกฺเข สติ สาธุนํ กมนฺนํ กโรตฺติ กรุณา แปลว่า ธรรมชาติใด เมื่อ
ความทุกข์ของผู้อื่นมีอยู่ ย่อมทำความห่วงใยแก่สาธุชนทั้งหลาย เหตุนั้นธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่า
กรุณา ธรรมชาติผู้ทำความห่วงใย

๒. กีนาคิ วา ปรทุกฺขํ หีสติ วินาสตฺติ กรุณา แปลว่า ธรรมชาติใดยอมซื้อ
เอาเสีย คือเบียดเอาเสียซึ่งความทุกข์ของผู้อื่น คือทำทุกข์ของผู้อื่นให้หายไปเสีย เหตุนั้น ธรรมชาติ
นั้นจึงชื่อว่า กรุณา ธรรมชาติผู้ซื้อเอาทุกข์ของผู้อื่น

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๘๘} อภิ.วิ. ๓๕/๗๔๕/๓๙๑-๓๙๒; ๗๕๒/๓๙๘-๓๙๙; ๗๕๗/๔๐๕-๔๐๘; ๗๖๑/๔๑๕-๔๑๖.

^{๘๙} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, พิมพ์ครั้งที่ ๑

๓. กิริยติ ทุกขิตะสุ ฆรณาวเสน ปสารียตีติ กรุณา แปลว่าธรรมชาติใด อันสาธุชนย่อมเรียรายไป คือเหยียดออกโดยการแผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายผู้ได้รับทุกข์ เหตุนี้ ธรรมชาตินี้ชื่อว่ากรุณา ธรรมชาติที่เขาเรียรายออกไป^{๙๐}

๔. อตตานิมนิตาย กโรนตีติ กรุณา แปลว่าความสงสารเป็นธรรมที่บุคคลกระทำกับผู้อาศัยตน ชื่อว่ากรุณา และ กัม สุขิ รุณตีติ กรุณา ความสงสารที่กั้นความสุข (ของตน) ไว้ ชื่อว่า กรุณา^{๙๑}

(๒) ความหมายตามทัศนะโดยทั่วไป “กรุณา” หมายถึงความสงสาร ปรารถนาให้เขาพ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อน ความลำบากต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นแก่สาธุชนคนดี เมื่อได้ประสบพบเห็นคนหรือสัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งประสบความทุกข์ ความเดือดร้อน หรือผู้ที่มีชีวิตรุ่งเรืองร่ำรวยแต่มักกระทำ ความชั่ว อันเป็นเหตุให้ตนเองได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อนในอนาคต ซึ่งเป็นเหตุให้สาธุชนเหล่านั้น ไม่สามารถทนนิ่งเฉยอยู่ได้ มีความรู้สึกหวั่นไหว เพราะถูกความกรุณากระตุ้นเตือน ปรารถนา ต้องการช่วยเหลือให้เขาเหล่านั้นพ้นจากความทุกข์ เป็นต้น ที่ได้รับอยู่ หรือที่จะได้รับในอนาคต

๒) ประเภทของกรุณา

กรุณาสามารถแบ่งตามอาการและวัตถุประสงค์ของผู้จำแนก แต่ในที่นี้มุ่งกล่าวถึงประเภทของกรุณา มี ๒ ประเภท คือ กรุณาเทียม กับ กรุณาแท้ คือ

(๑) กรุณาเทียม หรือกรุณาที่เจือด้วยอกุศลได้แก่ กรุณาของผู้ที่ประสงค์จะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ แล้วได้ลงมือทำการช่วยเหลือ จะช่วยเหลือเขาได้หรือไม่ได้ก็ตาม ขณะทำการช่วยเหลือ มีความลำบากใจกลัวว่าจะช่วยเหลือเขาให้พ้นความทุกข์ยากลำบากไม่ได้ หรือบางครั้งแม้พยายามช่วยเหลืออย่างเต็มที่แล้ว แต่ก็ช่วยเหลืออะไรไม่ได้เลย ดังนั้น จึงมีความรู้สึกเสียใจ เศร้าโศก เดือดร้อนใจไปกับเขาด้วย ซึ่งสภาวะจิตที่เป็นเช่นนี้เกิดมาจากโทมนัสสเวทนาซึ่งเป็นอกุศล มิใช่เป็นกรุณา ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจำเป็นต้องพัฒนากรุณาเทียมนี้เพื่อให้เป็นกรุณาแท้ต่อไป

(๒) กรุณาแท้ หรือกรุณาที่เป็นกุศล ได้แก่ กรุณาของผู้ที่ เมื่อประสบพบเห็นคนที่ได้รับความทุกข์อันเกิดมาจากความเสื่อม ๕ หรือผู้ที่ได้รับความทุกข์ในอนาคต ถูกความกรุณากระตุ้นเตือนได้ช่วยเหลือเขาเหล่านั้นโดยวิธีการต่าง ๆ ตนเองจะช่วยเหลือผู้ประสบทุกข์ให้พ้นจากความเดือดร้อนได้หรือมิได้ก็ตาม จิตใจย่อมมีแต่ความเบิกบานแจ่มใส ไม่ขุ่นข้องหมองใจ เสียใจ แม้บางครั้งจะพยายามช่วยเหลือผู้ประสบทุกข์อย่างเต็มที่แล้ว แต่ช่วยเหลือเขาไม่ได้เลย ก็จะไม่รู้สึกเดือดเนื้อร้อนใจ โดยคิดเพียงว่าตนเองทำดีที่สุดแล้ว อันเนื่องมาจากกรุณาที่แท้ ซึ่งเป็นมหากุศล

ฉะนั้น ผู้ที่มีกรุณาแท้เท่านั้น ตนเองจึงจะมีความสุขอย่างแท้จริง สามารถช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ยากลำบากได้ด้วยและตนเองมีได้ทุกข์ร้อนด้วย ดังพระนิพนธ์ของสมเด็จพระ

^{๙๐} สท.โช. ๘๑/๕๔; สท. ปกา. ๑/๗๐/๖๓; อฎฐสา ๔๒๘/๒๔๗; วิสุทธิ. ๒/๑๒๒.

^{๙๑} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๕.

ญาณสังวรว่า “อันความกรุณานั้นมหัศจรรย์ยิ่ง..” ความทุกข์ยากเดือดร้อนของตนเอง แม้มากมายก็จะกลายเป็นเรื่องเล็ก เมื่อเป็นไปเพื่อให้กรุณาของตนสัมฤทธิ์ผล ได้ช่วยคนอื่นสัตว์อื่นให้เป็นสุข^๒

๓) ลักษณะของกรุณาเมื่อรรทดทาได้ให้ความจำกัดความไว้ว่า

ลักษณะของกรุณาสามารถแบ่งได้ ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะตามคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้

(๑) **ลักษณะของกรุณาตามคัมภีร์อรรถกถา** กรุณา มีอาการเป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์. มีอาการอดกลั้นไม่ได้ต่อความทุกข์ของผู้อื่นเป็นกิจ มีการไม่เบียดเบียนเป็นเครื่องปรากฏ มีการเห็นความเป็นผู้นาตาของสัตว์ผู้ตกยากเป็นปทัฏฐาน มีการเข้าไปสงบความเบียดเบียนเป็นสมบัติ และมีความเกิดความเศร้าโศกเป็นตัววิบัติ^๓

(๒) **ลักษณะของกรุณาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค** ได้อธิบายโดยยกตัวอย่างของกรุณาไว้ว่า

จิตที่ประกอบด้วยกรุณานั้นเปรียบเทียบบเหมือนจิตมารดาบิดาผู้มองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน รู้สึกสงสาร กล่าวว่า เจ้าเป็นทุกข์จริงหนอฉันใด บุคคลผู้สงสารสรรพสัตว์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน นี่คือกรุณา บุคคลย่อมอยู่อย่างมีกรุณาไม่ฟุ้งซ่าน นี้เรียกว่า ปัจจุบันฐาน ความไม่ปรากฏสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เป็นลักษณะ ความสุขเป็นรส ความไม่เบียดเบียนเป็นปทัฏฐานของกรุณา^๔

กรุณา หมายถึงความสงสาร ความมีเยื่อใยใครจะช่วยเหลือ ปรรทดทาให้ผู้อื่นตลอดถึงสรรพสัตว์ที่ประสบทุกข์อยู่ พ้นจากความทุกข์และความเดือดร้อน เป็นต้น ปราศจากเวรภัย ปราศจากทุกข์โศก เป็นลักษณะที่เต็มเปี่ยมด้วยเมตริ มุ่งความปราศจากทุกข์และความเดือดร้อนทั้งปวงเสมอเหมือนกันหมด กรุณาเป็นกุศลจิต ซึ่งมักจะเกิดมีขึ้นแก่สาธุชนคนดีงาม มีลักษณะที่เป็นนามธรรม และบุคคลสามารถกระทำให้ปรากฏผลเป็นรูปธรรมได้ ด้วยพฤติกรรมทางกาย และวาจาที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความสงสารอยากให้พ้นไปจากความทุกข์ต่างๆ และเป็นความปรารถนาดีที่คิดจะช่วยเหลือโดยไม่มีเงื่อนไขใดๆ

๔) ปฏิบัติกรรมของกรุณา

^๒ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, รสแห่งความเมตตาชุ่มเย็นยิ่งนัก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๗.

^๓ สท.โช. ๑๒๘/๑๑๗; อฎฐสา. ๔๒๘/๒๔๗; วิสุทธิ. ๒/๑๒๓.

^๔ พระอุปัชฌาย์สละ, วิมุตติมรรค, อ่างแก้ว, หน้า ๑๘๐.

คำว่า “ปฏิบัติ” คือสิ่งที่ป็นศัตรูกัน สิ่งตรงกันข้ามหรือสิ่งที่เป็นอันตราย ต่อกรุณา ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องป้องกันมิให้บังเกิดขึ้น กรุณาเป็นธรรมฝ่ายกุศล ธรรมที่เป็นปฏิบัติกับกรุณา ก็จะต้องเป็นธรรมฝ่ายอกุศล ซึ่งมีอยู่ ๒ ประการ โดยจัดเป็นข้าศึกไกลอย่างหนึ่ง และข้าศึกใกล้อย่างหนึ่ง ดังนี้

๑) ข้าศึกไกลของกรุณา ได้แก่ โทมนัส แปลว่า “ความทุกข์ใจ ความเสียใจ”^{๙๕} พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงโทมนัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็โทมนัสเป็นอย่างไร ทุกข์ที่เป็นไปทางใจ อันไม่แช่มชื่น ซึ่งเกิดขึ้นโดยการสัมผัสอารมณ์ทางใจ อันบุคคลเสวยแล้วรู้สึกไม่แช่มชื่น นี้เรียกว่า โทมนัส”^{๙๖}

โทมนัสมีอรรถวิเคราะห์ว่า “ทุกขิตโต มโน ทุมมโน, ทุมมนสส ภาโว โทมนสส์” แปลว่า ใจเป็นทุกข์ ชื่อว่าทุมมนะ ภาวะที่ใจเป็นทุกข์ ชื่อว่าความทุกข์ใจ”^{๙๗} กรุณาและโทมนัสมีลักษณะเข้ากันได้ เพราะมีส่วนของตนเข้ากันได้โดยมองในแง่จิตของสัตว์ทั้งหลายเหมือนกัน คือ กรุณาทุกขิตสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์ หมายความว่ากรุณาจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อ ท่านผู้บำเพ็ญเพียร มองดูหรือได้รับรู้รับทราบถึงสัตว์ต่างๆ ผู้กำลังเป็นทุกข์ มีความลำบากกายใจ แล้วท่านผู้บำเพ็ญเพียรเหล่านั้นเกิดหวั่นใจ ใครคิดช่วยเหลือ เพื่อให้สัตว์เหล่านั้นพ้นจากความทุกข์ เป็นต้น

๒) ข้าศึกใกล้ของกรุณา ได้แก่ วิหเสา ซึ่งแปลว่า “ความเบียดเบียนหรือการทำร้าย”^{๙๘} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสลักษณะของวิหเสาไว้ว่า “วิหเสาเป็นโฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือบ้าง ความเดือดร้อนยิ่ง ความเข้าไปทำร้ายอันใด นี้เราเรียกว่า เวหเสา”^{๙๙}

วิหเสา เป็นความคิดที่ต้องการเบียดเบียน ต้องการทำความร้ายทำลายผู้อื่น แต่เมื่อเขา ละจากโลกนี้แล้ว ก็ย่อมเข้าถึงโลกที่มีแต่การเบียดเบียน ในคัมภีร์กถาว่าตถุว่า “บุคคลที่มีปกติเบียดเบียน ย่อมเข้าถึงโลกแห่งการเบียดเบียน”^{๑๐๐} ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาท่านจึงกล่าวไว้ว่า “ผู้ปฏิบัติเจริญกรรมฐาน โดยไม่ต้องเกรงกลัวแต่วิหิงสา การที่จักเจริญกรรมฐานด้วย จักเบียดเบียน สัตว์ด้วยมือเป็นต้นด้วย ในขณะที่เดียวกัน มิใช่ฐานะที่จะพึงทำได้”^{๑๐๑}

๕) วิธีเจริญกรรมฐาน

^{๙๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒๑.

^{๙๖} ที.ม. ๑๐/๒๙๕/๓๔๒; ม.มุล. ๑๒/๑๔๖/๑๑๘; ม.อุป. ๑๔/๗๐๑/๔๕๒.

^{๙๗} ป.ที. ๑/๔๔; สท.ปก. ๑/๗๖/๙๔; ๑๐๔/๑๖๘; ๑๗๗/๓๖๘.

^{๙๘} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๗๗๒.

^{๙๙} อภิ.วิ. ๓๕/๙๕๐/๔๙๘.

^{๑๐๐} อภิ.กถ. ๓๗/๑๖๓๘/๗๐๖.

^{๑๐๑} ที.ปา. ๑๑/๓๒๐/๒๖๐; ๔๒๘/๓๐๔; อ.ปญจก. ๒๒/๒๘๔/๓๒๔; อ.ภค. ๔๒๘/๒๔๘; วิสุทฺธิ ๒/๑๒๔.

ผู้ปฏิบัติที่มีความประสงค์จะเจริญกรรมฐานนั้น ประการแรกพึงทำบุพกิจเบื้องต้นเสียให้เสร็จสิ้น นับตั้งแต่ตัดปลิโพธความกังวล ๑๐ ประการ เพื่อตัดความกังวลในเรื่องราวต่าง ๆ ตลอดจนถึงการนั่งในที่นั่งที่สงัดตามสมควร และวิธีการเจริญกรรมฐานนั้น ควรศึกษาถึงลำดับบุคคลที่ควรเจริญ กรรมฐานในคนทำดีและมีความสุข และวิธีแผ่กรรมฐาน ดังนี้

(๑) ลำดับบุคคลที่ควรเจริญกรรมฐาน มี ๕ ลำดับ คือ

๑. การเจริญกรรมฐานไปในตนเอง เพื่อให้กรรมฐานเกิดได้ง่ายควรเจริญไปยัง
๒. การเจริญกรรมฐานไปในบุคคลผู้เป็นที่รัก
๓. การเจริญกรรมฐานไปในบุคคลผู้เป็นกลาง ๆ
๔. การเจริญกรรมฐานไปในบุคคลผู้เป็นศัตรูต่อกัน^{๑๐๒}
๕. การเจริญกรรมฐานไปในบุคคลผู้ไม่เป็นศัตรูต่อกัน

(๒) เจริญกรรมฐานในคนทำดีและมีความสุข

การเจริญกรรมฐานกรรมฐานที่แสดงมาแล้วนั้น เป็นการเจริญไปในคนที่ตกทุกข์ได้ยาก ในชาติปัจจุบัน และคนที่มีความสุขในปัจจุบันแต่จะได้ประสบทุกข์ในชาติหน้า

(๓) วิธีแผ่กรรมฐาน

วิธีแผ่กรรมฐานมี ๓ วิธี คือ ๑. โอนธิโสฬรณา ๒. โอธิโสฬรณา ๓. ทิสาฬรณา มี อรรถาธิบายโดยสังเขป ดังนี้

๑. โอนธิโสฬรณา แผ่ไปโดยไม่เจาะจง คือแผ่ไปในสัตว์ ปาณะ ภูติ บุคคล และผู้มีอัฐภาพ

๒. โอธิโสฬรณา แผ่ไปโดยเจาะจง คือแผ่ไปในสตรี บุรุษ พระอริยเจ้า อนริยชน เทวดา มนุษย์ และสัตว์วินิปาติกะ

๓. ทิสาฬรณา แผ่ไปในทิศ คือแผ่ไปในสัตว์ ปาณะ ภูติ บุคคล ผู้มี อัฐภาพ สตรี บุรุษ พระอริยเจ้า อนริยชน เทวดา มนุษย์ และสัตว์วินิปาติกะ ในทิศทั้ง ๑๐ คือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทิศ ตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศเบื้องล่าง และทิศเบื้องบน^{๑๐๓}

๖) อานิสงส์ของกรรมฐาน

^{๑๐๒} อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต, พระสุตตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๓๑-๓๓๔.

^{๑๐๓} อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต, พระสุตตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ ๒, (อ้างแล้ว), หน้า ๓๓๗.

กรุณา ความสงสารคิดช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง เป็นเจตนาอันบริสุทธิ์ ประกอบด้วยความปรารถนาดี ตามทัศนะของชาวพุทธ ทัศนะของผู้มีจิตสาธารณะกุศล พุทธมหากรุณาธิคุณ และทัศนะเอื้อต่อผู้บริหาร ดังนี้

(๑) **อานิสงส์กรณตามทัศนะของชาวพุทธ** สามารถทำให้ผู้ประสบทุกข์ผ่านพ้นไปได้ **ไสว มาลาทอง** กล่าวอธิบายคุณของกรุณาไว้ว่า กรุณาเป็นเรื่องของความสงสารเมื่อเห็นคนหรือสัตว์ประสบความทุกข์เดือดร้อน มีความรู้สึกหวั่นไหวไปกับความทุกข์หรือความเดือดร้อนของคนอื่น จนไม่อาจที่จะนิ่งเฉยอยู่ได้...เมื่อเกิดอุทกภัย วาตภัย หรืออัคคีภัย จะต้องช่วยเหลือ เป็นต้นว่า ส่งผ้า อาหารและอื่นๆ ไปบรรเทาความเดือดร้อนของผู้ที่ได้รับเคราะห์กรรม^{๑๐๔} ด้วยอำนาจคำสอนเรื่องกรณานี้ บุคคลทั้งหลายในสังคมจึงแสดงความปรารถนาดีและช่วยเหลือสงเคราะห์แก่บุคคลผู้เคราะห์ร้ายต่างๆ ให้มีสภาพกลับคืนเข้าสู่ภาวะปกติในการประกอบอาชีพ และการดำเนินชีวิตโดยเร็วที่สุดเท่าที่ตนจะสามารถช่วยเหลือได้ พระธรรมปิฎกกล่าวอธิบายไว้ว่า “คนอื่นเขาตกต่ำเดือดร้อน พอเขาทรุดต่ำตกลงไปจากสถานะเดิม...แล้วก็อยากจะช่วยเหลือปลดเปลื้องความทุกข์ คือแก้ปัญหาของเขา ทำให้เขาขึ้นมาสู่ภาวะปกติ หายทุกข์ หายร้อน”^{๑๐๕} ผู้้นจะมีกุศลจิต มีโสมนัสจิตตลอดไป

(๒) **อานิสงส์กรณตามทัศนะของผู้มีจิตสาธารณะกุศล** ผู้บำเพ็ญกรุณา ชื่อว่า ผู้มีกุศลจิต ปรารถนาดีต่อผู้อื่น และผลที่ได้รับคือคุณค่าทางจิตใจ ซึ่งผู้ที่มีจิตกรุณาเกิดความรู้สึกใจอ้อมเอิบว่าตนมีส่วนช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก และบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือสังคมให้ประสบแต่ความสุข ฉะนั้น หลักจริยธรรมในทางพุทธศาสนาเรื่องกรณานี้ย่อมเป็นการก่อประโยชน์ให้แก่ผู้ที่มีจิตใจประกอบด้วยอำนาจฝ่ายดี และเป็นผลในทางบวกแก่สังคมเช่นเดียวกับหลักจริยศาสตร์สังคมเรื่องเมตตา

เมื่อบุคคลผู้บำเพ็ญกรุณาต่อผู้อื่นด้วยความปรารถนาดีเพื่อจะช่วยให้บุคคลเหล่านั้นพ้นจากความทุกข์ยากต่างๆ เป็นเหตุให้เขาย่อมแสดงกิริยาในการให้ความช่วยเหลือแก่บุคคลผู้ประสบเคราะห์กรรม ดังนั้น เขาย่อมแสดงกิริยาในการให้ความช่วยเหลือแก่บุคคลผู้ประสบเคราะห์กรรม ดังนั้น เขาย่อมจะได้รับความสรรเสริญยกย่อง ความเคารพนับถือจากประชาชนในสังคมต่างๆ เหล่านั้น และเป็นผู้ที่ประชาชนในสังคมเกิดความชื่นชมยินดี อยากจะสนทนาด้วย หรืออยากจะขอความคิดเห็น ขอความช่วยเหลือจากบุคคลผู้มีกรุณาธรรมนั้นในเรื่องอื่นๆ ที่สังคมต้องการช่วยเหลือ

ความจริงการปรารถนาดีต่อผู้อื่นเพื่อให้พ้นจากความทุกข์ยากทั้งปวงนั้น ย่อมเป็นหน้าที่ของมนุษย์ในสังคมเดียวกันที่พึงกระทำต่อกัน คือการวางหน้าที่ให้บุคคลในสังคมต่างๆ ทุกคน

^{๑๐๔} ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๔๔.

^{๑๐๕} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล, อ่างแล้ว, หน้า ๑๖.

มีหน้าที่คอยให้ความช่วยเหลืออุปการะค้ำจุนชีวิตของบุคคลผู้เคราะห์ร้ายในสังคมนั้น ๆ ให้สามารถดำเนินชีวิตของตนได้เป็นปกติต่อไป และเป็นการช่วยสร้างเสริมให้กำลังใจแก่บุคคลเหล่านี้ให้เกิดความรู้สึกว่า แม้นตนจะประสบเคราะห์กรรมใด ๆ สังคมก็ยังไม่ทอดทิ้งตนและเป็นหลักประกันช่วยอุปถัมภ์ค้ำจุนให้ตนกลับฟื้นคืนชีวิตขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

(๓) **อานิสงส์ที่เกิดจากพระมหากษัตริย์ของพระพุทธองค์** ทำให้เกิดประโยชน์แก่ชาวโลก พระมหากษัตริย์ของพระองค์ท่วมทันพระหฤทัย ทำให้เสด็จออกทรงผนวช ทรงสละความเป็นกษัตริย์ไปสู่ความเป็นผู้ขอ ปราศจากสิ่งทุกอย่างทุกอย่างที่เคยมีที่ล้วนวิจิตรสูงส่ง ผู้เป็นราชกุมาร **พระญาณสังวร** ตรัสว่า “มหากษัตริย์ที่ให้ผลสำเร็จใหญ่ยิ่งจริงแท้ทรงดับทุกข์ของสัตว์โลกได้ตั้งพระหฤทัยปรารถนา สัตว์โลกจำนวนประมาณมิได้..เมื่อเดินไปในวิถีทางที่ทรงแสดงสอนตั้งแต่ทรงตรัสรู้สืบมาจนทุกวันนี้ ยังมีผู้ได้รับพระมหากษัตริย์ของพระองค์อยู่มิว่างเว้น”^{๑๐๖} ก็ย่อมมีผลมาก เพราะวาจิตของผู้เจริญนั้นจะมีลักษณะขึ้นบาน ผ่องใส เอิบอิ่มใจ เต็มไปด้วยความสุขมีลักษณะต่างๆ ยิ่งขึ้น เช่น แสดงออกทางสีหน้า ท่าทางและอากัปกิริยาต่างๆ อันเต็มไปด้วยลักษณะท่าทางที่คิดจะช่วยเหลือเกื้อกูล และในที่สุดจิตก็เข้าสู่ภาวะที่เรียกว่า “จิตประกอบด้วยกรุณา” เพราะเหตุนี้พระองค์จึงได้พระนามว่า พระมหาบุรุษ **วคิน อินทสระ** กล่าวว่า “ความทนไม่ได้เพราะความกรุณาเป็นลักษณะของมหาบุรุษ”^{๑๐๗}

เมื่อวิเคราะห์ถึงผลของการเจริญกรุณาแล้วได้พบความจริงว่า ผลอันเกิดจากการเจริญกรุณานี้มีมากมายมหาศาล ในปกรณัมวิเสสวิสุทติมรรคกล่าวถึงผลอันเกิดจากการเจริญกรุณานี้ว่า “โดยนัยเหมือนที่ท่านกล่าวไว้แล้วในเรื่องอานิสงส์ของเมตตา”^{๑๐๘} เพราะว่ามีเพียงทำการเจริญแค่เล็กน้อยก็มีผลมาก

(๔) **อานิสงส์ของกรุณาตามทัศนะที่เอื้อต่อผู้บริหาร** ทั้งนี้ เพราะผู้บริหารควรยึดหลักจริยธรรมในการบริหารงาน โดยเฉพาะ กรุณา ซึ่งพอสรุปได้ ดังนี้

๑. มีประสบการณ์มากโดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์ที่เกี่ยวกับการที่เคยถูกปกครอง บังคับบัญชาจากหัวหน้าแบบต่างๆ เพื่อให้ได้ทัศนะในการปกครองบังคับบัญชาผู้อื่น
๒. มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้อื่น
๓. เปิดโอกาสให้บุคคลจำนวนมาก หรือบุคคลหลายๆ คน เข้ามามีส่วนร่วมในการกระทำโดยไม่ทำงานตามลำพัง ยอมรับความคิดเห็นผู้อื่น

^{๑๐๖} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, รสแห่งเมตตา ชุ่มเย็นยิ่งนัก, อ้างแล้ว, หน้า ๔๕.

^{๑๐๗} วคิน อินทสระ, อารมณ์ประดับใจ, อ้างแล้ว, หน้า ๓๒.

^{๑๐๘} วิสุทติ. ๒/๑๒๐.

๔. เป็นผู้ทำหน้าที่ประสานประโยชน์ บริการแก่ผู้อื่นทุกๆ คน ในการที่จะช่วยให้เขาดำเนินงานต่างๆ ในการให้การศึกษาได้ผลและมีประสิทธิภาพมากที่สุด

๕. เป็นผู้เสียสละทุกอย่างเพื่อให้การศึกษาแก่ประชาชน และเพื่อให้สังคมดีขึ้น

๖. เป็นผู้มีความสามารถส่งเสริมและสนับสนุนในการทำงานเป็นทีม

๗. เป็นผู้ศึกษาหาความรู้ ความสามารถ และมีความเข้าใจหลักสูตร กระบวนการจัดการเรียนการสอน การแนะแนว การวัดผล และประเมินผล ตลอดจนสามารถจัดระบบการนิเทศการศึกษาภายในได้อย่างมีประสิทธิภาพ

หลักพุทธธรรมเถรวาท กรุณา ที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง ซึ่งสอดคล้องกับเรื่อง ตอนที่ ๒.๘, ๔.๕, ๗.๑, และตอนที่ ๗.๒ ดังนี้

ตอนที่ ๒.๘ ได้กล่าวถึงเทวดาที่รักษาต้นไทร เห็นบริวารของนางยักษ์ไปหมดแล้วจึงมีความกรุณา เรียกให้นางสิบสองออกมาจากโพรงต้นไทร

เมื่อนั้น เทวดาด้าวเจ้าแห่งไทรทอง มองเห็นพลมารยักษ์ ล่วงเลยไปแล้ว ก็จึงแจ้วๆ เอ็นเอานางน้อยหนุ่ม ชุมพากันอยู่ลิ้นโชนกว้าง ให้ออกมา

แต่นั้น ก็ลยน้อยดีใจไวว่อง พากันรอดป้อมไม้โชนกว้าง ออกมาแล้วจึงวันทาไหว้เทวาแล้วว่า พวกข้าขอขมาเจ้าเทพคุณ ก็หากเป็นบุญล้นตนพระองค์ชูช้อย พระบ่อคอยหล้าเลี้ยงฝูงข้าส่วนตาย คันหากไปภายหน้าบุญมาอยู่ส่ง คงจะได้ตอบได้คุณเจ้าบ่อไล

แต่นั้น เทพาให้ไซค์บ่อกล่าว ก็เพื่อบุญเก่าสร้างนางน้อยแต่หลัง เหาจึงสงสารเจ้าหวังดีต่อมอ่อน ตั้งแต่คราวก่อนก็เคยได้ช้อยกัน เหาจึง บันดาลให้ไทรทองห่มห่อ เพื่อนางอ่อนน้อยหนีพ้นห่างไกล ให้พากันไป ถ้ำบูรพาตะวันออก หากจักได้ลาภล้นตนเจ้าจักอยู่เย็น จักได้เป็นมเหสี เहांงาเทียมองค์พระยาใหญ่ ตุ่มไพรพร้อมจอมเจ้าอยู่เกษม แท้แท้แล้ว^{๑๐๙}

ตอนที่ ๔.๕ พระอินทร์มีความกรุณา ได้ช่วยนางสิบสองโดยให้พระวิษณุกรรม และ พระพาลีเทพบุตร นำไถ่มาให้รุดเสน

เมื่อนั้น อินทร์จึงหลังแลเยี่ยมลงมาโลกหลุ่ม ก็จึงเห็นจอมแก้ว สิบสองนางน้อยพี ได้ถูกขังซ่อนสั่นในห้องแห่งอุโมงค์ คันบ่อลงไปช้อยแท้นางน้อยส่วนสิตาย คงสวายเสียสิ้นชีวินบ่อสืบต่อ แท้แท้แล้ว แล้วจึงมี ปัญหาให้วิสุกรรมแปลงเป็นไถ่ ให้พระมาลีเทพบุตรท่อนไถ่เตรียมตัว

^{๑๐๙} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๘.

ตกแต่ง แปลงเป็นแนวนามเชื้อแหลวแดงตัวใหญ่ แส่วเอาลูกไก่อ้น้อยไป
ให้แก่บา

บัดนี้ เทวาท้าวสององค์แปลงเพศไปแหลว องค์หนึ่งเป็นไก่อ้น้อย
ขนเกลี้ยงอ่อนดี องค์หนึ่งทำฤทธิ์ให้เป็นแหลวตัวใหญ่ ทำท่าแส่วไก่อ้ได้
บินผ่ายแผ่นหนี ก็หากไปถึงท้าวรถเสนเล่นอยู่ ยามนั้น พวกหมู่ทำง
กำลังเล่นไล่กัน ก็จึงหันเห็นสูงสุกษาแหลวใหญ่ แส่วไก่อ้ได้บินผ่ายแผ่นมา
เขาก็พากันฮ้องตบมือวิ่งไล่ พอให้แหลวใหญ่ย่านวางให้ไก่อ้บา

เมื่อนั้น เทวาท้าวสมคะเนแล้วปล่อยไก่อ้ ลงใกล้รถเสนอ่อนน้อยก็
เลยอุ้มไก่อ้เอา เขาก็พากันก้มลุมกันยาดแย่ง สู้คนสู้ยากได้โดยด้ามตั้งกัน
แต่บ่ทันบาทท้าวรถเสนไวกว่า คิ้วเอาอุ้มไก่อ้ได้เลยเข้าสู่อุโมงค์ ท้าวก็จง
ใจลี้หลายเดือนดูใหญ่มาแหลว วันหนึ่งท้าวก็อุ้มไก่อ้ได้ไปเล่นนอกอุโมงค์
เพื่อประสงค์หาสู้พนันกันกับหมู่ บอกให้เขาเอาไก่อ้มาต่อสู้กันแท้ทดลอง
ถ้าไก่อ้ของตัวแพ้สียอมเป็นข้าบ่าว ถ้าของตัวชนะแล้วลิวข้อข้าวห่อกิน คัน
หากยินดีให้ลิวเอาสิบสองห่อ พอได้กินอ้มท้องไปแท้ทั่วกัน^{๑๑๐}

ตอนที่ ๗.๑ ฤษินาถจรรยา มีวิทยาแก่กล้า รู้ว่า รถเสนจะถูกฆ่า ด้วยความกรุณา จึงแปลงสาส์นเสียใหม่

เมื่อนั้น ฤาษีเจ้าเอ็นดูตอมอ่อน ก็จึงบนบอกให้ใช้ขี่ป่าองทาง
เมื่อนั้นก็หากเป็นนครค่ายพระยามารักษ์ใหญ่ หลานเอย แต่บ่าให้
อย่าย้านการนี้แต่อย่างใด ตาจักดูแลให้หาทางชดช้อย บ่อให้มรมิ่งม้อยไปแท้
แต่อย่างใด ให้เจ้าตั้งสาส์นใช้ไซเอามาเบ็ง ตาจักลองอ่านข้อความนั้นอย่างใด

แต่นั้น บาคานท้าวเลยเอาสาส์นส่งให้แก่องค์เลิศล้ำจอมเจ้าพ่อรัสสี
ในสาส์นนั้นมีความไขว่ สาส์นแม่มาถึงเจ้าลูกมิ่งเมรี เนาปรารงค์ทองอยู่
คอยทางพี ตั้งแต่แม่จากเจ้ายังคอยสบายดี มีแต่รถเสนอ้ายอัปรีชาชาติชั่ว
มันคอยดูถูกแม่นั้นให้อายแท้สู่วัน คันสิจับมันฆ่าก็เกรงคนเขาชา เขาจัก
นิินทาแม่ได้ว่าเฮานี้บ่อดี แม่จึงมีสาส์นให้ถือส่งเมรี ขอให้องค์บุตรสั่ง
การทหาร ใช้จับมันไปฆ่าตามสาส์นตราแม่สั่ง เถิงเมืองโดยให้ยักษ์กินเมื่อ
นั้น ขอจงพินให้มันเมี้ยนกินเสียเกลี้ยงอ้อยห้อย เลือดติดดินหยาดอ้อยอ้า
หญ้าให้ดูกิน อย่าให้กลับเปลี่ยนปั้นแปรเป็นทางอื่น เถิงกลางคืนก็ให้กิน
กลางคืน เถิงกลางวันก็ให้กินกลางวันอย่าให้หนีได้ คันได้สนใจแค้นความ
ประสงค์ของแม่ แม่จักกลับตาวตั้งมาแท้บ่อนาน ขอให้ทรงราญน้อยเมรี

^{๑๑๐} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๒๘.

ลูกแม่ อย่ามีทุกข์สอดแทรกนี้แต่อย่างใด ค่อมว่าพระฤๅษีอ่านแล้วเลย
ส่งสาส์นตรา ให้แก่บาคานฮับอ่านดูมีซ้ำ บาก็เสียพระทัยแท้ตกใจหน้าหล่ำ
พอบานฟ้าลั่นต้องทำท้าวถ่าไป แล้วจึงวอนวานให้พระฤๅษีให้ช่วย^{๑๑๑}

ตอนที่ ๗.๒ ฤๅษีนาถรรยาก็ช่วยรณเสน โดยการแปลงสาส์น ให้คาถามหานิยม และยาวิเศษให้

บัดนั้น ฤๅษีเจ้าฟังกำบกล่าวก็เอื้องอวยหน้ามาแล้วฮับคำ แล้ว
จึงสำรวมใจเข้ามานแปลงสาส์นใหม่ กลับกายแก้แปรป็นเปลี่ยนไป
ลายมือแปลงสาส์นใช้เหมือนลายมือยักษ์ใหญ่ ไผ่สิพิจารณาแจ่มบ่อมมีฮู้
บ่อนแปลง แม่นสิดูสิบเทียวทวนไปฮ้อยเล่าก็ตามถ่อน บ่อมมีฮู้เงื่อนเค้า
ค้ำนั้นว่าแปลง แท้แหละ ค่อมว่าเขียนเสร็จแล้วฤๅษีฮ้อยส่ง ให้แก่องค์
ถ่อนน้อยกุมารท้าวอ่านดู อันว่าบาคานท้าวเอาสาส์นมาอ่าน ก็หาก
ชมชอบแท้ใจเจ้าทุกประการ ส่วนว่าฤๅษีเจ้าเอาสาส์นอันใหม่ พันพับไว้
ปิดให้มิดดี แท้แหละ บ่อมมีฮ้อยเฝื่อนผิดไปจากของเก่า แล้วจึงส่งให้
เจ้าบาทท้าวรณเสน แล้วจึงสอนคาถามหานิยมให้กุมารถ้านต่อ ทั้งเล่า
เอายาให้กุมารถ่อนหนึ่ง แล้วจึงปากกล่าวถ้านแถลงซ้อกล่าวจา บอกว่า
ยาถ่อนนี้ดียิ่งหนักหนา กินแล้วมีกำลังวังชาท้อเจ็ดสารข้าง เถิงสิเดินทาง
แท้เทียวตงดอนป่า อดอาหารอยู่ได้ทนแท้บ่อหิว ครบเจ็ดปี เจ็ดเดือน
เจ็ดวันแล้วตัวยาจ้งสิเสื่อม แต่กำลังวังชาอยู่ได้หลายฮ้อยหมื่นปี เจ้าจ
เอายานี้ให้พาซีกินเคิงหนึ่ง แต่ตาขอบอกเจ้าจ่าไว้อย่าหลง ถ้าเจ้ามีเมีย
ซ้อนเทียมสองเป็นคู่ อยู่เสพซ้อนนอนฮวมเป็นสุข เจ้าย่าหลงมฉายฝ่าย
กามสิหมองเศร้า เจ้าจเพียรทำสร้างทางดีสิบต่อ บุญกุศลถ่อสร้างอย่า
ว่างเว้นห่างเหิน เป็นทางเดินเมืองฟ้าสวรรค์ท้อเทียวไต่ เป็นบันไดไต่
ขึ้นเมืองฟ้าสู่สวรรค์^{๑๑๒}

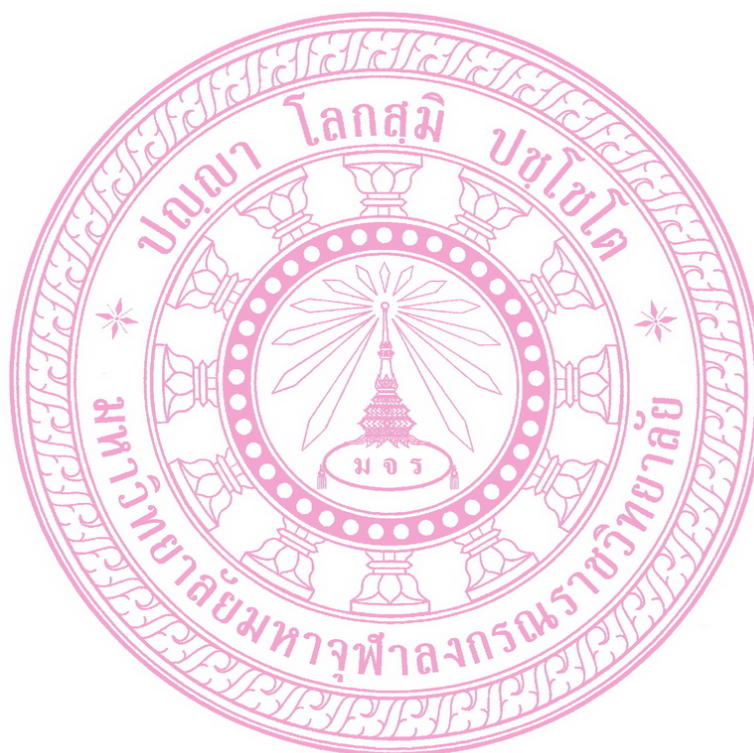
สรุป กรุณา คือ สงสาร ปรารถนาให้เขาพ้นจากความทุกข์ยากลำบาก เป็นภาวะจิต
เอื้อเพื่อเจือจุนต่อผู้ได้รับทุกข์ มีทั้งกรุณาเทียม ที่จิตประกอบด้วยอกุศล และกรุณาแท้
จิตประกอบด้วยกุศล มีความหวังใยใครจะช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อน อานิสงส์
ของกรุณา ผู้มีความกรุณาย่อมเป็นที่เคารพ เป็นที่นับถือของสังคม

สรุปโดยรวม การศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง ได้กล่าวถึงพุทธ
ธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เกี่ยวกับความหมายของพุทธธรรม ความเป็นมาของหลักธรรม

^{๑๑๑} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๘.

^{๑๑๒} บุญเลิศ ราโชติ, นางสิบสอง (อ้างแล้ว) หน้า ๒๘-๒๙.

เอกลักษณ์ของหลักธรรม แนวคิดของหลักธรรม หลักธรรมที่สำคัญในเรื่อง มี ทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตา และกรุณา รายละเอียดเกี่ยวกับข้อธรรมที่สำคัญเกี่ยวกับความหมาย ลักษณะ ประเภท อานิสงส์หรือผลจะได้รับและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในตอน และชื่อของเรื่องนั้นๆ ที่สอดคล้อง ดังกล่าว

บทที่ ๔

วิเคราะห์หลักพุทธธรรมในวรรณกรรมเรื่องนางสีบสอง

การวิเคราะห์พุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางสีบสองการวิเคราะห์พบว่าหลักธรรมโดยทั่วไปและหลักธรรมที่สำคัญในเรื่องนางสีบสองดังนี้ ได้วิเคราะห์แนวคิดทฤษฎีวรรณกรรมและเรื่องนางสีบสอง

การวิเคราะห์พบว่า หลักพุทธธรรมโดยทั่วไปและหลักธรรมที่สำคัญในเรื่องนางสีบสอง

๔.๑ การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมทั่วไปการวิเคราะห์ พบว่า ปัญญา มีความเกี่ยวกับความหมาย ความเป็นมา เอกลักษณะของพุทธธรรม และแนวคิดพุทธธรรมเกี่ยวกับปัญญา

๑) ความหมายหลักพุทธธรรมการวิเคราะห์ พบว่า คือ พระธรรมคำสั่งสอนที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ถึงความเป็นจริงแล้วนำมาสั่งสอนพุทธบริษัทให้รับรู้และเข้าใจแล้วนำมาปฏิบัติและได้บรรลุธรรมตามลำดับขั้นตอนการปฏิบัติหลักพุทธธรรมเป็นสังขนิยม ธรรมชาตินิยมพึงให้เกิดปัญญา นำมาใช้พิจารณา สุข ทุกข์ จนบรรลุสัจธรรม

๒) ความเป็นมาของหลักพุทธธรรม การวิเคราะห์ พบว่า พุทธธรรมถือกำเนิดจากเจ้าชายสิทธัตถะ ได้สละราชบัลลังก์ ออกผนวช และทรงศึกษาผ่านจากสำนักต่างๆ และได้ศึกษาแนวคิดแบบจารีตนิยม อารยัญญานิยม และเทวนิยม แล้วนำเอาแนวคิดนั้นเป็นพื้นฐานค้นหาสัจธรรมนั้นสูงสุดซึ่งเรียกว่า อริยสัจ

๓) เอกลักษณะของหลักพุทธธรรมการวิเคราะห์ พบว่า พุทธธรรมมีเอกลักษณะเป็นสังขนิยม อเทวนิยม กรรมนิยม ปัญญานิยมและวิมุตตินิยม หรือเป็นหลักธรรม มีเอกลักษณะที่เด่นชัด เรื่องความเป็นจริง ไม่เชื่อในเทพเจ้า เชื่อมั่นในการกระทำของตน เชื่อด้วยปัญญาและเชื่อผ้นับถือในภาวะจิตที่นั่นจากกิเลส ตัณหาอันเป็นปัจจัยให้เกิดความทุกข์

๔) แนวคิดพุทธธรรมเกี่ยวกับปัญญาการวิเคราะห์พบว่า มีปัญญาขั้นพื้นฐานและปัญญาระดับสูง ปัญญาขั้นพื้นฐานมีสุตมยปัญญา จิตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา ปัญญาระดับสูงปัญญาอันเป็นองค์แห่งญาณอันเป็นความรู้ที่เข้าถึงความสงบสุขทางจิตที่กลายเป็นสมาธิและสมาธิยังมีอุปจารสมาธิเป็นสมาธิเบื้องต้น มีการเกิดและดับ และอัปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่แนบสนิท มีจิตแนบนิ่งในอารมณ์อันเดียว ไม่หวั่นไหว

๔.๒ การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในนางสีบสอง พบว่ามี ทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตาและกรุณา

๑) การวิเคราะห์ทุกข์ พบว่า ประเด็นสำคัญของทุกข์มีความหมาย ประเภทของทุกข์ และทุกข์ที่ปรากฏในเรื่อง

(๑) ความหมายของทุกข์ การวิเคราะห์พบว่า ความทุกข์ หมายถึงภาวะที่ทนอยู่ได้ยาก ความลำบากทุกข์ยากทั้งกายใจ เรียกว่า ความทุกข์ และความเป็นทุกข์ที่ปรากฏในลักษณะความเปลี่ยนแปลงนี้ หมายถึง ความทำลายไป ความสิ้นไป ความแตกดับไปของสิ่งทั้งหลายเพราะสิ่งต่างๆ มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนในท่ามกลางและมีความดับไปในที่สุด ความเกิดจึงหมายถึง ความดับ สอดคล้องกับการสัมภาษณ์ พระครูเกษมวิริยคุณ^๑ กล่าวว่า ทุกข์ หมายถึง ทนได้ยาก คือ สังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่ทนได้ยาก จะดำรงอยู่ในสภาพเดิมของมันได้ยาก เพราะมีอันจะต้องแปรเปลี่ยนไปเป็นธรรมดา ความทุกข์ หมายถึงสภาพที่ทนได้ยาก ความทุกข์ ความไม่สบาย ทุกข์ทางกาย เรียกว่า กายิกทุกข์ ทุกข์ทางจิตใจ เรียกว่า เจตสิกทุกข์ และสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ ของ สมหมาย แสงสว่าง^๒ กล่าวว่า ความไม่สบายกาย ความทุกข์กาย ความเสวยอารมณ์ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบาย เป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัสอันใดนี้ เรียกว่า ทุกข์ ความไม่สบายใจ ความทุกข์ใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบาย เป็นทุกข์อันเกิดแต่ เจตสิกสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจตสิกสัมผัส อันนี้ เรียกว่า โทมนัส

(๒) ประเภทของทุกข์การวิเคราะห์พบว่า ทุกข์ มี ๒, ๓ และ ๔ ประเภทดังนี้

ทุกข์ ๒ ประเภท

๑. กายิกทุกข์ ทุกข์ทางกาย
๒. เจตสิกทุกข์ ทุกข์ทางใจ โทมนัส

ทุกข์ ๓ ประเภท

๑. ทุกขทุกขตา (สภาพทุกข์ หรือความเป็นทุกข์ เพราะทุกข์ ได้แก่ ทุกขเวทนาทางกายก็ตาม ใจก็ตาม ซึ่งเป็นทุกข์อย่างที่เขาใจสามัญ ตรงตามชื่อ ตามสภาพ
๒. วิปริณามทุกขตา (ความเป็นทุกข์เพราะความแปรปรวน ได้แก่ความสุข ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์เมื่อต้องเปลี่ยนแปลงแปรไปเป็นอย่างอื่น
๓. สังขารทุกขตา (ความเป็นทุกข์เพราะเป็นสังขาร ได้แก่ตัวสภาวะของสังขาร คือสิ่งทั้งปวงซึ่งเกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายไป ทำให้คงสภาพอยู่ไม่ได้ พร่องอยู่เสมอ และให้เกิดทุกข์แก่ผู้ยึดถือด้วยอุปาทาน

^๑ สัมภาษณ์ พระครูเกษมวิริยคุณ. น.ธ.เอก. รองเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี. เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๕๖.

^๒ สัมภาษณ์. นายสมหมาย แสงสว่าง. ศศ.บ. (พัฒนาชุมชน) นายกเทศมนตรี เมืองเดช. เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๖.

ทุกข์ ๔ ประเภท คือ

๑. ทุกข์ (ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สภาวะที่บีบคั้น ชัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์ - Dukkha : suffering ; unsatisfactoriness)

๒. ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์ สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหาและ วิภวตัณหา - Dukkha-samudaya : the cause of suffering; origin of suffering)

๓. ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาสดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชาสารอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกยึด ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดภัย เป็นอิสระ คือ นิพพาน - Dukkha-nirodha : the cessation of suffering; extinction of suffering)

๔. ทุกขนิโรธคามิปฏิปทา (ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสาย กลาง มรรคมีองค์ 8 นี้ สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

(๓) ความทุกข์ ปรากฏในเรื่องนางสิบสองเดือนตลอดเรื่อง การวิเคราะห์พบว่าตอนที่ ๑.๑ เศรษฐีประสบความยากจนถึงกับเอาลูกไปปล่อยในป่า สอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ **พระครูเกษมวิริยคุณ**^๓ กล่าวว่า เมื่อเศรษฐีได้รับความยากจน จึงได้ปรึกษากับภรรยาที่จะเอาลูกไปปล่อยพอภรรยาได้ยินเช่นนั้น ก็ไต่ถามไต่ถาม เพราะเป็นห่วงคิดถึงลูก ความทุกข์ทางกายที่นางสิบสอง ถูกจองจำและขังไว้ในคุกมืด สอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ **นายสมหมาย แสงสว่าง**^๔ กล่าวว่า ตอนที่ ๔.๒ พระเจ้าสิริฯ หลงรักนางยักษ์สามตาแล้วสั่งให้จับนางสิบสองไปขังไว้ในคุกมืด นอกราชวังได้รับทุกข์เวทนาอย่างมาก และสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ **นายบุญมี ทองพาเต็น**^๕ กล่าวว่า ตอนที่ ๔.๔ นางสิบสอง ได้รับความทุกข์เวทนาอย่างมาก เพราะ มีอาหารทานอย่างอดอยาก ยังถูกควักลูกตาอย่างเจ็บปวดในคุกมืด เป็นต้น

๒) การวิเคราะห์ปัญหา พบว่า ที่สำคัญมีความหมาย องค์ประกอบ ลักษณะ อานิสงส์ของปัญหา และปัญหาที่ปรากฏในเรื่อง

(๑) ความหมายของปัญหา การวิเคราะห์พบว่า ปัญหา หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแหยงได้ในเหตุผล ดี ชั่ว คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และ รู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตาม

^๓ สัมภาษณ์ : พระเกษมวิริยคุณ. (อ้างแล้ว).

^๔ สัมภาษณ์ : นายสมหมาย แสงสว่าง. (อ้างแล้ว).

^๕ สัมภาษณ์ : นายบุญมี ทองพาเต็น. ประถมปีที่ ๖. ผู้ใหญ่บ้าน. เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๖.

เป็นจริง ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นย่อมกำจัดความมืดคือ อวิชชา ทำความสว่างคือ วิชชาให้เกิด ส่องแสงคือญาณ ทำอริยสังขทั้งหลายให้ปรากฏ แต่นั้น พระโยคาวจร(คือพระผู้ปฏิบัติสมณะและวิปัสสนา) ย่อมเห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า สิ่งนี้ไม่เที่ยง สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้ไม่ใช่ตัวตน...” เหมือนกับบุรุษถือคบไฟเข้าไปในเรือนที่มืด ไฟที่เข้าไปแล้วนั้นก็ย่อมกำจัดความมืดเสีย ทำความสว่างให้เกิด ส่องแสงทำรูปให้ปรากฏ ทำให้มองเห็นได้ ฉะนั้น ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ พระอธิการหนูไพร ธมมทินโน^๖ กล่าวว่า ปัญญา ความรู้ทั่วหรือความรู้ชัด คือ “รู้ทั่วถึงความเป็นจริงหรือตรงตามความเป็นจริง เช่น รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง รู้ถ่องแท้ เข้าใจถ่องแท้ รู้เข้าใจสภาวะธรรมต่างๆ รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะจัดแจงจัดการหรือดำเนินการอย่างไรๆ และสอดคล้องการสัมภาษณ์ นางโสภิตย์ นามมัน^๗ กล่าวว่า ปัญญา แปลว่า ความรอบรู้ความรู้ทั่ว หมายถึง ความรู้แจ้งเห็นจริง ซึ่งอริยสังข ๔ มีทุกขอริยสังขเป็นต้น ไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะเป็นต้น หมายถึงปัญญาญาณที่เป็นความรู้เกิดจากการเจริญสมณะวิปัสสนา จึงถือว่าเป็นปัญญาที่แท้จริงเพราะสามารถที่บรรลุนิพพานเข้าถึงความจริงอันสูงสุด ดังนั้น ปัญญาในพุทธธรรม จึงมีความหมาย วิปัสสนาญาณที่ประกอบด้วยกุศลจิตเป็นปัญญา

(๒) องค์ประกอบของปัญญา การวิเคราะห์พบว่า

องค์ประกอบแห่งธรรมที่ทำให้เกิดปัญญาเป็นการอาศัยซึ่งกันและกัน คือ ศีล สมาธิ และปัญญา องค์ประกอบทั้ง ๓ นี้ มีการอาศัยกัน คือ

๑. ศีล เป็นพื้นฐาน

๒. สมาธิ เป็นกำลัง

๓. ปัญญา การเห็นแจ้งแทงตลอดทุกแง่มุม

องค์ประกอบทั้ง ๓ นี้ เป็นองค์ธรรมที่ขาดองค์ใดองค์หนึ่งไม่ได้ ดังนั้น การพัฒนาปัญญาต้องอาศัย ทำงานร่วมสัมพันธ์กันไปตามลำดับ จึงจะได้ปัญญาที่ถูกต้องเป็นจริง

(๓) ลักษณะของปัญญา การวิเคราะห์พบว่าปัญญามีลักษณะแห่งความรู้ตามความเป็นจริงเกี่ยวกับการเกิด ดับ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทาน ลักษณะปัญญา พอสรุปได้ ๒ ประการ คือ

^๖ สัมภาษณ์ : พระอธิการหนูไพร ธมมทินโน. น.ธ.เอก เจ้าอาวาสวัดโนนสนาม อดีตเจ้าคณะตำบลบพ. เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๖.

^๗ สัมภาษณ์ : นางโสภิตย์ นามมัน. ค.บ.(ครุศาสตรบัณฑิต) เลขานุการนายกเทศมนตรี เมืองเดชอุดม, เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖.

๑ ลักษณะปัญหาในสุริยุปมาสูตร คือ สัมมาทิฏฐิ เป็นนิมิตเบื้องต้นมาก่อนแห่งการตรัสรู้อรหัตตผล ๔ เป็นการแสดงให้เห็นว่า สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้าแห่งกระบวนการพัฒนาปัญญาและทำความดีต่างๆ

๒ ปัญญา เป็นประธานการเข้าถึงหรือการบรรลุคุณธรรมความดีทั้งหลาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องวิชาเป็นหัวหน้าการเข้าถึงคุณธรรมและความดีต่างๆ จนเกิดมีคุณธรรมอื่นๆ ตามมา และว่า บุคคลผู้มีวิชานั้นมีความเห็นชอบจนเกิดกระบวนการดำเนินในทางที่ชอบตามมาเหมือนพระองค์ท่าน

(๔) อานิสงส์ของปัญญาการวิเคราะห์พบว่า อานิสงส์ของปัญญาที่สำคัญ ที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง

๑ ในพระสูตรได้กล่าวถึง เพราะปัญญา ความดีทั้งปวงจะสุกสว่างขึ้นมาได้ ปัญญาทั้งที่เป็นโลกียปัญญาและโลกุตระปัญญา บุคคลจึงสามารถขึ้นสู่ที่สูงได้ สามารถดำเนินไปสู่ อริยมรรคได้ ปัญญา เป็นธรรมอันยอดเยี่ยม ปัญญาทำให้บุคคลเข้าถึงความบริสุทธิ์ได้ เป็นต้น

๒ ในวิมุตติมรรค อานิสงส์ของปัญญาโดยสรุปได้ว่า โลกียปัญญาประกอบด้วย อาสวะ สังโยชน์ คันถะเป็นโยคะ นิรวรณ ฝัสสะ สังสารวัฏฏและกิเลส โลกุตระปัญญาเป็นปัญญาที่ สัมปยุตด้วยอริยมรรค อริยผล ปัญญาที่ปราศจากอาสวะ ไม่มีสังโยชน์ ไม่มีคันถะ ไม่มีโอฆะ ไม่มี นิรวรณ ไม่มีสังสารวัฏฏและไม่มีกิเลส นำไปสู่ฌานชั้นสูงได้ บุคคลดำเนินไปสู่อริยมรรคเห็นอริยมรรค พระอรหันต์ ได้ด้วยปัญญา ความเจริญแห่งปัญญาไม่มีอะไรเทียบได้การดำรงชีวิตโดยชอบและขึ้น ประโยชน์ ๒ อย่างคือ ประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้าเพราะปัญญา เป็นต้น

(๕) ปัญญา ที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง มีหลายตอน และตอนที่สำคัญเกี่ยวกับนาง เพลาภกับพระรถเสน ที่นางเพลา ใช้ปัญญาให้แนวคิดกับพวกพี่ ๆ และรถเสนใช้ปัญญา รอโอกาสตาม ถึงกล่องดวงตา ยาวีเศษ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง การใช้ปัญญาที่ให้จิตสำนึกของพวกที่ สอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ **นายสมหมาย แสงสว่าง**^๕ กล่าวว่า ตอนที่ ๑.๓ (ปรากฏในหน้า ๗๑) นางเพลา น้องคนเล็ก รู้ว่าพ่อจะนำไปปล่อยทิ้งในป่า จึงคิดโศกเศร้าคิดถึงพ่อ และครอบครัวที่เคย อยู่ และตอนที่ ๑.๔ (ปรากฏในหน้า ๗๒) ขณะที่นางสิบสองดำเนินชีวิตด้วยความทนทุกข์อยู่ในป่า หาทางที่จะกลับบ้าน นางเพลาได้กล่าวถึงสาเหตุที่พ่อเอามาปล่อย เพราะความยากจน และใช้ ปัญญาเตือนให้พวกพี่ๆ ไม่ควรจะไปอยู่กับพ่อแม่อีก เมื่อกลับไปแล้วก็จะถูกเอามาปล่อยอีก ดังนั้น จึงควรดำเนินชีวิตต่อสู้ในภาวะเช่นนี้ และการใช้ปัญญา เมื่อพระรถเสนหลอกถามนางเมรีถึง กล่องดวงตา ยาวีเศษ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ **นายวีระพงษ์**

^๕ สัมภาษณ์ : นายสมหมาย แสงสว่าง. (อ้างแล้ว).

ไชยเดช^๔ กล่าวว่า ตอนที่ ๙.๑ (ปรากฏในหน้า ๗๒) พระรถเสนมอมสุรานางเมรีจนมีนเมา แล้วหลอกลามความลับ กล่องดวงตา ยาวีเศษ และของศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง เมื่อนางเมรี มีนเมาหลับไม่ได้สติ พระรถเสนจึงเอาของเหล่านั้นกลับเมืองซีดขึ้นไปพบแม่และพวกป่า

๓) การวิเคราะห์บุญกรรม พบว่า บุญกรรมมีความสำคัญเกี่ยวกับ ความหมาย ประเภท อานิสงส์ของบุญกรรมและบุญกรรมที่ปรากฏ ในเรื่อง

(๑) ความหมายของบุญกรรม คำว่า บุญกรรมแยกออกเป็น บุญ และกรรม บุญ หมายถึง การทำความดีตามหลักคำสอนในศาสนา หมายถึงการทำความดีที่ก่อให้เกิดผลแห่งความสงบสุขแก่ตนเองและคนอื่น ถือว่า เป็นการทำบุญ ดังนั้น บุญ จึงหมายถึงคุณความดีที่ก่อให้เกิดความสงบสุข

คำว่า กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือไม่เจตนา หรือ กรรม หมายถึง การกระทำที่มีทั้งกรรมดี และกรรมชั่ว ดังนั้นความหมายของกรรมจึงพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. การกระทำ, การงาน, กิจ, เช่น พลักรรม ต่างกรรมต่างวาระ, เป็นการดีก็ได้ ชั่วก็ได้ เช่น กุศลกรรม อกุศลกรรม

๒. การกระทำที่ส่งผลร้ายมายังปัจจุบัน หรือซึ่งจะส่งผลร้ายต่อไป ในอนาคต เช่น บัณฑิตกรรมตามทันแล้ว ระวังกรรมจะตามทันนะ

๓. บาป เคาระห์ เช่น คนมีกรรม กรรมของฉันแท้ๆ

๔. ความตาย ในคำว่า ถึงแก่กรรม

บุญกรรม จึงหมายถึงผลที่เกิดจากการกระทำที่ผ่านมา และมีผลเป็น ความมีสุข ความชั่ว บาปกรรมเป็นทุกข์ สอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ **พระครูอุดมภักตนาทร**^๕ กล่าวว่า บุญหมายถึงความสุข ความเจริญ ทั้งร่างกายจิตใจ อันจะก่อให้เกิดความผ่องแผ้ว เกิดความพอใจที่จะทำความดีให้สูงยิ่ง และกรรมตามหลักพระสูตร หมายถึง การกระทำ เป็นคำกลางๆ ไม่ได้ระบุว่า เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นกรรมดี เรียกว่า กุศลกรรม ถ้าเป็นกรรมชั่ว เรียกว่าอกุศลกรรม กรรมดี กรรมชั่ว ย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะมีเจตนาเป็นองค์ประกอบ ดังนั้นบุญกรรมจึงหมายถึง ผลแห่งความดีที่เคยกระทำไว้ในกาลก่อน และสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ **รองผอ.นายโพพิศ สิงห์คำ**^๖ กล่าวว่า บุญ หมายถึง กรรมที่ทำด้วยเจตนาดีมีจิตสะอาดผ่องใส

^๔ สัมภาษณ์ : นายวีระพงษ์ ไชยเดช, ศ.ช.ม.,ร.ป.ม., รองนายกเทศมนตรีเมืองเดช, เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖.

^๕ สัมภาษณ์ : พระครูอุดมภักตนาทร, นักรธรรมเอก, อดีตเจ้าคณะอำเภอเดชอุดม, เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๕๖.

^๖ สัมภาษณ์ : นายโพพิศ สิงห์คำ, ศ.ช.ม., รองผู้อำนวยการโรงเรียนชุมชนบ้านกลาง, เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖.

ผลลัพธ์จะออกมาเป็นความสุขท่านเรียกว่า บุญ ใจจะเป็นผู้สั่งให้เกิด การกระทำทางกายและทาง วาจา การแสดงออกทางกายและทางวาจาที่เป็นบุญ เรียกว่า กายสุจริต วาจาสุจริต ดังนั้น บุญกรรม จึงหมายถึง บุญวาสนาที่เคยอบรมสั่งสมมาจากอดีต มีผลถึงปัจจุบัน

(๒) ประเภทของบุญกรรม การวิเคราะห์พบว่า ประเภทของบุญที่สำคัญมี ๓ ประเภท คือ

๑ ทานมัย หมายถึงบุญที่สำเร็จด้วยการให้ทาน ได้แก่ อามิสทาน วิทยาทาน ธรรมทาน และอภัยทาน

๒ สีลมัย หมายถึง บุญที่สำเร็จด้วยการรักษาศีล เพื่อให้มนุษย์รักษาและถือ เป็นหลักปฏิบัติ เพื่อการป้องกันตนเองไม่ให้ตกไปในอบายภูมิ และเป็นที่ยึดมั่นจิตใจของมนุษย์ให้อยู่ ร่วมกันด้วยการแบ่งปันกัน

๓ ภาวนามัย หมายถึง บุญที่สำเร็จด้วยการเจริญภาวนา การเจริญภาวนา โดยวิธีสมถะภาวนา มุ่งความสงบของจิต ด้วยการสงบอารมณ์เดียวแน่วแน่ และ วิปัสสนาภาวนา มุ่งฝึกจิตที่สงบแล้วให้พิจารณาด้วยปัญญาให้เห็นสิ่งต่างๆตามความเป็นจริง และประเภทของกรรมที่ แบ่งตามลักษณะ มี ๓ คือ มูลเหตุที่ก่อให้เกิดกรรมได้ ๒ คือ อกุศลกรรม และกุศลกรรม หนทาง ที่นำไปสู่การกระทำกรรม มี ๓ กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม และสภาพการให้ผลของกรรม มี กรรม เลว กรรมดี กรรมทั้งดีทั้งเลว และกรรมทั้งไม่ดีไม่เลวนั้นเอง การที่จัดไว้ ๔ คู่นี้ มุ่งให้เราเห็น กรรมแต่ละอย่าง เป็นทั้งกุศล และอกุศล

(๓) อานิสงส์ของบุญกรรม การวิเคราะห์ พบว่า มีอานิสงส์ของบุญและอานิสงส์ของ กรรม อานิสงส์ของบุญ จะเกี่ยวกับผู้กระทำ และการทำบุญโดยทั่วไป

อานิสงส์ที่เกิดกับผู้กระทำบุญ ระดับจิตใจ ทำให้สุขภาพทางจิตใจดีขึ้น มีจิตเยือก เย็น ปลอดภัย เบาสบาย ระดับบุคลิกภาพ จะทำให้มีจิตสงบ แขม็งขึ้นเบิกบาน หน้าตาผิวพรรณ ผ่องใส มีใจเปี่ยมด้วยบุญ ระดับวิถีชีวิต จะเชื่อมโยงจากผลบุญที่ได้บำเพ็ญมา จะชักนำให้ผู้ทำบุญ ได้รับสิ่งที่ตนปรารถนา ระดับสังคม จะทำให้เกิดความสงบสุข และเจริญก้าวหน้าในสังคมนั้นๆ อานิสงส์การกระทำบุญโดยทั่วไป จะทำให้ผู้กระทำมีอายุยืน ปราศจากโรคภัย ผิวพรรณงดงาม หรือมีอายุ วรรณะ สุขพละ ปฏิภาณ อนุสารสมบัติ เป็นต้น

อานิสงส์ของกรรม คือกรรมให้ผลตามกาลเวลา มี ธิฏฐธัมมเวทนียกรรม อุปัชช เวทนียกรรม อปราชเวทนียกรรม และอโหสิกรรม กรรมให้ผลตามหน้าที่ มี ชนกกรรม อุปัตถัมภ กกรรม อุปปีฬกรรม อุปฆาตกรรม กรรมให้ผลในชาตินี้ ถือว่าเป็นคุณสมบัติ คติสมบัติ อุปธิ สมบัติ กาลสมบัติ ปโยคสมบัติ กรรมให้ผลในชาติหน้า กรรมประเภทนี้เป็น อุปัชชเวทนียกรรม กรรมมีผลทำให้เวียนว่ายตายเกิด ที่เชื่อว่า สิ่งที่ดีระลึกถึงก่อนตายมีกรรม กรรมนิมิต และคตินิมิต

(๔) บุญกรรมที่ปรากฏในเรื่อง บุญกรรม ตามความเป็นจริงจะมีอยู่ตลอดเรื่อง แต่ที่สำคัญ พระเจ้าสิทธิตั้งนางสิบสองเป็นนมเหสี เพราะบุญกรรมซึ่งสอดคล้องการสัมภาษณ์ของ **ผอ. อธิพิล ศรีไชย**^{๑๒} กล่าวว่า ตอนที่ ๓.๒ (ปรากฏในหน้า ๘๒) พระเจ้าสิทธิได้ตรัสถามนางสิบสอง และทรงเห็นว่าพวกนางสวยงาม แล้วได้แต่งตั้งให้เป็นนมเหสี เรื่องรถเสนชนไกได้ชัยชนะ ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ **นายประวัตี ศรีพรรณา**^{๑๓} กล่าวว่า ตอนที่ ๕.๒ (ปรากฏในหน้า ๘๓) พระรถเสนรับทำชนไกกับเจ้าเมืองจินดา ถือว่าเป็นชัยชนะได้เมืองจินดามาเป็นเมืองขึ้นของเมืองชิตชินอีกด้วย เรื่อง นางยักษีสามตา เสียใจจนขาดสติ คลายฤทธิ์กลายเป็นนางยักษ์เช่นเดิม ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ **นายประสิทธิ์ จารุแพทย์**^{๑๔} กล่าวว่า ตอนที่ ๑๐.๔ (ปรากฏในหน้า ๘๓) นางยักษีสามตา ผิดหวังเสียใจที่รถเสนกลับมาได้มากกว่าเว่อฮู้หว และปลอดภัยไม่ถูกฆ่า จึงขาดสติ มีจิตฟุ้งซ่าน คลายฤทธิ์กลายเป็นยักษ์ ทั้งนี้เพราะบุญกรรมที่ได้ทำชั่ว เรื่องพระรถเสนอาลัยรักนางเมรี จึงหวนกลับไปทำศพให้นางเมรี แต่เห็นศพคู่รักแล้วสิ้นใจตายตาม เพราะบุญกรรมเคยเป็นคู่ชีวิตกันมาแต่ก่อน ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ **นายสำราญ ศรีจันทร์ทอง**^{๑๕} กล่าวว่า ตอนที่ ๑๐.๕ (ปรากฏในหน้า ๘๓) พระรถเสน ได้หลบหนีกลับเมืองชิตชินได้ก็จริง แต่ยังอาลัยรักนางเมรีอยู่ นางเมรีตามมาถึงฝั่งแม่น้ำได้ขอร้องให้พระรถเสนกลับ พระรถเสนไม่ยอมกลับและนางขอติดตามไปด้วย แต่ก็ได้รับปฏิเสธ นางสิ้นใจตาย เพราะความอาลัยรักในพระรถเสน พระรถเสนเห็นเหตุการณ์เช่นนั้น จึงหวนจะกลับไปยังเมืองทานตะวัน เพื่อจะไปจัดงานศพนางเมรี ด้วยตนเอง ทำยที่สุดพระรถเสนอาลัยรักในนางเมรีก็สิ้นใจตายตามได้ ชาวเมืองทานตะวันจึงได้จัดงานศพในเชิงตะกอนเดียวกัน ทั้งนี้ เพราะบุญกรรมเคยได้ร่วมชีวิตกับนางมาแต่ชาติปางก่อน

๔) การวิเคราะห์ เมตตา พบว่า ความสำคัญของเมตตา มีความหมาย ประเภท ลักษณะของเมตตา ปฏิปักษ์ธรรมของเมตตา วิธีเจริญเมตตา อานิสงส์ของเมตตา และเมตตาที่ปรากฏในเรื่อง

(๑) ความหมายของเมตตา เมตตาหมายถึง ธรรมชาติที่มี ความรัก ความเอื้อโย ในจิตที่เป็นกุศล ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ **พระครูเวทวันวิริยกิจ**^{๑๖} กล่าวว่า เมตตา หมายถึง

^{๑๒} สัมภาษณ์ : ผอ.อธิพิล ศรีไชย, ว.ท.ม.,ศ.ศ.บ., ผู้อำนวยการโรงเรียนโพธิ์ไทร, เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๖.

^{๑๓} สัมภาษณ์ : นายประวัตี ศรีพรรณา, ประถมศึกษาปีที่ ๕, เลขานุการเทศบาลเมืองเดช, เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๖.

^{๑๔} สัมภาษณ์ : นายประสิทธิ์ จารุแพทย์, มัธยมปีที่ ๖, รองนายกเทศมนตรีเมืองเดช, เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖.

^{๑๕} สัมภาษณ์ : นายสำราญ ศรีจันทร์ทอง, ว.ท.ม., ที่ปรึกษานายกเทศมนตรีเมืองเดช, เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖.

^{๑๖} สัมภาษณ์ : พระครูเวทวันวิริยกิจ, น.ธ.เอก, เจ้าคณะอำเภอเดชอุดม, เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๕๖.

ธรรมชาติที่ก่อให้เกิดความเป็นมิตรเป็นสหาย มีจิตประกอบด้วยกุศล ต้องการให้บุคคลนั้นพ้นจากความทุกข์ ประสบความสงบสุข มีความปรารถนาดีต่อบุคคลและสัตว์ตั้งจิตของบิดา มารดาที่มีต่อลูกๆ

(๒) ประเภทของเมตตา โดยทั่วไปเมตตาจะมี ๒ ประเภท คือ เมตตาที่เป็นรักเทียม และเมตตาที่เป็นรักแท้ หรือความรักที่เป็นอกุศล และความรักที่เป็นเมตตา

๑ ความรักที่เป็นอกุศล เป็นความรักที่เกิดจากอกุศลคือตัณหาหรือราคะนั่นเองเป็นความรักที่ต้องการความเป็นอยู่ดีแห่งชีวิตของผู้อื่น เพียงเพื่อเป็นเงื่อนไขสำหรับตนจะได้ใช้ประโยชน์หรือเสพสุข และต้องการการตอบสนอง หากคู่รักไม่สามารถตอบสนองได้ ความรักชนิดนี้ก็จะคลายและหายไปในที่สุด เพราะเป็นความรักที่แปรผันไปตามสถานการณ์ ยังเป็นความรักที่ไม่สมบูรณ์จำเป็นต้องพัฒนาให้กลายเป็นความรักที่สมบูรณ์ต่อไป

๒ ความรักที่เป็นเมตตา คือความรักที่บริสุทธิ์ เป็นความรักที่เกิดจากปัญญาอันสุขุมลุ่มลึก เป็นความรักที่ไม่มีเงื่อนไขไม่หวังผลตอบแทน พร้อมทั้งจะเสียสละความสุขส่วนตัวให้แก่เพื่อนร่วมโลก ตีใจ เบิกบานใจที่ได้แผ่ความรัก ความหวังดี ความปรารถนาดีไปให้แก่เพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ เป็นความรักที่ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ลำบากทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ เพราะเป็นความรักที่ไม่เจือด้วยอกุศล แต่ตรงกันข้ามความรักชนิดนี้มีบ่อเกิดมาจากปัญญา ผู้คนในโลกควรจะพัฒนาตนให้มีความรักประเภทนี้ให้มาก ๆ เพื่อความสุขของตนเองและเพื่อนร่วมโลก

(๓) ลักษณะของเมตตา มีแนวคิดอยู่ ๕ ประการ คือ ลักษณะ รส เครื่องปรากฏ เหตุใกล้ และสมบัติแห่งเมตตา โดยกล่าวถึงเมตตา มีความเป็นไปโดยอาการเกื้อกูลเป็นลักษณะ มีอันนำเอาประโยชน์เกื้อกูลเข้าไปให้เป็นรส มีอันนำความอาฆาตออกไปเสียได้เป็นเครื่องปรากฏ มีอันมองเห็นความที่สัตว์ทั้งหลายเป็นที่น่าเจริญใจเป็นเหตุใกล้ มีความระงับไปแห่งพยาบาท เป็นสมบัติแห่งเมตตานั่น มีความเกิดขึ้นแห่งสเนหา เป็นวิบัติแห่งเมตตา และลักษณะของเมตตามีภาวะเสมือนดวงจิตของมารดาบิดา เมื่อมองดูบุตรน้องคนเดียวของตน ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและความปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่บุตรนี้อยู่ฉันใด พระโยคีก็ฉันนั้น ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์ เมตตาบัณฑิตพึงรู้อย่างนี้ ความสงบนิ่งแห่งจิตในการบำเพ็ญนี้เรียกว่า ปัจจุภูฐานของเมตตา การทำความปรารถนาดีให้เกิดขึ้น เป็นลักษณะของเมตตา ความคิดที่ประกอบด้วยเมตตาเป็นรสของเมตตา อโทสะ เป็นปทัฏฐานของเมตตา

(๔) ปฏิปักษ์ธรรมของเมตตา คือ ธรรมที่เป็นศัตรูที่ตรงกันข้ามกับเมตตา ธรรมที่เป็นลักษณะดังกล่าว มี ๒ ประเภท คือ

๑ ข้ำศึกใกล้เมตตา ได้แก่ ราคะ คือ ความกำหนัด หรือยินดีในกามเพราะมีส่วนเข้ากันได้โดยมองในแง่ที่เป็นคุณด้วยกัน เหมือนศัตรูของบุรุษที่อยู่ใกล้ชิดกันย่อมมีโอกาสทำร้ายได้เร็วกว่าศัตรูที่อยู่ไกล

๒ ข้าศึกไกลของเมตตา ได้แก่ พยาบาท ซึ่งหมายถึง ความขัดเคืองแค้นใจ คิดร้าย พยาบาทเป็นความรู้สึกปองร้าย ต้องการให้ผู้อื่นประสบความพินาศย่อยยับไป อันเนื่องมาจากการที่ตนแค้นเคืองเขา แล้วไม่สามารถโต้ตอบได้ทันที อาจมาจากการที่ตนเองยังไม่พร้อมที่จะโต้ตอบ หรือยังไม่โอกาส

(๕) วิถีเจริญเมตตา มีวิถีเจริญตามลำดับบุคคล วิถีเจริญที่ควรเจริญ วิถีเจริญต่อความโกรธหรือศัตรูและวิธีแผ่เมตตาโดยการด้วย โอนธิโสพรรณา แผ่ไปโดยไม่เจาะจง โอธิโสพรรณา แผ่ไปโดยเจาะจง ทิสาพรรณา แผ่ไปในทิศ คือแผ่ไปในสัตว์ ปาณะ ภูต บุคคล เป็นต้น

(๖) อานิสงส์ของเมตตา อานิสงส์ของเมตตาย่อมส่งผลกลับแก่ผู้ปฏิบัติตามหลักของเมตตา อานิสงส์ของเมตตาเกี่ยวกับ ผู้แผ่เมตตาย่อมได้รับความเมตตาจากผู้อื่น เมตตาที่มีอานิสงส์ก่อให้เกิดสื่อสัมพันธ์ที่ดี ผู้แผ่เมตตาย่อมได้รับอานิสงส์ว่ามีกุศลจิตต่อเพื่อนมนุษย์ อานิสงส์เมตตาย่อมอำนวยให้ผู้แผ่เมตตาเพียงน้อยนิด แต่ได้รับเมตตากลับเป็นมหาศาล และอานิสงส์เมตตายังเอื้อต่อผู้บริหาร

(๗) เมตตาที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง มีหลายตอนที่สำคัญ เช่น นางยักษ์สามตา รับนางสิบสองมีเมตตาไปรับเลี้ยงไว้ ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ รอง ผอ.โพพิศ สิงห์คำ^{๑๗} กล่าวว่า ตอนที่ ๒.๑ (ปรากฏในหน้า ๙๐) นางยักษ์สามตา ได้พบนางสิบสอง ตกทุกข์ในป่า แล้วมีเมตตารับเอาไปเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ตามเรื่องปรากฏว่า เทวดามีเมตตาทำให้เกิดเนรมิตบอกเหตุที่จะไปเมืองทานตะวันของพระรถเสน ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ นายสมคิด สายเนตร^{๑๘} กล่าวว่า ตอนที่ ๖.๒ (ปรากฏในหน้า ๙๑) เทวดามีเมตตาได้เข้าฝันบอกถึงเหตุการณ์จะเกิดขึ้นกับพระรถเสน และเดินทางไปเมืองทานตะวัน จึงเมตตาจัดหาม้าคู่บารมีมาให้ ทำให้พระรถเสนผ่านพ้นอันตราย และประสบผลสำเร็จ ตามเรื่องมีปรากฏว่า พระรถเสนจะไปเมืองทานตะวันได้ไปพบฤๅษี พร้อมกันนั้น พระฤๅษีนาถจรรยา มีเมตตาแปลงสาส์นและให้คาถาเมตตามหานิยม ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ นางโสภิตย์ นามมัน^{๑๙} กล่าวว่า ตอนที่ ๖.๕ (ปรากฏในหน้า พระรถเสนได้ม้าพาชีคู่บารมีแล้วไปอำลาป่าและแม่ออกเดินทางไปถึงสำนักของฤๅษี แล้วนอนพักผ่อนอยู่ที่นั่น ฤๅษีนาถจรรยาได้ดูสาส์นอันตรายมีข้อความให้ฆ่าฆ่าเป็นอาหาร ฤๅษีมีเมตตาจึงแปลงสาส์นเสียใหม่ก่อนพระรถเสนจะออกไปได้ให้มนต์คาถาเมตตามหานิยมอีกด้วย และตามเรื่องปรากฏว่า เมื่อพระรถเสนป้องกันตนเองและพระบิดาได้แล้ว นางยักษ์หมดทางสู้และสิ้นใจตายในที่สุดซึ่งสอดคล้องกับการ

^{๑๗} สัมภาษณ์ : รอง ผอ.โพพิศ สิงห์คำ, (อ้างแล้ว).

^{๑๘} สัมภาษณ์ : นายสมคิด สายเนตร, ศ.ศ.ม., รองนายกเทศมนตรีเมืองเดช, เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖.

^{๑๙} สัมภาษณ์ : นางโสภิตย์ นามมัน, (อ้างแล้ว).

สัมภาษณ์ของ **พระครูพิศาลธรรมประสุทธิ**^{๒๐} กล่าวว่า ตอนที่ ๑๐.๔ (ปรากฏในหน้า ๙๑) นาง ยักษ์ผิดหวังในทีในการจะฆ่ารณเสน โดยส่งไปเอาหมากเว่อฮู้หวา หมากนาวฮู้ให้ ที่เมืองทานตะวัน ให้นำสาสน์ส่งให้มา แต่สาสน์ถูกฤษีนาถจรรยาแปลงเสียใหม่ทำให้พระรณเสนพ้นจากการถูกฆ่าและ กลับมาพร้อมกับกล่องดวงตา ยาวีเศษ ของศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองทานตะวันด้วย เมื่อพระเจ้าสิทธิ์ พ้นจากอันตรายและทรงทราบความจริงทั้งหมดแล้ว จึงมีเมตตารับเอานางสิบสองกลับคืนมาและได้ อภิเษกเป็นอัคมเหสีครั้งที่สอง

๕) การวิเคราะห์ กรุณา พบว่า ความสำคัญของกรุณา มี ความหมาย ประเภท ลักษณะ ปฏิปักษ์ธรรมของกรุณา วิธีเจริญ อานิสงส์ของกรุณา และกรุณาที่ปรากฏในเรื่อง

(๑) ความหมายของกรุณา หมายถึงธรรมชาติที่ก่อให้เกิดความห่วงใย แก่สาธุชน เมื่อเห็นคนอื่นได้ทุกข์ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ**พระครูพิศาลธรรมประสุทธิ**^{๒๑} กล่าวว่า ความกรุณาหมายถึงความสงสาร บรรเทาให้พ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อน ความลำบากต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นแก่สาธุชนคนดี เมื่อได้ประสบพบเห็นคนหรือสัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งประสบความทุกข์ ความเดือดร้อน หรือผู้ที่มีชีวิตรุ่งเรืองรำรวยแต่มีกระทำความชั่ว อันเป็นเหตุให้ตนเองได้รับความทุกข์ ยากเดือดร้อนในอนาคต ซึ่งเป็นเหตุให้สาธุชนเหล่านั้น ไม่สามารถทนนิ่งเฉยอยู่ได้ มีความรู้สึก ห่วงไหว เพราะถูกความกรุณากระตุ้นเตือน บรรเทาต้องการช่วยเหลือให้เขาเหล่านั้นพ้นจากความทุกข์ เป็นต้น ที่ได้รับอยู่ หรือที่จะได้รับในอนาคต และสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ **พระครูอุดมภัทธาทร**^{๒๒} กล่าวว่า กรุณา หมายถึงภาวะจิต เมื่อเห็นคนอื่นได้รับความทุกข์ ก็มีความห่วงใย รู้สึกสงสาร ต้องการให้เขาพ้นจากความทุกข์ให้มีความสุข กรุณา จะเกิดการสกดกันความสุขของตน เกลี้ยความสุขให้แก่คนอื่น กรุณายังหมายถึง สงสารเอ็นดู มีจิตอ่อนไหวต่อผู้อื่น เป็นต้น

(๒) ประเภทของกรุณาที่สำคัญมี ๒ ประเภท คือ กรุณาเทียม และกรุณาแท้

๑. กรุณาเทียม หรือกรุณาที่เจือด้วยอกุศลได้แก่ กรุณาของผู้ที่ประสงค์จะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ แล้วได้ลงมือทำการช่วยเหลือ จะช่วยเหลือเขาได้หรือไม่ได้ก็ตาม ขณะทำการช่วยเหลือ มีความลำบากใจกลัวว่าจะช่วยเหลือเขาให้พ้นความทุกข์ยากลำบากไม่ได้ หรือบางครั้งแม้พยายามช่วยเหลืออย่างเต็มที่แล้ว แต่ก็ช่วยเหลืออะไรไม่ได้เลย ดังนั้น จึงมีความรู้สึกเสียใจ เศร้าโศก เดือดร้อนใจไปกับเขาด้วย ซึ่งสภาวะจิตที่เป็นเช่นนี้เกิดมาจากโทมนัสสเวทนาซึ่งเป็นอกุศล มิใช่เป็นกรุณา ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจำเป็นต้องพัฒนากรุณาเทียมนี้เพื่อให้เป็นกรุณาแท้ต่อไป

^{๒๐} สัมภาษณ์ : พระครูพิศาลธรรมประสุทธิ, น.ธ.เอก, เจ้าอาวาสวัดบ้านเสาเจ้า, รองเจ้าคณะอำเภอเมืองเดชอุดม, เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๖.

^{๒๑} สัมภาษณ์ : พระครูพิศาลธรรมประสุทธิ, (อ้างแล้ว).

^{๒๒} สัมภาษณ์ : พระครูอุดมภัทธาทร, (อ้างแล้ว).

๒. กรุณาแท้ หรือกรุณาที่เป็นกุศล ได้แก่ กรุณาของผู้ที่ เมื่อประสบพบเห็น คนที่ได้รับความทุกข์อันเกิดมาจากความเสื่อม ๕ หรือผู้ที่ได้รับความทุกข์ในอนาคต ถูกความ กรุณากระตุ้นเตือนได้ช่วยเหลือเขาเหล่านั้นโดยวิธีการต่าง ๆ ตนเองจะช่วยเหลือผู้ประสบทุกข์ให้พ้น จากความเดือดร้อนได้หรือมิได้ก็ตาม จิตใจย่อมมีแต่ความเบิกบานแจ่มใส ไม่ขุ่นข้องหมองใจ เสียใจ แม้บางครั้งจะพยายามช่วยเหลือผู้ประสบทุกข์อย่างเต็มที่แล้ว แต่ช่วยเหลือเขาไม่ได้เลย ก็จะไม่รู้สึก เดือดเนื้อร้อนใจ โดยคิดเพียงว่าตนเองทำดีที่สุดแล้ว อันเนื่องมาจากกรุณาที่แท้ ซึ่งเป็นมหากุศล

(๓) ลักษณะของกรุณา มีลักษณะที่สำคัญ ก็คือ ความเป็นไปโดยต้องการที่จะปลด เปลื้องทุกข์ มีอาการอดกลั้นไม่ได้ต่อความทุกข์ของผู้อื่นเป็นกิจ มีการไม่เบียดเบียนเป็นเครื่อง ปรากฏ มีการเห็นความเป็นผู้นานาของสัตว์ผู้ตกยากเป็นปทัฏฐาน มีการเข้าไปสงเคราะห์ เบียดเบียนเป็นสมบัติ และมีความเกิดความเศร้าโศกเป็นตวิวัตติ กรุณาที่มีอยู่ในจิตนั้น เปรียบเทียบ เหมือนจิตมารดาบิดาผู้มองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน รู้สึกสงสาร กล่าวหาว่า เจ้าเป็นทุกข์จริงหนอฉัน ไต บุคคลผู้สงสารสรรพสัตว์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน นี้คือกรุณา บุคคลย่อมอยู่อย่างมีกรุณาไม่ฟุ้งซ่าน นี้ เรียกว่า ปัจจุปฏฐาน ความไม่ปรากฏสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เป็นลักษณะ ความสุขเป็นรส ความไม่ เบียดเบียนเป็นปทัฏฐานของกรุณา

กรุณา หมายถึงความสงสาร ความมีเอื้อยใคร่จะช่วยเหลือ ปรารถนาให้ผู้อื่นตลอด ถึงสรรพสัตว์ที่ประสบทุกข์อยู่ พ้นจากความทุกข์และความเดือดร้อน เป็นต้น ปราศจากเวรภัย ปราศจากทุกข์โศก เป็นลักษณะที่เต็มเปี่ยมด้วยไมตรี มุ่งความปราศจากทุกข์และความเดือดร้อนทั้ง ปวงเสมอเหมือนกันหมด กรุณาเป็นกุศลจิต ซึ่งมีจะเกิดขึ้นแก่สาธุชนคนดีงาม มีลักษณะที่เป็น นามธรรม และบุคคลสามารถกระทำให้ปรากฏผลเป็นรูปธรรมได้ ด้วยพฤติกรรมทางกาย และวาจา ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความสงสารอยากให้พ้นไปจากความทุกข์ต่างๆ และเป็นความปรารถนาดีที่คิดจะ ช่วยเหลือโดยไม่มีเงื่อนไขใดๆ คุณธรรมข้อนี้ย่อมเกิดขึ้นกับสาธุชนทั่วไป

(๔) ปฏิปักษ์ธรรม ของกรุณา คือ สิ่งที่เป็นศัตรูกัน สิ่งที่ตรงกันข้ามหรือสิ่งที่เป็น อันตราย ต่อกรุณาซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องป้องกันมิให้บังเกิดขึ้น มี ข้าศึกไกลของกรุณา ได้แก่ โทมนัส แปลว่า ความทุกข์ใจ ความเสียใจ ข้าศึกไกลของกรุณา ได้แก่ วิหเสา ซึ่งแปลว่า ความเบียดเบียน หรือการทำร้าย

(๕) วิธีเจริญกรุณา วิธีการเจริญกรุณา จะต้องเจริญตามลำดับบุคคล มีการเจริญ กรุณาไปในตน เจริญไปในบุคคลที่รัก บุคคลกลางๆ ผู้เป็นศัตรู เจริญไปในคนทำดีมีความสุข และวิธี แผ่กรุณา มี ๓ วิธี คือ อโนธิโสภรณา แผ่ไปโดยไม่เจาะจง โอธิโสภรณา แผ่ไปโดยเจาะจง และทิสา ปรณา แผ่ไปในทิศ คือแผ่ไปในสัตว์ ปาณะ ภูต บุคคล เป็นต้น

(๖) อานิสงส์ของกรุณา กรุณามีผลก่อให้เกิดการพ้นจากความทุกข์ ผู้บำเพ็ญกรุณา ชื่อว่า มีจิตเป็นกุศลเป็นผู้ปรารถนาดีต่อผู้อื่น เป็นผู้ปรารถนาต่อผู้อื่นในทางที่ดี กรุณาเป็นธรรม

สูงส่งของผู้บริหารจะต้องยึดปฏิบัติ อาณิสงส์ของกรณายังเป็นที่เคารพนับถือของคนอื่น ผู้บำเพ็ญ
 กรณาเป็นผู้มีอายุยืนวรรณะดี มีความสงบสุขในสังคม เป็นต้น

(๗) กรณาที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสองมียู่หลายตอน เช่น เทวดาผู้รักษาต้นไม้ใหญ่
 ได้กรณาให้นางสิบสองเข้าไปอยู่ในโพรง พ้นจากการทำร้ายของพวกยักษ์ ซึ่งสอดคล้องกับการ
 สัมภาษณ์ของ **พระครูเกษมวิริยคุณ**^{๒๓} กล่าวว่า ตอนที่ ๒.๘ เทวดาผู้รักษาต้นไม้ใหญ่ เห็นบริวารของ
 นางยักษ์มาจะจับนางสิบสองแล้วฆ่ากิน จึงปฏิเสธว่าไม่เห็น เมื่อบริวารยักษ์ไปหมดแล้วก็กรณา
 เรียกนางสิบสองออกมา รดเสนน้ำไกวพิเศษไปทำชนไก่กับชาวชุมชน เมื่อขณะจะขอข้าว ๑๒ ห่อ เพื่อ
 นำเลี้ยงแม่และพวกป่า ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ **พระครูเวตวันวิริยกิจ**^{๒๔} กล่าวว่า ตอน
 ที่ ๔.๕ พระอินทร์ทราบด้วยญาณวิถึว่า นางสิบสองเป็นผู้มีบุญได้รับความทรมานจึงมีความ
 กรณาหาทางช่วยเหลือ โดยให้พระวิษณุกรรมและพระพาลีเทพบุตร นำไก่ที่มีคุณลักษณะแข็งแรง
 สามารถชนชนะได้ ไปให้รตเสน และพระรตเสนได้เลี้ยงไก่ชนเป็นอย่างดี ต่อมาได้นำเอาไก่ไปทำชน
 เมื่อขณะจะขอเอาเฉพาะข้าวเที่ยง ๑๒ ห่อ เพื่อเอาไปเลี้ยงแม่และพวกป่า ตามเรื่องปรากฏว่าฤๅ
 นาดจรรยา มีความกรณา พระรตเสน โดยการแปลงสาส์นให้พ้นจากการถูกฆ่าและได้แต่งงานกับนาง
 เมรี ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ของ **นายประสิทธิ์ จารุแพทย์**^{๒๕} กล่าวว่า ตอนที่ ๗.๑ ฤๅ
 นาดจรรยาผู้มีวิชาแก่กล้า สามารถเข้าสมาธิยังรู้ว่า พระรตเสนถูกนางยักษ์หาทางฆ่า โดยการให้นำ
 สาส์นที่เป็นอันตราย จึงกรณาแปลงสาส์นเสียใหม่ โดยบอกให้จัดงานต้อนรับอย่างดีและให้จัดงาน
 สมรสกับนางเมรี พร้อมกันนั้น พระฤๅษีก็มอบคาถาหมานิยมให้พระรตเสนอีกด้วย

กรณา คือ สงสาร ปรารถนาให้เขาพ้นจากความทุกข์ยากลำบาก เป็นภาวะจิต
 เอื้อเพื่อเจือจุนต่อผู้ได้รับทุกข์ มีทั้งกรณาเทียม ที่จิตประกอบด้วยยอกุศล และกรณาแท้ จิต
 ประกอบด้วยกุศล มีความหวังใคร่จะช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อน อาณิสงส์
 ของกรณา ผู้มีความกรณาย่อมเป็นที่เคารพ เป็นที่นับถือของสังคม ย่อมได้รับความช่วยเหลือ เป็น
 คนที่มีจิตผ่องใส ส่วนมากจะประสบสุขในการดำเนินวิถีชีวิต เป็นที่พึ่งของบุคคลและสังคม

การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง พบว่า พุทธธรรมทาง
 พระพุทธศาสนาเถรวาท เกี่ยวกับ ความหมายของพุทธธรรม ความเป็นมาของหลักธรรม เอกลักษณ์
 ของหลักธรรม แนวคิดของหลักธรรม หลักธรรมที่สำคัญในเรื่องมี ทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตา
 และกรณา รายละเอียดเกี่ยวกับข้อธรรมที่สำคัญเกี่ยวกับความหมาย ลักษณะ ประเภท อาณิสงส์
 หรือผลจะได้รับและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในตอนและชื่อของเรื่องนั้นๆ ที่สอดคล้อง ดังกล่าว

^{๒๓} สัมภาษณ์ : พระครูเกษมวิริยคุณ. (อ้างแล้ว).

^{๒๔} สัมภาษณ์ : พระครูเวตวันวิริยกิจ, (อ้างแล้ว).

^{๒๕} สัมภาษณ์ : นายประสิทธิ์ จารุแพทย์, (อ้างแล้ว).

บทที่ ๕

สรุปผล และข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง นางสิบสอง โดยมี วัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่องนางสิบสองที่มีต่อสังคมอีสาน ผู้วิจัยได้นำเอา แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาศึกษาวิเคราะห์แล้ว สรุป และ ข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๑. สรุปผลของการวิจัย

๕.๑.๑. ผลการวิเคราะห์ความหมายของวรรณกรรม พบว่า วรรณกรรม หมายถึง งานเขียนทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นลักษณะใด แม้ว่าจะเป็นฉลากยา ใบปลิว ตำราเรียน จัดเป็นวรรณกรรม วรรณกรรมและวรรณคดีส่วนใหญ่มีเค้ามาจากนิทาน อาจเป็นนิทานปรัมปรา นิทานชาดก นิทานพื้นบ้าน หรือเป็นนิทานตามท้องถิ่นต่างๆ จะเป็นวรรณกรรมที่เป็นมุขปาฐะ และวรรณกรรมที่เป็นลายลักษณ์ หรือวรรณกรรมที่เป็นลายลักษณ์อักษร และศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกับวรรณกรรมที่สำคัญคือ วรรณคดีและวรรณศิลป์

วรรณคดี เป็นงานสร้างสรรค์ของมนุษย์โดยใช้ภาษาเป็นสื่อ ซึ่งประกอบด้วยเนื้อเรื่องเพื่อความเข้าใจสาระที่ผู้เสนอ และความงามอันเป็นศิลปะ เพื่อให้เห็นความสามารถในการสร้างสรรค์ของผู้แต่ง ดังนั้น วรรณคดีจึงเป็นงานสร้างสรรค์ของผู้แต่งและภาษาที่ใช้นั้นจะต้องงดงามด้วยศิลปะ ซึ่งเกิดจากการปรุงแต่งขึ้นด้วยกลวิธีอันวิจิตรบรรจง

วรรณศิลป์ หมายถึง ศิลปะในการแต่งหนังสือ เพื่อให้เกิดสุนทรียภาพหรือความประณีตบรรจงงดงาม ได้แก่ ความงามของภาษา ความงามของเนื้อเรื่อง กลมกลืนกับรูปแบบ วรรณกรรมเป็นผลงานศิลปะที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบันทึกเรื่องราวและความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ต่อเรื่องราว นั้น ๆ โดยเฉพาะวรรณศิลป์ เริ่มด้วยการวางโครงเรื่อง การลำดับเรื่องที่มีความโดดเด่น การสร้างความขัดแย้งในเรื่องให้เกิดปมปัญหา การกำหนดสารถะของเรื่อง การสร้างฉากซึ่งเปิดความสามารถของกวีในการสร้างฉากให้สมจริง การสร้างตัวละคร การวางแบบลักษณะทางฉันทในการแต่ง การสรรคำ ที่นำมาใช้ การให้ภาพพจน์เน้นความสามารถที่เด่นชัดของกวีในการใช้ภาพพจน์และการเน้นสรรพนาม เป็นการเน้นให้กลมกลืนกับธรรมชาติ

ลักษณะของวรรณกรรม มีลักษณะเกี่ยวกับสังคม เกี่ยวกับค่านิยมและลักษณะนิทานชาดก ลักษณะของวรรณกรรมเกี่ยวกับสังคม และความสัมพันธ์ของสังคม ก็คือ วรรณกรรม เป็นสิ่งที่ผู้แต่ง ได้สอดแทรกความคิด ความเชื่อ ค่านิยม สภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ สังคมกับวรรณกรรม มีความสัมพันธ์กัน ๓ ลักษณะ วรรณกรรมสะท้อนสังคมและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม สังคมมีอิทธิพลต่อวรรณกรรม และวรรณกรรมหรือผู้แต่งมีอิทธิพลต่อสังคม ลักษณะวรรณกรรมเกี่ยวกับค่านิยม มีค่านิยมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา คือค่านิยมเกี่ยวกับความเชื่อ นิยมเชื่อในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เชื่อในบาป-บุญ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ลักษณะนิทานชาดก ซึ่งประกอบด้วย การปรารถนาชาดก หรือปัจจุบันวัตถุ ตัวนิทานชาดกหรืออดีตวัตถุและประชุมชาดกหรือสโมธาน เป็นตัวเชื่อมอดีตเข้ากับปัจจุบัน โดยระบุตัวละครในอดีตว่าเป็นบุคคลใดในสมัยของพระพุทธเจ้า

ประเภทของวรรณกรรม มี ๒, ๓ และ ๕ ประเภท วรรณกรรม ที่เป็นมุขปาฐะ และ ที่เป็นลายลักษณ์อักษร วรรณกรรม ๓ ประเภท คือวรรณกรรมพื้นบ้านที่เป็นมุขปาฐะและที่เป็นลายลักษณ์อักษร วรรณกรรมนิทานพื้นบ้านซึ่งถือว่าเป็นวรรณกรรมที่น่าสนใจ และวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน แต่ละเรื่องแฝงไว้ซึ่งหลักธรรมคำสอนทำให้ท้องถิ่นเข้าใจ วรรณกรรม ๕ ประเภท คือ วรรณกรรมพระพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมคำสอนและ วรรณกรรมเบ็ดเตล็ด ประเภทวรรณกรรมจะเป็นวรรณกรรม แนวคิด ศาสนา ประวัติศาสตร์หรือ วรรณกรรมพื้นบ้าน นิทานพื้นบ้าน นิทานท้องถิ่น ส่วนมากจะแฝงไว้ซึ่งแนวทางของการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน

อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีต่อสังคมซึ่งเกี่ยวกับแนวคิดทางกายภาพและสารัตถประโยชน์ อิทธิพลทางกายภาพ คือ มีอิทธิพลต่อศิลปะการแสดงพื้นบ้านโดยตรง มีอิทธิพลต่อการอธิบายความเป็นมาของชุมชนและเผ่าพันธุ์ เป็นสื่อกลางระหว่างบ้านกับวัด มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน และมีอิทธิพลต่อศิลปกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้าน สารัตถประโยชน์ คือ วรรณกรรมได้ให้ความบันเทิงใจแก่ชุมชน ให้ความเข้าใจในค่านิยม ให้ความเข้าใจวัฒนธรรมของชาวบ้านในท้องถิ่นและก่อให้เกิดความรักถิ่นหวงแหนมาตุภูมิ ดังนั้น วรรณกรรมจึงมีบทบาทความสำคัญต่อสังคมและชุมชนเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ เนื้อหาอิงอยู่กับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา แล้วยังมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคม

วรรณกรรมท้องถิ่น เป็นลักษณะการที่ปรากฏต่างๆ กันในวรรณกรรมหลายๆ เรื่อง คล้ายกัน ลักษณะการแต่งเลียนแบบกับลักษณะคำประพันธ์ วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานมีลักษณะเฉพาะถิ่น และ วรรณกรรมท้องถิ่น มีลักษณะโดยสรุป มี ๕ ประการ

๑. ชาวบ้านทั่วไปเป็นผู้สร้างสรรค์ คัดลอกและเผยแพร่
๒. กวีผู้ประพันธ์ส่วนมากคือพระภิกษุและชาวบ้าน

๓. ภาษาที่ใช้เป็นภาษาถิ่น เป็นภาษาที่เรียบง่าย มุ่งการสื่อความหมายกับผู้อ่าน
สำนวนโวหารเป็นของท้องถิ่น

๔. เนื้อเรื่องมุ่งความบันเทิงใจ บางครั้งได้สอดแทรกธรรมของพุทธศาสนา

๕. ค่านิยมยึดปรัชญาแบบชาวพุทธ

องค์ประกอบของโครงเรื่องที่สำคัญ คือ

๑. บทเปิดเรื่อง คือบทนำเรื่องที่ผู้แต่งจะปูพื้นฐานให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวละคร เวลา
เหตุการณ์และสถานที่

๒. จุดที่เกิดปัญหา หรือการขมวดปม คือจุดที่เกิดปัญหา หรือการขมวดปมคือ
เรื่องราวที่เกิดขึ้นหลังบทเปิดเรื่อง

๓. จุดวิกฤตหรือจุดหักเหของเรื่อง คือจุดวิกฤตนี้เป็นส่วนหนึ่งของการขมวดปม
ความตึงเครียดของเรื่องสามารถเกิดหลายจุดวิกฤตของเรื่อง

๔. การคลี่คลายปัญหาเข้าจุดจบของเรื่องหรือการแก้ปัญหา คือตอนที่เรื่องค่อยๆลด
ความตึงเครียดลง

๕. จุดจบปัญหาหรือการคลี่คลายเรื่อง คือการคลี่คลายปัญหาและความขัดแย้ง
เป็นตอนจบหรือตอนสุดท้าย

๕.๑.๒ ผลการวิเคราะห์เนื้อเรื่อง พบว่า เนื้อเรื่อง เป็นเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ อมุนษย์กับมุนษย์
พระเอกเป็นผู้มีบุญ เทวดาได้ช่วยเหลือให้ผ่านพ้นปัญหาทุกประการได้ บั้นปลายชีวิตก็ประสบ
ความสุขและสมหวังระดับหนึ่ง และจบชีวิต เพราะความรัก เริ่มต้นโดยเศรษฐีตกทุกข์ได้ยาก ถึงกับ
นำลูกทั้งสองคนไปปล่อยที่ป่า พวกลูกได้ใช้ชีวิตในป่า และเดินทางจนถึงเมืองยักษ์ และนางยักษ์
สามตาได้รับเลี้ยงให้มีความสุขอยู่ช่วงหนึ่ง ต่อมานางสิบสองรู้ความจริงจึงหลบหนีใช้ชีวิตในป่าพระ
เจ้าสิทธิ์ทราบข่าวไปพบและรับเอาเป็นมเหสี ถึงกับตั้งครุภรรยา เจ้าสิทธิ์พบนางยักษ์ที่แปลงเป็นสาวสวย
จนทำให้เจ้าสิทธิ์หลงรักในความงาม ขณะเดียวกันก็ให้ลงโทษนางสิบสองโดยการควักลูกตาทั้งสอง
ออก ทำยี่สิบสองก็ไต่กลับมาเป็นมเหสีอีก และพระเอกพระรถเสน เป็นผู้มีบุญได้ช่วยเหลือพ่อกับแม่
และป่า เผชิญกับศัตรูและผ่านพ้นด้วยดี จนที่สุดได้พบกับความรัก ลุ่มหลงในความรัก และอวสาน
ชีวิตด้วยความรัก

ผลวิเคราะห์โครงสร้างของเรื่อง พบว่า ได้เรียงลำดับปัญหาของโครงเรื่อง และการสร้าง
ความขัดแย้งในโครงเรื่อง การเรียงลำดับปัญหาของโครงเรื่อง พบว่า

๑. สภาพการณ์ในตอนเปิดเรื่องได้กล่าวถึงความยากจน จนไม่สามารถเลี้ยงลูกได้จน
ถึงกับเอาลูกไปปล่อย

๒. ปัญหาปรากฏ เรื่องเศรษฐีเห็นเมียร้องไห้เพราะคิดถึงลูก

๓. นางสิบสองดำเนินชีวิตอยู่ในป่า

๔. ปัญหาเริ่มขยาย ตอนที่นางสิบสองสืบรู้ความจริงหาหนทางหลบหนี และนางยักษ์ตามหาจะฆ่ากิน

๕. ปัญหาได้คลี่คลายลงบ้าง เมื่อนางยักษ์ได้รับเอานางสิบสองไปเลี้ยงและตอนพระอินทร์ได้ประทานไก่ให้รถเสนมาเลี้ยง

๖. ปัญหาจบลงได้ ด้วยตัวละครที่สำคัญได้รู้ความจริงและผลของกรรม ความขัดแย้งในโครงเรื่อง พบว่า

๑. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์
๒. ความขัดแย้งมนุษย์กับอมมนุษย์
๓. ความขัดแย้งมนุษย์กับธรรมชาติ
๔. สร้างความขัดแย้งในตนเองต้องคืนร้นต่อสู
๕. ความขัดแย้งกับค่านิยม นางสิบสองขัดกับค่านิยมตั้งแต่ตอนเริ่มเรื่อง

แนวคิดที่สำคัญของเรื่อง พบว่า แก่นของเรื่อง มีแก่นใหญ่เป็นแนวคิดหลัก และก่อนเรื่องย่อยเป็นแนวเฉพาะเรื่องคิดหลัก และก่อนเรื่องย่อยเป็นแนวเฉพาะเรื่อง

ตัวละครที่สำคัญของเรื่อง คือ

๑. รถเสนลูกกตัญญู อุปการะเลี้ยงดูแม่และป้า ชนไก่ชนะได้บ้านได้เมือง เอาดวงตามาให้แม่และป้า ปราบยักษ์จนหมดฤทธิ์และจบชีวิตในที่สุด
๒. นางเพลลา หน้าตาดี มีปัญญาฉลาด เป็นที่อาศัยของพวกผี และมีลูกแสนกตัญญู
๓. พระยาสีหิ ฤษัตรีย์ที่ใช้อำนาจทางที่ผิดมีจิตตกอยู่ในอำนาจกิเลส ราคะตัณหา
๔. นางยักษ์ผู้มีใจดำอำมหิต จิตพยาบาทอาฆาต ตกอยู่ในอำนาจ กิเลส เป็นเหตุให้ต่อสู้ ดิ้นรนหาความสุขในชีวิตไม่ได้
๕. นางเมรี ธิดาฤษัผู้เลอโฉม ใฝ่ฝันมุ่งมั่นในความรัก อุทิศชีวิต เพราะความรัก และจบชีวิตเพราะความรัก

๖. พาชี้สีกะเลียว ม้าวิเศษที่เป็นมิตรแท้ในยามยากและเป็นม้าคู่บารมีของรถเสน

สภาพสะท้อนชีวิตของสังคม มีความกตัญญู ความเมตตา ความซื่อสัตย์ ความรัก และความประพฤติที่มีปรากฏในเรื่องนางสิบสอง ความเชื่อที่สำคัญ มีความเชื่อไสยศาสตร์และความเชื่อโหราศาสตร์

ความเชื่อไสยศาสตร์ พบว่า เป็นความเชื่อ ความรู้เกี่ยวกับสิ่งลึกลับที่อยู่เหนือธรรมชาติ มีอยู่ในไก่ก็สามารถชนชนะ มีอยู่ในม้าก็สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ มีอยู่ในไม้เท้าก็กลายเป็นไม้เท้าวิเศษ และ ความเชื่อโหราศาสตร์ พบว่า เป็นความเชื่อ ดูยาม วัน เวลา ทำนาย โชคชะตา ราศี ประกอบพิธีกรรม ฤกษ์ยามการแต่งงาน การออกตามรถเสนของนางเมรี

๕.๑.๓ ผลการวิเคราะห์พุทธธรรมเถรวาทที่สำคัญซึ่งปรากฏในเรื่องนางสิบสอง พบว่า พุทธธรรมที่สำคัญที่ปรากฏ มีเรื่องทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตา และกรุณา

๑. ทุกข์ ความหมายของทุกข์ ความทุกข์ หมายถึงภาวะที่ทนอยู่ได้ยาก ความลำบากทุกข์ยากทั้งกายใจ เรียกว่า ความทุกข์ และความเป็นทุกข์ที่ปรากฏในลักษณะความเปลี่ยนแปลงนี้ หมายถึง ความทำลายไป ความสิ้นไป ความแตกดับไปของสิ่งทั้งหลายเพราะสิ่งต่างๆ มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนในท่ามกลางและมีความดับไปในที่สุด ประเภทของทุกข์ มี ๒ ประเภท คือ กายิกทุกข์ (ทุกข์ทางกาย) และเจตสิกทุกข์ (ทุกข์ทางใจ) ทุกข์ ๓ ประเภท คือ ทุกขทุกขตา วิปริณามทุกขตา และสังขารทุกขตา ทุกข์ ๔ ประเภท คือ ทุกข์ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามิปฏิบัติ

๒. ปัญญา ความหมายของปัญญา “ปัญญา” หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้ เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดี ชั่ว คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ องค์ประกอบของปัญญา เป็นธรรมที่ประกอบกันเข้าให้เกิดปัญญา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ลักษณะของปัญญามีลักษณะแห่งความรู้ตามความเป็นจริงเกี่ยวกับการเกิด ดับ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทาน ลักษณะปัญญา พอสรุปได้ ๒ ประการ คือ ลักษณะปัญญาในสุริยุปมาสูตร คือ สัมมาทิฐิ เป็นนิมิตเบื้องต้นมาก่อนแห่งการตรัสรู้หรือริยสัง ๔ เป็นประธานการเข้าถึงหรือการบรรลุคุณธรรมความดีทั้งหลาย อานิสงส์ของปัญญาที่สำคัญ ที่ปรากฏอยู่ ๒ แห่ง คือ ในพระสูตรได้กล่าวถึง เพราะปัญญา ความดีทั้งปวงจะสุกสว่างขึ้นมาได้ ปัญญาทั้งที่เป็นโลกียปัญญา และโลกุตระปัญญา และในวิมุตติมรรค อานิสงส์ของปัญญา โดยสรุปได้ว่า โลกียปัญญา ประกอบด้วยอภัสสะ สังโยชน์ คันถะเป็นโยคะ นิรวณฺ์ ผัสสะ สังสารวัฏและกิเลส โลกุตระปัญญา เป็นปัญญาที่สัมปยุตด้วยอริยมรรค อริยผล ปัญญาที่ปราศจากอภัสสะ ไม่มีสังโยชน์ ไม่มีคันถะ ไม่มีโอหะ ไม่มีนิรวณฺ์ ไม่มีสังสารวัฏและไม่มีกิเลส นำไปสู่ฌานชั้นสูงได้

๓. บุญกรรม ความหมายของ “บุญกรรม” คำว่า บุญกรรมแยกออกเป็น บุญ และกรรม บุญ หมายถึง การกระทำความดีตามหลักคำสอนในศาสนา อันหมายถึงการกระทำคุณความดีที่ก่อให้เกิดผลแห่งความสงบสุขแก่ตนเองและคนอื่น ถือว่า เป็นการทำบุญ ดังนั้น บุญ จึงหมายถึง คุณความดีที่ก่อให้เกิดความสงบสุข

คำว่า กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือไม่เจตนา หรือ กรรม หมายถึงการกระทำมีทั้งกรรมดี และกรรมชั่ว บุญกรรม จึงหมายถึงผลที่เกิดจากการกระทำที่ผ่านมา และมีผลเป็น ความมีสุข ความชั่วบาปกรรมเป็นทุกข์ ประเภทของบุญที่สำคัญมี ๓ ประเภท ทานมัย (บุญที่สำเร็จด้วยการให้ทาน) สีลมัย (บุญที่สำเร็จด้วยการรักษาศีล) ภวานามัย (บุญที่สำเร็จด้วยการเจริญภavana) อานิสงส์ของบุญกรรม อานิสงส์ของบุญและอานิสงส์ของกรรมจะเกี่ยวกับผู้กระทำ และการทำบุญโดยทั่วไป อานิสงส์ที่เกิดกับผู้กระทำบุญ ระดับจิตใจ ทำให้สุขภาพทาง

จิตใจดีขึ้น มีจิตเยือกเย็น ปลอดภัย เบาสบาย ระดับบุคลิกภาพ จะทำให้มีจิตสงบ แข็งแรงเบิกบาน หน้าตาผิวพรรณผ่องใส มีใจเปี่ยมด้วยบุญ ระดับวิถีชีวิต จะเชื่อมโยงจากผลบุญที่ได้บำเพ็ญมา อานิสงส์ของกรรม คือกรรมให้ผลตามกาลเวลา มี ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม อุปัชฌายะเวทนียกรรม อปราปรเวทนียกรรม และอโหสิกรรม กรรมให้ผลตามหน้าที่ มี ชนกกรรม อุปัตถัมภกกรรม อุปปีฬกกรรม อุปฆาตกรรม กรรมให้ผลในชาตินี้

๔. เมตตา ความหมายของเมตตา เมตตา หมายถึง ธรรมชาติที่มีความรัก ความเยื่อใย และภาวะจิตที่เป็นกุศล ประเภทของเมตตา โดยทั่วไปเมตตา มี ๒ ประเภท คือ เมตตาที่เป็นความรักที่เยือกเย็น และเมตตาที่เป็นความรักแท้หรือความรักที่เป็นอกุศล และความรักที่เป็นกุศล ลักษณะของเมตตาเป็นการเป็นไป โดยอาการเกื้อกูล เป็นลักษณะมีอันนำเอาประโยชน์เกื้อกูลเข้าไปเป็นรส มีดับ นำความอาฆาตออกไปเสียได้ เป็นเครื่องปรากฏ มีอันมองเห็นความที่สัตว์ทั้งหลายเป็นที่น่าเจริญใจ เป็นใกล้ความระงับไปแห่งพยาบาท เป็นสมบัติแห่งเมตตา มีความเกิดขึ้นแห่งสิเนหา เป็นวิบัติแห่งเมตตา ปฏิปักษ์ธรรมของเมตตา มี ๒ คือ ราคะ เป็นข้าศึกใกล้ และพยาบาท เป็นข้าศึกไกล วิธีแห่งเมตตา มีวิธีการเจริญตามลำดับบุคคลที่ควรเจริญ เจริญต่อความโกรธ และแม่เมตตาโดยไม่จำเพาะเจาะจง โดยจำเพาะเจาะจง แผ่ไปทั่วทุกทิศ อานิสงส์ของเมตตา ย่อมก่อให้เกิดมนุษยสัมพันธ์อันดีต่อกัน ผู้แผ่เมตตาเพียงน้อย ย่อมได้รับอานิสงส์กลับอย่างมหาศาล

๕. กรุณา ความหมายของกรุณา หมายถึง ธรรมชาติที่ก่อให้เกิดความหวนจิต ก่อให้เกิดความคิดแก่สาธุชน ที่เห็นคนและสัตว์ ประสบความทุกข์และต้องการให้พ้นทุกข์ ประเภทของกรุณา มีกรุณาที่เยือกเย็นเป็นกรุณาที่เอื้อด้วยอกุศล และกรุณาแท้เป็นกรุณาที่เจือด้วยกุศล ลักษณะของกรุณา คือความเป็นไปโดยต้องการที่จะปลดเปลื้องความทุกข์ มีอาการอดกลั้นไม่ได้ต่อความทุกข์ของผู้อื่นเป็นกิจ มีการไม่เบียดเบียนเป็นเครื่องปรากฏมีความเห็นเป็นผู้นาถาของสัตว์ผู้ทุกข์ยาก เป็นปทัฏฐาน มีการเข้าไปสงเคราะห์เบียดเบียนเป็นสมบัติ และมีความเกิดความเศร้าโศกเป็นตวิบัติ ปฏิปักษ์ธรรมของกรุณา คือ โทมนัส เป็นข้าศึกใกล้ และวิหเสสา เป็นข้าศึกไกล วิธีเจริญกรุณา จะต้องเจริญไปตามลำดับบุคคลที่ควรเจริญ และการแผ่กรุณาเป็นการแผ่โดยจำเพาะเจาะจง ไม่จำเพาะเจาะจง และแผ่ไปทั่วทุกทิศานุทิศ อานิสงส์ของกรุณา คือ ก่อให้เกิดมีกรุณาจิตคิดให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ มีจิตเป็นกุศลเป็นผู้ปรารถนาดีต่อคนอื่น ย่อมเป็นที่เคารพรักของผู้อื่น และกรุณาธรรม ยังเป็นแนวปฏิบัติของผู้บริหารจะต้องนำไปปฏิบัติ ผู้ที่มีกรุณาในดวงจิต ยังเป็นผู้มีอายุยืน ผิวพรรณดี มีความสงบสุขในสังคมา

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวិเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสองซึ่งเป็นวรรณกรรมอีสาน โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสองที่มีต่อสังคมอีสาน หลักพุทธธรรมที่สำคัญมี ทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตา และกรุณา ที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสอง การศึกษาวิเคราะห์เรื่องนี้ มีข้อเสนอแนะ ๒ ประการ คือ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

- ๑) ผู้นำทุกระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นถึงระดับชาติ ควรให้ความสำคัญและมีนโยบายส่งเสริม ศึกษา และอนุรักษ์วรรณกรรมให้คงอยู่เป็นคู่กับสังคมและประเทศชาติสืบไป
- ๒) ควรจัดตั้งศูนย์การศึกษาวิจัยวรรณกรรมท้องถิ่นแล้วจัดให้เป็นระบบ รวบรวมเรียบเรียงสำนวนบางตอนเสียใหม่ ให้เหมาะสมและสามารถนำมาใช้ได้ในปัจจุบัน
- ๓) ควรให้การศึกษา ค้นคว้า เข้าใจแล้วนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ที่แท้จริง แล้วจึงนำไปเผยแพร่เพื่อให้ผู้อื่น สังคมอื่นได้เห็นคุณค่าแล้วนำไปใช้ต่อไป

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเชิงวิจัย

- ๑) ศึกษาคุณธรรมของพระเอกในเรื่องนางสิบสอง เพื่อจะนำมาปรับใช้ในสังคมปัจจุบัน
- ๒) ควรศึกษาเปรียบเทียบสำนวนเนื้อหาของเรื่องนางสิบสอง เพื่อให้ทราบถึงความเหมือนและความแตกต่าง แล้วนำเอาปรัชญาธรรมมาปรับใช้ในสังคมปัจจุบัน
- ๓) ศึกษาวิเคราะห์พฤติกรรมตัวละครของเรื่องแล้ว แยกประเด็น พฤติกรรมที่ดีควรจะนำมาใช้และพฤติกรรมที่เสียควรละเว้น

บรรณานุกรม

๑) ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

_____ **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร :** โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๙๑ เล่ม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

๒) หนังสือทั่วไป

กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, **ปทานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ-สันสกฤต,** (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘),

กุหลาบ มัลลิกะมาส, **วรรณคดีวิจารณ์,** (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๑)

_____ **วรรณกรรมไทย,** (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๘),

_____ **ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณคดีไทย,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๘)

กิ่งแก้ว อัดถากร, **คติชนวิทยา,** เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๑๘๔, (กรุงเทพมหานคร :

กรมการฝึกหัดครู, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๙),

เกรียงศักดิ์ พิทยานุเคราะห์, **ยอดนิทานไทย,** (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๗),

ขุนวิจิตรมาตรา, **สิ่งที่คิดเห็นในคาวี,** (อยุธยา : โรงพิมพ์เอนทองวัฒนา, ๒๕๒๑),

คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, **สัมมนาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๙ - ๑๕,**

(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๑),

จารุบุตร เรืองสุวรรณ, **ของดีอีสาน,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศาสนา, ๒๕๒๐),

จารุวรรณ ธรรมวัตร, **ลักษณะวรรณกรรมอีสาน,** เอกสารทางวิชาการของศูนย์ศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๑),

จิตรลดา สุวัตติกุล, **วรรณกรรมไทยร่วมสมัย,** (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖),

ไชย ณ พล, **จิตวิทยาแห่งความรัก,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พลัสเพรส, ๒๕๔๐),

- ฐานิสร์ ชาตรัตพงษ์, **ความรู้เรื่องชาดก**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕),
- ทวีศักดิ์ ญาณประทีป **วรรณกรรมศาสนา** (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง ๒๕๔๘),
- สนิท ตั้งทวี, **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : DS. Printing House co,Ltd., ๒๕๒๗),
- ธวัช ธนิต ตาแก้ว : **รวมนิทานธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน ส. ธรรมภักดี, ม.ป.ป.),
- ธวัช ปุณฺณโณทก, **วรรณกรรมท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ดีระพัฒนา, ๒๕๒๕),
- _____ **วรรณกรรมอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร : พีระพัฒนา, ๒๕๒๒),
- _____ **วรรณกรรมท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕),
- _____ **วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓),
- _____ **วรรณกรรมภาคอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๗),
- ธนิต พาแก้ว : **รวมนิทานธรรม (นางสิบสอง)**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน ส. ธรรมภักดี, ม.ป.ป.),
- บุญเลิศ ราโชติ, **นางสิบสอง (ฉบับปรับจัดให้เป็นรูปเล่มจากต้นฉบับพระราชรัตนโนบล)**, (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตอุบลราชธานี : อุบลราชธานี, ๒๕๕๖),
- เจือ สตะเวทิน, **วรรณคดีวิจารณ์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๑๘),
- บุญมี แทนแก้วและคณะ, **ปรัชญาเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรีนติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๔),
- ทวี ผลสมภพ, **ปรัชญา** (กรุงเทพมหานคร : ภาคปรัชญาศาสนา มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๖),
- ธรรมรักษา, **อภิมหามงคลธรรม**, (ม.ป.พ., ม.ป.ป.),
- ประคอง นิมมานเหมินท์, **ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ**, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๗),
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร, **ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ชินอักษรการพิมพ์, ๒๕๒๒),
- ประยงค์ แสนบุราณ, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส. พรีนติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๗), ผ่องพันธ์ มณีรัตน์, **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑),
- ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๔๖),
- _____ **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท. ๒๕๒๔),
- พระพิจิตร ฐิตาณโณ, **อนุพุทธิกถาที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เซเวนพรีนติ้งกรุ๊ปจำกัด, ๒๕๔๕),

พระพิมพ์ลธรรม อาสภเถระ : วิสุทธีมรรค, ถวายไทย,พรหมวิหาร.ปริเฉทที่ ๙.มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๑๗.

พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘),

_____พุทธธรรม เล่มที่ ๓ บทที่ ๑๑-๑๕, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒),

_____ความรักจากวาเลนไทน์ สู่ความเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘),

_____ความสุขที่สมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐),

_____พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘),

_____พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘),

_____พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : เอส. อา. พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗),

พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙)ราชบัณฑิต, ภาษารธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงเชียงใหม่, ๒๕๔๕),

พระอรรถวิสุทธิสุธี(เชย อิศรภักดี), คำทำนายฝัน, (ม.ป.ท. : ๒๕๒๓),

พระยาอนูมานราชชน, การศึกษาเรื่องประเพณีของไทย, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๐๕),

_____การศึกษาเรื่องประเพณีไทย, กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๐๑),

พรทิพย์ ชังธาดา, วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น จัดพิมพ์, ๒๕๔๕),

อริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), พระนางสิบสอง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๕),

พยัคฆ์ (นามแฝง), นิทานเค้าเรื่องจริง ชุดที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : แพร่วิทยา, ๒๕๑๖),

อริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี)พระ: จำปาสี่ต้น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์, ๒๕๑๕),

พระพรหมคุณณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (นนทบุรี : เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๒),

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระคัมภีร์อภิธานปิฎก หรือ พจนานุกรม ภาษาบาลีแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖),

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณโณ), **จิตวิทยาในพระอภิธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓),
 _____ **โทษของกาม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๐),
 พระธรรมธีรราชฆานูณี, **มงคล ๓๘**, (กรุงเทพมหานคร : ห.จ.ก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖),
 พระราชวรมุนี(ปยุตฺถ์ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙),
 พระ ดร. ดับบลิว ราหุล, **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**, แปลโดย รศ. ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗),
 พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมโฆษณัรอรธานุกรม เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ภาพพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๓),
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒,
 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓),
 _____ **อภิธรรมมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย**, (กรุงเทพมหานคร :
 โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙),
 _____ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน,
 ๒๕๔๒),
 ลำจวน มงคลรัตน์, **วรรณคดีไทยพระรถ – เมรี (นางสีบสอง)**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 บันดาลสาส์น, ๒๕๑๙),
 วิโรจน์ นาคชาตรี, **พุทธปรัชญาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, พิมพ์ครั้งที่ ๒,
 ๒๕๕๗),
 วิภา กงกะนันท์, **วรรณศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๓),
 วิเชียร เกษประทุม, **นิทานพื้นบ้าน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๗),
 _____ **นางสีบสอง**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๔),
 ศรีอมรญาณ หลวง, **นิทานไทยเรื่องพระรถเสน**, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๙),
 สนิท ตั้งทวี : **วรรณคดีและวรรณกรรมทางศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : D.S. Printing House Co.
 Ltd., ๒๕๒๗),
 ส.พลายน้อย, **นิทานไทยสมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : แพร่วิทยา, ๒๕๑๖),
 สิทธา พิณใจกวาดลและคณะ, **ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย
 รามคำแหง, ๒๕๑๕),
 เสถียรโกเศศ, **วัฒนธรรมเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๕),
 สุวนีย์ มกราพันธ์, **แฉกคิดจากวรรณกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๕),

- สุพรรณิ วราทร, **ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย**, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๙),
- สุวิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **วรรณคดีวิเคราะห์**, (สงขลา : โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, ๒๕๒๔),
- สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์, **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ม.ป.ป.),
- สวีน บุญเจิม, **มรดกอีสาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔**, (อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๓๙),
- สุนทร ณ รังษี, **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๓ ฉบับพิมพ์เพิ่มเติม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐),
- สุวัฒน์ จันทรวงศ์, **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐),
- สุวรรณ เพชรนิล, **พุทธปรัชญาเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๓**, (กรุงเทพมหานคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗),
- สมักร บุราวาศ, **พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทัศนะทางวิทยาศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๔),
- สุชีพ ปัญญาภาพ, **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๖**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕),
- สอ เสถถบุตร, **New Model English-Thai Dictionary**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชจำกัด, ๒๕๕๑),
- แสง จันทรงาม, **ประทีปธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๓๕),
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ๓๓๖๖), **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๙),
- บาลี อภิธานปิปปิกา พร้อมทั้งสุจิ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๕),
- พระเมธีธรรมากรณ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ, **วิมุตติมรรค พระอุปติสสะเถระ รจนา**, แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระ, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **รสแห่งเมตตา ชุ่มเย็นยิ่งนัก**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๒),
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๘),
- พระมหาสมปอง มุทีโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, พิมพ์ครั้งที่ ๑ อังคุดตริณิกาย จตุกนิบาต, **พระสูตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ ๒**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕),

๓) วิทยานิพนธ์

- เกษร สว่างวงศ์, “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่องนางผมหอม ฉบับล้านนา อีสานและไทย ลื้อ”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑),
- นิภา นิจสุนกิจ, “เปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องท้าวสีชน (สุน) ของภาคอีสานกับภาคต่างๆ ในประเทศไทยและภาษามอญ”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔),
- พระมหาโยธิน ปัดชาลี, “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมภาคเหนือและอีสานเรื่องนางแตงอ่อน”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗),
- พระมหาสมชัย สิริวิฑูมโน (ศรีนอก), “หลักกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในบทเพลงลูกทุ่งไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗),
- มณี พะยอมยงค์, “การวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหาชาติ ฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้และภาคอีสาน”, **ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ), ๒๕๑๙,
- ยุพิน สุวรรณฤทธิ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมลาวเรื่องไก่อแก้ว”, **วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิตสาขาจารึกภาษาไทย**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙),
- วีรชัย ปิยะสุนทรวงค์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สรรพสิทธิ์ชาดก”, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๒๔,
- สุนันท์ ศาสตรวาทา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกาพะเภง”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓),
- สุวิทย์ จิตรพลี, “คัทนาม : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔),
- ระวีวรรณ อินทร์แหยม, “เสี้ยวสวาด : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, **ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๒๔,
- อินทิรา บุญยาทร, “การศึกษาพระรถเมรี ฉบับร่อนพิบูลย์”, **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตสาขาจารึกภาษาไทย**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑),

๔) ผู้ให้สัมภาษณ์

พระครูเกษมวิริยคุณ. น.ธ.เอก. รองเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี. เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๕๖.

นายบุญมี ทองพาเต็ม. ประถมปีที่ ๖. ผู้ใหญ่บ้าน. เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๖.

นายประวัตติ ศรีพรรณนา, ประถมศึกษาปีที่ ๕, เลขานุการเทศบาลเมืองเดช, เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๖.

นายประสิทธิ์ จารุแพทย์, มัธยมศึกษาปีที่ ๖, รองนายกเทศมนตรีเมืองเดช, เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖.

พระครูพิศาลธรรมประสุทธิ, น.ธ.เอก, เจ้าอาวาสวัดบ้านเสาเจ้า, รองเจ้าคณะอำเภอเมืองเดชอุดม, เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๖.

นายโพพิศ สิงห์คำ, ศ.ช.ม., รองผู้อำนวยการโรงเรียนชุมชนบ้านกลาง, เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖.

นายวิระพงษ์ ไชยเดช. ศ.ช.ม.,ร.ป.ม., รองนายกเทศมนตรีเมืองเดช, เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖.

พระครูเวตะวันวิริยกิจ, น.ธ.เอก, เจ้าคณะอำเภอเดชอุดม, เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๕๖.

นายสมคิด สายเนตร, ศ.ศ.ม., รองนายกเทศมนตรีเมืองเดช, เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖.

นายสมหมาย แสงสว่าง. ศศ.บ. (พัฒนาชุมชน) นายกเทศมนตรี เมืองเดช. เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๖.

นางโสภิตย์ นามมั่น. ค.บ.(ครุศาสตร์บัณฑิต) เลขานุการนายกเทศมนตรี เมืองเดชอุดม, เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖.

นายสำราญ ศรีจันทร์ทอง, ว.ท.ม., ที่ปรึกษานายกเทศมนตรีเมืองเดช, เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖.

พระอธิการหนูไพร ธรรมทินโน. น.ธ.เอก เจ้าอาวาสวัดโนนสนาม อดีตเจ้าคณะตำบลตบหู, เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๖.

พระครูอุดมภัทนาทร, นักธรรมเอก, อดีตเจ้าคณะอำเภอเดชอุดม, เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๕๖.

ผอ.อิทธิพล ศรีไชย, ว.ท.บ.,ศ.ศ.บ., ผู้อำนวยการโรงเรียนโพธิ์ไทร, เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๖.

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์
งานวิจัย เรื่อง ศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน
เรื่อง นางสิบสอง

ผู้ให้สัมภาษณ์ในเขตอำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน ๑๕ รูป/คน

๑. พระสงฆ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน ๕ รูป

๑.๑ พระครูเกษมวิริยคุณ

- นักรธรรมเอก
- เจ้าอาวาสวัดแสงเกษม ตำบลเมืองเดช
- ประสพการณ์ : รองเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี

๑.๒ พระครูเวตวันวิริยกิจ

- นักรธรรมเอก
- เจ้าอาวาสวัดเวตวัน ตำบลเมืองเดช
- ประสพการณ์ : รองเจ้าคณะอำเภอเดชอุดม

๑.๓ พระครูอุดมภัทนาทร

- นักรธรรมเอก
- รองเจ้าอาวาสวัดแสงเกษม ตำบลเมืองเดช
- ประสพการณ์ : อดีตเจ้าคณะอำเภอเดชอุดม

๑.๔ พระครูพิศาลธรรมประสุทธิ์

- นักรธรรมเอก
- เจ้าอาวาสวัดเสาเล้า ตำบลตบहु
- ประสพการณ์ : รองเจ้าคณะอำเภอเมืองเดชอุดม

๑.๕ พระอธิการหนูไพร ธมฺมทินโน

- นักรธรรมเอก
- เจ้าอาวาสวัดโนนสนาม ตำบล ตบहु

- ประสบการณ์ : อดีตเจ้าคณะตำบลตบพูน อำเภอเดชอุดม

๒. นักปราชญ์ท้องถิ่น จำนวน ๕ ท่าน

๒.๑ นายสมหมาย แสงสว่าง

- วุฒิ : ศศ.บ. (พัฒนาชุมชน)
- บ้านเลขที่ : ๓๓๙/๑-๕ ถนนประชา ตำบลเมืองเดช
- ประสบการณ์ : นายกเทศมนตรีเมืองเดช อำเภอเดชอุดม

๒.๒ นายอิทธิพล ศรีไชย

- วุฒิ : ว.ท.บ., ศ.ศ.บ. วิทยาศาสตร์บัณฑิต
- บ้านเลขที่ : ๗๕ หมู่ที่ ๙ ตำบลเมืองเดช
- ประสบการณ์ : ผู้อำนวยการโรงเรียนโพธิ์ไทร ตำบลตบพูน อำเภอเดชอุดม

๒.๓ นายโพพิศ สิงห์คำ

- วุฒิ : ศ.ช.ม. (ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต)
- บ้านเลขที่ : ๗๔ หมู่ ๗ ตำบลโพนงาม อำเภอเดชอุดม
- ประสบการณ์ : รองผู้อำนวยการโรงเรียนชุมชนบ้านกลาง ตำบลกลาง อำเภอเดชอุดม

๒.๔ นายสมคิด สายเนตร

- วุฒิ : ศ.ศ.บ. (การศึกษาศาสตร์บัณฑิต)
- บ้านเลขที่ : ๑๓๓ หมู่ ๒ ถนนสรเดช ตำบลเมืองเดช
- ประสบการณ์ : รองนายกเทศมนตรีเมืองเดช อำเภอเดชอุดม

๒.๕ นายวีระพงษ์ ไชยเดช

- วุฒิ : ศ.ช.ม. (การศึกษาบัณฑิต) ร.ป.ม. (รัฐศาสตร์การปกครอง)
- บ้านเลขที่ : ๙๘ หมู่ ๒๓ ศรีอุดม ตำบลเมืองเดช
- ประสบการณ์ : รองนายกเทศมนตรีเมืองเดช อำเภอเดชอุดม

๓. ท่านผู้สนใจ และเข้าใจวรรณกรรมอีสาน เรื่อง นางสิบสอง จำนวน ๕ คน

๓.๑ นายสำราญ ศรีจันทร์ทอง

- วุฒิ : ว.ท.บ. (วิทยาศาสตร์บัณฑิต)
- บ้านเลขที่ : ๑๐๙/๑ ถนน อุบล – เดช. ตำบลเมืองเดช อำเภอเดชอุดม
- ประสบการณ์ : ที่ปรึกษานายกเทศมนตรีเมืองเดช อำเภอเดชอุดม

๓.๒ นายประสิทธิ์ จารุแพทย์

- วุฒิ : มัธยมศึกษา ปีที่ ๖
- บ้านเลขที่ : ๓๒๖ หมู่ ๒๑ ถนนสนามม้า ตำบลเมืองเดช
- ประสบการณ์ : รองนายกเทศมนตรีเมืองเดช อำเภอดงขุดม

๓.๓ นายบุญมี ทองพาเต็ม

- วุฒิ : ประถมศึกษาปีที่ ๖
- บ้านเลขที่ : ๑๖๓ หมู่ ๑ บ้านโพธิ์ไทร ตำบลตบหู อำเภอดงขุดม
- ประสบการณ์ : เป็นผู้ใหญ่บ้าน ๒ สมัย หมู่ ๑ บ้านโพธิ์ไทร ตำบลตบหู อำเภอดงขุดม

๓.๔ นางโสภิตย์ นามมั่น

- วุฒิ : ค.บ. (ครุศาสตร์บัณฑิต)
- บ้านเลขที่ : ๓๙๕/๕ ถนนศรีสุระ ตำบลเมืองเดช
- ประสบการณ์ : เลขานุการนายกเทศมนตรีเมืองเดช อำเภอดงขุดม

๓.๕ นายประวีติ ศรีพรรณา

- วุฒิ : ประถมศึกษาปีที่ ๕
- บ้านเลขที่ : ๑๒๔/๑ บ้านเวียงเกษม ตำบลเมืองเดช อำเภอดงขุดม
- ประสบการณ์ : เลขานุการเทศบาลเมืองเดช อำเภอดงขุดม

แบบสัมภาษณ์งานวิจัย
เรื่อง การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในนิทานธรรม
เรื่อง นางสิบสอง

---

๑. ชื่อ ..... ฉายา ..... นามสกุล .....

๒. ที่อยู่ ปัจจุบัน วัด/บ้าน ..... ตำบล .....
อำเภอ ..... จังหวัดอุบลราชธานี

๓. ประสบการณ์ทางวัฒนธรรม และสังคม
.....
.....
.....

๔. หลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องนางสิบสองที่สำคัญ มี ๕ ประการ คือ ทุกข์ ปัญญา บุญกรรม เมตตา กรุณา

๔.๑ ทุกข์ คืออะไร.....

.....
มีในเรื่องนางสิบสอง ตอนที่.....
.....

๔.๒ ปัญญา คืออะไร.....

.....
มีในเรื่องนางสิบสอง ตอนที่.....
.....

๔.๓ บุญกรรม คืออะไร.....

.....
มีในเรื่องนางสิบสอง ตอนที่.....
.....

๔.๔ เมตตา คืออะไร.....

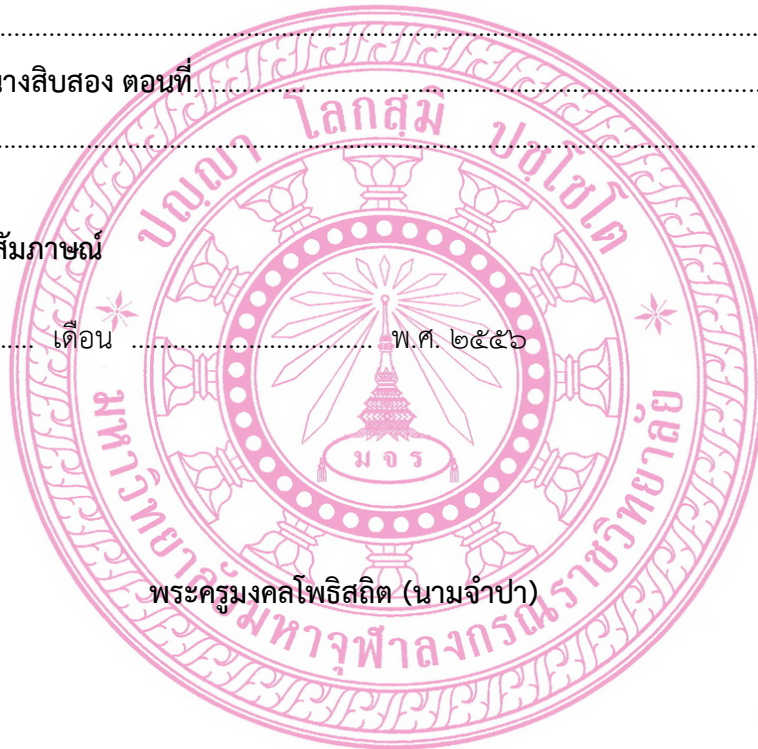
มีในเรื่องนางสิบสอง ตอนที่.....

๔.๕ กรุณา คืออะไร.....

มีในเรื่องนางสิบสอง ตอนที่.....

๕. วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์

วันที่ ..... เดือน ..... พ.ศ. ๒๕๕๖

พระครูมงคลโพธิสถิต (นามจำปา)

ที่ พิเศษ / ๒๕๕๖

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอุบลราชธานี กิโลเมตรที่ ๘
ดงบังไฟ ถนนสมเด็จ ตำบลกระโสบ
อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๓๔๐๐๐

๒๖ พฤษภาคม ๒๕๕๖

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ในการสัมภาษณ์งานวิจัย
เรียน/เจริญพร .....
สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ในการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วยพระครูมงคลโสภิต รหัส..... นิสิตปริญญาโท หลักสูตร
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขา พระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๓ ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตอุบลราชธานี
กำลังดำเนินการศึกษาวิจัย เรื่อง “ศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เรื่อง นางสิบสอง”
โดย ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตอุบลราชธานี เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และนโยบายของ
มหาวิทยาลัยในการนี้ มหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นว่า ท่านเป็นผู้ที่ทรงองค์ความรู้และเชี่ยวชาญทางด้านนี้
จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อขอความอนุเคราะห์จากท่านในการตอบแบบสัมภาษณ์ ตามที่แนบมาพร้อมนี้
ซึ่งข้อมูลที่ได้จะนำไปใช้เพื่อการวิจัย ต่อไป

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า จักได้รับความอนุเคราะห์ตอบแบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัยจาก
ท่านอย่างยิ่ง และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

เรียน/เจริญพรมด้วยความนับถือ

(พระครูสารกิจโกศล ดร.)

รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอุบลราชธานี

โทร. ๐๘๙-๐๕๑๒๒๕๔

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : พระครูมงคลโพธิสถิต ถาวโร (นามจำปา)
- เกิด** : วันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๖๙
- สถานที่เกิด** : เลขที่ ๑ ตำบลนาจะหลวย ตำบลนาจะหลวย อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี
- บรรพชา** : วัดบ้านกลาง ตำบลกลาง อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี ๒๔๘๓
- อุปสมบทครั้งที่ ๑** : วัดบ้านกลาง ตำบลกลาง อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี ๒๔๘๘
- อุปสมบทครั้งที่ ๒** : วัดบ้านโนนแดง ตำบลบ้านดุม อำเภอนาจะหลวย จังหวัดอุบลราชธานี
- การศึกษา** : ประถมศึกษา
 โรงเรียนบ้านกลาง ตำบลกลาง อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี ๒๔๘๐
 นักรธรรม สำนักเรียนวัดบ้านกลาง ตำบลกลาง อำเภอเดชอุดม
 จังหวัดอุบลราชธานี
 นักรธรรมชั้นตรี ๒๔๘๓
 นักรธรรมชั้นโท ๒๔๘๔
 นักรธรรมชั้นเอก ๒๔๘๕
- ปริญญาตรี**
 ศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชา การบริหารกิจการพระพุทธศาสนา
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๒
- รับราชการ** : ตำแหน่ง ข้าราชการ โรงเรียนผอบ ณ นคร ๒ ตำบลนาจะหลวย
 อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี ๒๕๑๑
 ครูพิเศษ ประถมศึกษา ๒๕๑๐
 อนุปริญญา โครงการพระสังฆาธิการ พ.ศ. ๒๕๔๕
 ปริญญาตรี ศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาการบริหารกิจการพระพุทธศาสนา
 มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ๒๕๕๒